

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI KAFEDRASI

“AVARIYA-QUTQARUV ISHLARI”

fanidan

O'QUV – USLUBIY
MAJMU'A

Bilim sohasi:	600 000 – Xizmatlar
Ta'lim sohasi:	640 000 – Hayot faoliyat xavfsizligi
Ta'lim yo'nalishi:	5640 100 – Hayotiy faoliyat xavfsizligi

Namangan - 2021

Ushbu ma'ruzalar matni O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligida № BD 5640100-3.06 raqam bilan ro'yxatga olingan va 2019-yil 4-oktabrdagi 892-sonli buyrug'ining 2-ilovasi bilan tasdiqlangan na'munaviy fan dasturi asosida tuzilgan.

Ma'ruzalar matni sarlavha, mundarija, asosiy matn, nazorat uchun savollar va foydalanilgan adabiyotlardan tashkil topgan. Asosiy matnda talabalar o'zlashtirishi lozim bo'lgan zaruriy ma'lumotlar berilgan bo'lib, Avariya – qutqaruv ishlari kursidan talabalar egallashi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib fanni o'rganishlarida nazariy jihatdan yordam ko'rsatadi.

Tuzuvchilar: **A.B.Nabiyev** Hayot faoliyati xavfsizligi kafedrasini mudiri, PhD

Taqrizchi: **I.T.Uluhanov** Texnologik ta'lim kafedrasini dotsenti, f.-m.f.n.

“Avariya –qutqaruv ishlari” fanidan ma'ruzalar matni NamDU Hayot faoliyati xavfsizligi kafedrasining 20__ yil __ -_____ __ - sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: **A.Nabiyev**

MUNDARIJA

1. O'quv materiallari:

1.1. Ma'ruza mashg'ulotlari.....

1.2. Seminar mashg'ulotlari.....

1.3. Amaliy mashg'ulotlari.....

2. Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari.....

3. Glossariy.....

4. Ilovalar:

4.1. Namunaviy fan dasturi.....

4.2. Ishchi o'quv dasturi.....

4.3. Tarqatma materiallar.....

4.4. Testlar.....

4.5. Baholash mezonlari.....

4.6. Oraliq nazorati savollari.....

4.7. Umumiy savollar.....

4.8. Foydalanilgan adabiyotlar.....

AVARIYA–QUTQARUV ISHLARI

fanidan

MA’RUZALAR MATNI

1-ma'ruza. Avariya - qutqaruv ishlari fanining mazmuni, maqsadi va vazifalari. Avariya-qutqaruv ishlarini o'tkazishning huquqiy asoslari

O'quv savollari:

1. Favqulodda vaziyatlarning avvalgi va hozirgi zamondagi yuz berishini tahlillari.
2. Favqulodda vaziyatlarda avariya qutqaruv ishlarini olib borishda hayot faoliyati xavfsizligi yo'nalishi bo'yicha tayyorlanadigan mutaxassislar oldidagi vazifalar.
3. Fanning maqsadi va vazifalari. Fan dasturining mazmuni va talablari.

Insoniyat rivojlanishining tarixi yer kurrasida turli xildagi ofat, talofat, katastrofalar kabi voqea, hodisalar bilan bog'lik. Ushbu voqealar yuz bergan hududlardagi vaziyat, ya'ni tabiiy ofatlar, turli avariya yildan yilga ko'payib, qamrovi kengayib borayotganligini guvoxi bo'lmoqdamiz. Bunday salbiy hodisalarni o'rganish, bashoratlash va oldini olish, ogoxlantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish, turli ofat-talofatlar keltiradigan iqtisodiy zararni va insonlar o'rtasidagi talofat, shikastlanish ko'rsatgichlarini kamayishiga olib keladi.

Bu esa yashash sharoitida inson bilan muhit o'rtasidagi muvozanatni saqlash muammosini echish, buning uchun esa zaruriy me'yoriy-xuquqiy asoslar, maxsus ilmiy izlanishlar olib borilishi lozim ekanligini hayot tajribasi ko'rsatmoqda.

Respublikamizda, bu borada ya'ni, favqulodda vaziyatlarda, fuqaro muhofazasi sohasida qator qonun va xujjatlar ishlab chiqilmoqda. Binobarin, aholi va hududlarni turli xil favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish o'ta muhim va dolzarb masala ekanligini hisobga olgan holda, 1996 yili O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etildi. Favqulodda vaziyatlar vazirligining asosiy vazifalaridan aholi xayoti, sog'lig'i, moddiy va madaniy boyliklarni mamlakatimiz hududida yuz berishi ehtimoli bo'lgan favqulodda vaziyatlar (FV) larda muxofaza qilishdan iborat. Ayniqsa favqulodda vaziyatlar yuz bergan taqdirda, avariya-qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish, yil sayin ko'payib borayotgan FVlar oqibatini yumshatish, zararlanish hududlarida inson hayoti va sog'lig'ini saqlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Qo'yilgan vazifalarni samarali bajarish fuqaro muhofazasi (FM) sohasida malakali kadrlar mavjudligi bilan bevosita bog'liqdir. Xozirgi kunda turkum oliy o'quv yurtlarida xayot faoliyati xavfsizligi (XFX) yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda va zaruriy o'quv uslubiy baza shakllantirilib, zamonaviy va yangi sharoitlarni jamlagan holda, tobora takomillashtirilmoqda. Ushbu o'quv qo'llanma avariya qutqaruv ishlarni olib borish, favqulodda vaziyatlar zararini imkon qadar kamaytirish, zararlanish hududlarida insonlarni qutqarish kabi masalalar va ularning echimlari bilan tanishtiradi. FVdagi sharoitda insonlarni qutqarish va boshqa shoshilinch tiklash ishlarni amalga oshirish bo'yicha zaruriy ko'nikmalarni beradi.

Er yuzidagi xayot tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, FVlar natijasida insonlarga, tabiatga, atrof-muhitga juda katta moddiy, ma'naviy zarar yetkaziladi. FVlarning

avvalgi va hozirgi zamondagi yuz berishini tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, ularning soni tobora oshib bormoqda. FVlarning namoyon bo'lish xususiyatlari esa dahshatli tus olmoqda. Masalan, 2011 yil mart oyida Yaponiyada zilzila yuz berdi va uning oqibatida chamasi 10 metrli suv to'lqini qirg'oqqa chiqdi. Ofat natijasida esa minglab uylar buzildi, 30 ming odam nobud bo'ldi, va oilalar uy - joysiz qoldi. Ushbu zilzila boshqa bir favqulodda vaziyat - atom elektrostansiyasida katastrofani yuzaga keltirdi. SHuningdek, 1995 yil 27 mayda Rossiya, Neftegorsk shaxrida 8 balli zilzila oqibatida 95%dan ortiq binolar vayron bo'ldi, ko'plab odamlar nobud bo'ldi. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Dunyo statistik ma'lumotlariga ko'ra, FVlar yuz berish hududlari bo'yicha Osiyoda 39%, Amerikada 26%, Afrika va Evropada 13%, Avstraliya va Okeaniyada 9%, boshqa hududlarda 13% ni tashkil etadi. Yer yuzasida yuz berayotgan tabiiy FV lar quyidagicha tartibda joylashgan: tayfunlar 34%, toshqinlar 32%, zilzila 13%, qurg'oqchilik 9% va boshqa ofatlar 12 % atrofida ekanligi mutaxassislar tomonidan e'tirof etilgan. FV ayrim mamlakatlarning iqtisodiyotiga juda katta zarar etkazishi bilan birga, insonlarning sog'lig'ini yo'qotishi, hayotiga zomin bo'layotganligini guvohi bo'lmoqdamiz.

XXI asrga kelib, sayyoramizda tabiiy jarayonlar nihoyatda keskinlashib bormoqda. Bu holni nafaqat ahyon-ahyonda sodir bo'layotgan zilzilalar, balki Sel, ko'chki va boshqa turdagi tabiiy ofatlarning ko'payib borayotgani bilan izohlash mumkin. Yurtimiz O'zbekistonda ham turli xildagi FVlar yuz berishi ehtimoldan holi emas. O'zbekiston hududida sodir bo'lish ehtimoli bo'lgan tabiiy ofatlardan: zilzila, Sel, toshqin, ko'chkilar ko'proq uchraydi. Masalan, zilzila Respublikamiz hududi seysmik faol 5-9 balli zonada joylashgan budib, unda Andijon 9 ball, Toshkent, Samarqand Farg'ona – 8 ball, Buxoro, Guliston, Jizzax, Qarshi – 7 balli zilzila yuz berishi ehtimoli. Sel xodisasi – Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlari va Farg'ona viloyatining tog'li hududlarida ko'proq uchraydi. Toshqin – mamlakatimiz hududida joylashgan daryolar, ko'llar, suv omborlari, yirik gidroTexnik inshootlar joylashgan, ya'ni suv xavzalari atrofidagi zonalarda sodir bo'ladi. Ko'chki jarayoni tarqalgan hududlar Surxondaryo, Qashqadaryo, Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Namangan viloyatlaridagi zonalarni misol keltirish mumkin.

Hozirgi paytda Respublikamiz hududida muhim ahamiyatga ega bo'lgan yirik iqtisodiyot ob'ektlari faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bular, katta suv omborlari: Toshkent, CHorvoq Andijon va boshqalar; gaz va neft mahsulotlarini qayta ishlash ob'ektlari: Buxoro neftni qayta ishlash zavodi, Muborak gaz; energetika ob'ektlari; avtomobil sanoati ob'ektlari Asaka, Samarqand va boshqalar. SHuningdek, hozirgi kunda kimyo sanoatida 200 dan ziyod kimyoviy inshootlar faoliyat olib bormoqda. «O'zbekkimyosanoat» korxonalari: Qo'qon, CHirchiq, Olmaliq, Samarqand, Buxoro, Navoiy shaharlarida joylashgan. Kimyoviy moddalardan foydalaniladigan O'zqishloqho'jalik, «O'zgo'shtsut» muassasalari, Bekobod metallurgiya kombinati va boshqa ko'pgina korxonalaridir. Bundan tashqari, havo, transport, temiryo'l, avtomobil, metropoliten transport tizimlari ham keng miqyosda rivojlanib bormoqda. Iqtisodiyot ob'ektlarida potensial texnogen FV lar manbasidir.

Yuqorida keltirilgan tabiiy ofatlar, hududimizda joylashgan iqtisodiyot ob'ektlarida o'ziga xos, turli tushdagi favqulodda vaziyatlar yuzaga kelib, sodir bo'lgudek bo'lsa, aholi xavfsizligi, inson salomatligini ta'minlash o'ta muxim va dolzarb masalalardan biriga aylanadi.

Hozirgi sharoitda mamlakatimiz aholisini va iqtisodiyot ob'ektlarni muxofaza qilishni yuksak darajaga ko'tarish, ularni turli falokatlardan saqlab qolish borasidagi ishlar, davlat miqyosida olib borilayotgan tadbirlar qatorida aloxida o'rin egallaydi. SHunday ekan, mamlakatimizda mazkur masala bilan maxsus shug'ullanuvchi tashkilot Favqulodda vaziyatlar vazirligi (FVV) faoliyat olib bormoqda. Uning asosiy vazifasi favqulodda vaziyatlarni oldini olish bilan bir qatorda, yuz bergan taqdirda favqulodda vaziyatlarni oqibatlarini bartaraf zararini kamaytirish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq. Ayniqsa favqulodda vaziyatlarni oqibatlarini bartaraf etishda avariya qutqaruv ishlarini qisqa muddatlarda tezkor o'tkazilishi birlamchi vaziyatlarga kiradi.

Favqulodda vaziyatlarda avariya qutqaruv ishlarini olib borishda, hayot faoliyati xavfsizligi yo'nalishi bo'yicha tayyorlanadigan mutaxassislar oldiga ushbu vazifalarni bajarishda, quyidagi masalalarni, o'z vaqtida harakat qilish, chora tadbirlarni tezkor amalga oshirish, favqulodda vaziyatlarda insonlarni hayoti, sog'lig'ini saqlab qolish, Favqulodda vaziyatlar zararini kamaytirish va oqibatini bartaraf etish ishlarni amalga oshirilishi avariya qutqaruv ishlari (AKI)ni muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Soha mutaxassislari quyidagi ishlarni amalga oshirishlari zarur bo'ladi:

- favqulodda vaziyatga tezkor kirishish, favqulodda vaziyatlarni cheklash va oqibatlarini bartaraf etishda samarali harakatlarga shay turish;

- razvedka o'tkazish, vaziyatni baholash va yuqori tashkilotlarga tezkor ma'lumot yuborish;

- jarohatlanganlarni, moddiy boyliklarni qidirib topish, qidiruv-qutqaruv ishlarni o'tkazish va shu kabilar;

Qutqarish ishlarining mazmuni quyidagicha:

- tuzilmalarning harakat yo'nalishlari va ish uchastkalarini qidirish;

- tadbirlarni amalga oshirish uchastkalarida va ularga o'tish yo'llarida yong'inning kengayishini oldini olish va uni o'chirish;

- buyumlar, qulagan va yonayotgan binolarda, gaz va tutun bosgan xonalardan shikastlanganlarni qidirish va olib chiqish;

- buzilgan, shikastlangan, ustini uyumlar bosib qolgan inshootlarni ochish va ulardagi odamlarni qutqarish;

- shakastlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish, ularni davolash muassasalariga olib borish;

- odamlarni kuchli ta'sir etuvchi zaharli modda (KTZM) bilan zararlangan xavfli joylardan, suv bosadigan zonalardan xavfsiz joylarga olib chiqish va shu kabi ishlar.

Qutqaruv hamda shoshilinch avariya-tiklash ishlari murakkab sharoitlarda vayronalarda, kuchli yong'inlarda, yer qimirlaganda, radioaktiv, ximiyaviy va bakteriologik zararlanganda, suv toshqini, Sel bosgan hududlarda amalga oshiriladi.

Iqtisodiyot ob'ektlarda tabiiy ofatlar (zilzilalar, to'fonlar, suv toshqinlar, tog' ko'chkilari, o'rmondagi yong'inlar va boshqalar), har xil tabiiy va iqlim sharoitlarida, ulardan kelib chiqqan asoratlarni bartaraf qilish masalalari dolzarb hisoblanadi va shu bilan bir qatorda kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordamni ko'rsatishdan iborat. Qutqarish va boshka kechiktirib bo'lmaydigan ishlar quyidagilardan iborat:

1. Odamlarni qutqarish va shikastlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish.
2. Yong'inlar, falokatlarning kengayishiga yo'l qo'ymaslik va kommunal energetika hamda texnologiya tarmoqlaridagi avariylarni bartaraf etish.
3. Iqtisodiyot ob'ektlarda bundan keyingi bo'ladigan tiklash ishlarini o'tkazish uchun sharoitlar yaratish va boshqalar.

Avariya qutqaruv ishlari va tabiiy ofatlarni kelib chiqish sabablarini, nazariy masalalarni va amalda ularni oldini olish, qutqaruv ishlarini va avariyalardan keyin tiklash ishlarini olib borish ishlarini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim muassasalarida **5640100 -Xayotiy faoliyat xavfsizligi** ta'lim yo'nalishi bo'yicha oliy ma'lumotli bakalavrlar tayyorlash o'quv rejasida "Avariya –qutqaruv ishlari" fani ixtisoslik fanlari tarkibiga kiritilgan.

"Avariya – qutqaruv ishlari" fani avariya va tabiiy ofatlar -zilzilalar, suv toshqinlari, to'fonlar, tog' ko'chkilari, yong'inlar va boshqalar sodir bo'lganda, ulardan kelib chiqqan asoratlarni bartaraf qilish, har xil noxush tabiiy va iqlimiy sharoitlarda, iqtisodiyot ob'ektlarini barqaror ishlashini ta'minlash masalalarini o'rganadi. SHu bilan bir qatorda xavf-xatarlarni oldini olish chora-tadbirlarini olib borish, aholiga kechiktirib bo'lmaydigan yordamlarni ko'rsatish bo'yicha bilimlarni talabalarga o'rgatishdan iborat.

Ushbu dastur avariylarni va tabiiy ofatlarni oldini olish, ular bilan kurashish va salbiy oqibatlarini kamaytirish tadbirlari, ular sodir bo'lganda muxandislik-qutqaruv ishlarini va avariya dan keyingi tiklash ishlarini olib borish masalalarini qamrab olgan.

O'quv fanining maqsadi va vazifalari

Fan o'qitilishidan maqsad - talabalarni texnogen va tabiiy ofatlarni tahlil qilish, ularni oldini olish va avariya sodir bo'lganda tezkor yordam va qutqaruv ishlarini tashkil qilish va olib borilishiga ko'maklashishga o'rgatish, yo'nalish ta'lim standartida talab qilingan bilimlar, ko'nikmalar va malakalar darajasini ta'minlashdan iborat.

O'quv fanini o'rganishning asosiy vazifalari talabalarga yuzaga kelishi mumkin bo'lgan halokatlar va tabiiy ofatlarni o'rganish, avariya holatlarini aniqlash, baholash, tasniflash va ularni oldini olish yo'llarini o'rgatish, ularda halokatli holatlarda qutqaruv va evakuatsiya ishlarini, qutqaruv va tiklash ishlarini tashkillashtirish tajribasini shakllantirishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarining bilimiga, ko'nikma va malakasiga qo'yiladigan talablar

Ushbu vazifalardan kelib chiqib "Avariya-qutqaruv ishlari" o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida bakalavr:

- ushbu fanning kasbiy faoliyatidagi o'rni;
- qutqaruv xizmatining zamonaviy vositalari;

- avariya qutqaruv xizmati;
- fuqaro muhofazasi tizimi va tuzilmalari **haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak;**
- avariya-qutqaruv xizmati va fuqaro muhofazasi bo'limi zimmasidagi vazifalari;
- iqtisodiyot ob'ektlaridagi avariya va ularni atrof-muhitga ta'siri;
- qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan avariya tiklash ishlarini olib borish va faoliyat xavfsizligini ta'minlash usullari;
 - ko'ngilli qutqaruvchilar drujinalari faoliyatini shakllantirish qoidalari;
 - avariya –qutqaruv ishlarini bajarishda jabrlanganlarni saralash bosqichlari;
 - tabiiy ofatlarni o'rganish (zilzila, tog' ko'chishi va boshqa) va ularning talofatlarini kamaytirish yo'llarini;
 - avariya qutqaruv ishlari tarkibi va ketma-ketligini **bilishi va ulardan foydalana olishi kerak;**
 - ishchi xodimlar va aholi bilan tushuntirish ishlarini tashkil qilish;
 - birinchi navbatda avariya –qutqaruv ishlarini olib borishni tashkil qilish;
 - favqulodda hodisalar hududida qidiruv va yordam ko'rsatishni tashkil qilish;
 - shaxsiy muhofaza vositalaridan foydalanish;
 - avariya-qutqaruv ishlarini iqtisodiyot tarmoqlarining maxsus sharoitlardagi ob'ektlarida portlovchi moddalar, radioaktiv va zaharli himoyalash;
 - avariya-qutqaruv ishlarini neft va gaz olishda, neft–kimyo sanoatida va transport vositalaridan olib borish;
 - zararlantirish ishlarini tashkil qilish **ko'nikmalari bo'yicha tushunchaga ega bo'lishi kerak.**

Qo'yilgan vazifalar o'qish jarayonida talabalarning ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etishi, adabiyotlar bilan mustaqil ishlashi va o'qituvchi kuzatuvda mustaqil ta'lim olishi bilan amalga oshadi.

Fani ishlab chiqarishdagi o'rni

Avariya-qutqaruv ishlari fanini o'rganish - favqulodda vaziyatlarda iqtisodiyot ob'ektlarida qurbonlar va jarohatlanganlar sonini kamaytirishga, ob'ektlarni bardor faoliyat ko'rsatishlariga oid bilimlarni berishga qaratilgan. Iqtisodiyot ob'ektlarida fuqaro muhofazasi xizmati xodimlari avariya qutqaruv ishlari bo'yicha maxsus tadbirlar rejasini ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar. SHu boisdan fan *hayotiy faoliyat xavfsizligi yo'nalishi talabalari uchun muhim o'rin tutadi.*

Fanni o'qitishdagi zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning avariya-qutqaruv ishlari fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, yangi axborot-pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir.

Mazkur fanini o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni qo'llanilish nazarda tutilgan:

- ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
- fanning asosiy tushunchalarini o'rganishga bag'ishlangan ma'ruza darslarida muammoli ta'lim texnologiyasidan;
- amaliy mashg'ulotlarda faoliyatli yondashuv texnologiyasidan;

-amaliy mashg'ulotlarda kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum kabi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Fanni o'qitishda quyidagi asosiy kontseptual yondoshuvlardan foydalaniladi:

SHaxsga yo'naltirilgan ta'lim - ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyixalashtirilayotganda, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishini nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv - ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyligi, uning barcha bo'ginlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligini ta'minlaydi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv-ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jarayonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuvo'quv munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta'lim-demokratik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyat mazmunini shakllantirishda va yerishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga ehtiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Yo'nalishning o'ziga xos xususiyatlari dasturni interfaol usullarda o'zlashtirish taqozo qiladi. Bunda asosiy e'tibor auditoriya mashg'ulotlariga va mustaqil tayyorgarlikda o'zlashtiriladigan chuqurlashtiriladigan nazariy bilimlarga qaratilgan holda ob'ektiv jarayonlar va hodisalarga nisbatan dunyoqarashni shakllantirishda ma'ruza mashg'ulotlariga katta o'rin ajratiladi.

Dasturaviy materiallarni o'zlashtirish to'rt xil:

- muammoli tasnifdagi mavzular bo'yicha;
- mustaqil o'zlashtirilishi murakkab bo'lgan bo'limlar bo'yicha;
- ta'lim oluvchilarda alohida qiziqish uyg'otuvchi bo'limlar bo'yicha;
- ma'ruzalarni interfaol usulda o'qish yo'li bilan;
- mustaqil ta'lim olish va ishlash, kollektivumlar va munozaralar jarayonida o'zlashtiriladigan bilimlar bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish yo'li bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

Mustaqil tayyorgarlik jarayonida talaba adabiyotlar, internet materiallari va me'yoriy hujjatlar bilan ishlashni uddalashini namoyon qilishi, auditoriya mashg'ulotlari paytida qabul qilgan ma'lumotlarni to'g'ri mushohada qilish qobiliyatini ko'rsatishi zarur.

Dastur asosida talabalar bilimini aniqlash reyting nazoratidan foydalanadigan o'quv jarayonini tashkil qilish asosida amalga oshadi.

Fanni o'zlashtirishda masofadan o'qitish, darslik, o'quv qo'llanma va ma'ruzalar matnlarining elektron versiyalaridan, ma'lumotlar bazasidan, kompyuter, elektron plakatlar va internet tarmog'idan foydalaniladi.

Nazorat savollari;

1. Fanning oldiga qanday vazifalar qo'yilgan?
2. Fan bo'yicha qo'yiladigan talablarni tushuntiring.

2-ma'ruza Qutqaruv ishlarining turlari, favqulodda vaziyatlarga kuch va vositalarni tayyorlash bo'yicha tadbirlarni rejalashtirish va ulardan foydalanish
O'quv savollari:

1. Fuqaro muxofazasining me'yoriy-xuquqiy asoslari.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, Vazirlar Maxkamasining qarorlari

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida Davlat standartlari har qanday favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etish uchun zaruriy kuch va vositalar zarur bo'ladi. Favqulodda vaziyatlar yuz bergandan so'ng oqibatlarini bartaraf etishda, sodir bo'lgan favqulodda vaziyat o'chog'i holatiga qarab maxsus kuch vositalar jalb qilinadi. Bunday hollarda olib boriladigan ishlar, favqulodda vaziyatning vaqti, uning ta'sir o'chog'i, aholi yashash punkti va boshqa hususiyatlariga alohida e'tibor berilib, tezkorlik bilan amalga oshiriladi.

O'tgan asrda xam mavjud bo'lib, 60-yillari faoliyat mudofaa tizimi bilan bog'liq bo'lgan fuqaro muxofazasi tizimi uning vazifasi: tinchlik va urush xolatida; - mamlakat aholisini kirg'in qurollari va hujum vositalaridan himoya qilish; urush sharoitida xalq xo'jaligi ob'ektlarining barqaror ishlashini ta'minlash; - xalokat o'choqlarida qutqarish va tiklash ishlarini samarali amalga oshirishdan iborat bo'lgan, keyinchalik hayot tajribasiga aholi hayotiga faqat qirg'in qurollari emas, balki boshqa xavf-xatarlar, turli tabiiy, texnogen va ekologik xususiyatli favqulodda vaziyatlardir.

Bunday vaziyatlar odamlar uchungina xavfli bo'lmay, balki iqtisodiyot ob'ektlarni ishdan chiqarishga, zararlanishga olib keladi. Bunday xollarni yildan-yilga ko'payib borishi fuqaro muxofazasi tizimini rivojlantirilishi tashkiliy jixatdan keng qamrovli bo'lishi lozimligini ko'rsatib berdi. Bunday tizim aholini favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish, qutqaruv ishlarini o'tkazib tabiiy ofatlar va boshqa xavf xatarlarni o'rganish qisqa, o'rta va uzoq muddatli bashoratlash ishlarini tashkil qilishi, monitoring tizimini, aholi tayyorligini amalga oshirish masalalari hal qilinishi kerak. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi (FVV) tomonidan tabiiy ofatlar va boshqa falokatlardan Respublika aholisini va hududlarini muhofaza qilish borasida masalalarni echish uchun talay vazifalar qo'yilgan. FVV faoliyati va muhofaza tizimidagi barcha kuch va vositalar vaziyatlarning oldini olish, sodir bo'lganda qutqarish va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan tadbirlar va tashkil qilish ishlariga yo'naltirilgan.

Favqulodda vaziyatlarni oldini olish va oqibatlarni bartaraf etish FV jixatlarini o'rganish va asosiy chorag' tadbirlarni amalga oshirishi bilan bog'liq:

Avvalo, favqulodda vaziyat – bu odamlar qurbon bo'lishi, ularning sog'ligi yoki atrof-tabiiy muhitga zarar etishi, jiddiy moddiy talofatlar keltirib chiqarishi hamda odamlar xayot faoliyati sharoiti izdan chiqishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan avariya, xalokat, xavfli tabiiy xodisa yoki boshka tabiiy ofat natijasida muayyan hududda yuzaga kelgan vaziyat.

Bunday vaziyatlarda

A) Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish - favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish choralari, usullari, vositalari tizimi, sa'yi-harakatlari majmui.

B) Favqulodda vaziyatlarning oldini olish - oldindan o'tkazilib, favqulodda vaziyatlar ro'y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga, bunday vaziyatlar ro'y bergan taqdirda esa odamlar sog'ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga etkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar kompleksi.

V) Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga - favqulodda vaziyatlar ro'y berganda o'tkazilib, odamlar xayoti va sog'ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga etkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga, shuningdek favqulodda vaziyatlar ro'y bergan zonalarni xalqaga olib, xavfli omillar ta'sirini tugatishga qaratilgan avariya-qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan boshqa ishlar kompleksiga qaratilgan sa'yi harakat va tadbirlar kompleksidir. Ushbu ishlarni amalga oshirish fuqaro muxofazasi sohasida qabul qilingan me'yoriy-xuquqiy xujjatlari asosida olib boriladi.

2.1. Fuqaro muxofazasining me'yoriy-xuquqiy asoslari

Fuqaro muxofazasining aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida qabul qilingan muxim xujjatlardan biri - avval Mudofaa vazirligi qoshida fuqaro muxofazasi va favqulodda vaziyatlar boshqarmasining, so'ngra esa shu boshqarma negizida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 4 martdagi PF-1378 Farmoni bilan Favqulodda vaziyatlar vazirligining tashkil etilishi bo'ldi. Vazirlik faoliyat yurita boshlagandan so'ng aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasining xuquqiy asosini tashkil etuvchi bir qator qonun, qarorlar va me'yoriy- huquqiy xujjatlar qabul qilindi.

Bular: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qarorlari va boshqa me'yoriy xujjatlar to'plami.

O'zbekiston Respublikasi qonunlari:

Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish to'g'risida (1999 yil 20 avgust)gi qonun aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, shuningdek favqulodda vaziyatlar ro'y berishi va rivojlanishining oldini olish, favqulodda vaziyatlar oqibatida keltiriladigan talofatlarni kamaytirish va favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishni maqsad qilib qo'yadi.

Fuqaro muxofazasi to'g'risida (2000 yil 26 may)gi- qonun fuqaro muxofazasi sohasidagi asosiy vazifalarni, ularni amalga oshirishning huquqiy asoslarini, davlat organlarining, muassasalar va tashkilotlarning vakolatlarini, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining xuquqlari va majburiyatlarini, shuningdek fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalarini belgilaydi.

GidroTexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida (1999 yil 20 avgust). Ushbu qonunning maqsadi gidroTexnika inshootlarini loyixalashtirish, qurish, foydalanishga topshirish, ulardan foydalanish, ularni rekonstruksiya qilish, tiklash,

konservatsiyalash va tugatishda xavfsizlikni taminlash bo'yicha faoliyatni amalga oshirishda yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solimdir.

Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida (2000 yil 31 avgust). Qonunning maqsadi radiatsiyaviy xavfsizlikni, fuqarolar xayoti, sog'ligi va mol-mulki, shunigdek, atrof muhitni ionlashtiruvchi nurlanishning zararli ta'siridan muxofaza qilishni ta'minlash bilan bog'lik munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida (2000 yil 15 dekabr). Ushbu qonunning maqsadi terrorizmga qarshi kurash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat. Qonunning asosiy vazifasi shaxs, jamiyat va davlatning suverenitet va hududiy yaxlitligini ximoya qilish, fuqarolar tinchligi va milliy totuvlikni saqlashdan iborat.

Xavfli ishlab chikarish ob'ektlarinnng sanoat xavfsizligi to'g'risida (2006 yil 28 sentyabr). Konunning maqsadi xavfli ishlab chikarish ob'ektlarining sanoat xavfsizligi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori:

Toshqinlar, Sel oqimlari, qor ko'chish va yer ko'chki xodisalarn bilan bog'lik favqulodda vaziyatlarning oldini olish hamda ularning oqibatlarini tugatish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida (2007 yil 19 fevral, PK,-585-sonli). Toshqinlar, Sel oqimlari, qor ko'chish va yer ko'chki xodisalari bilan bog'lik favqulodda vaziyatlardan aholi va hududlarni muxofaza qilish bo'yicha ishlarni o'z vaqtida va samarali tashkil etish, shuningdek ularning oqibatlarini tezkorlik bilan bartaraf etish maqsadida qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qarorlari:

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligining faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida (1996 yil 11 aprel, 143-sonli). Qarorga «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi to'g'risida» nizom ilova qilingan. Favqulodda vaziyatlar vazirligining asosiy vazifalari, huquqlari keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilnsh davlat tizimn to'g'risida (1997 yil 23 dekabr, 558-sonli). Qaror bilan O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi to'g'risidagi nizom va uning tuzilmasi tasdiqlangan, vazirlik va idoralarning aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish bo'yicha vazifalar belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash tartibi to'g'risida (1998 yil 7 oktyabr, 427-sonli). Qaror mamlakat aholisi va hududini tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish tizimini takomillashtirish maqsadida qabul qilingan. Karorga «Aholini favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida tayyorlash tartibi to'g'risida»gi Nizom O'zbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida, shuningdek favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorgarlikdan utayotgan aholi guruxlarini tayyorlashning asosiy vazifalarini, shakllari va usullarini belgilanishi ilova tarzida keltirilgan.

Tabiiy, texnogen va ekologik tUSDagi favqulodda vaznyatlarninx tasnifi to'g'risida (1998 yil 27 oktyabr, 455-sonli). Qaror bilan favqulodda vaziyatlar

vujudga kelish sabablariga kura tasnifi ushbu vaziyatlarda zarar ko'rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko'lamlariga qarab turlari keltirilgan.

O'zbekiston Respublikasida odamlar va xayvonlarning quturish kasalligiga qarshi kurashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida (1996 yil 18 yanvar, 32-sonli). Odamlar va xayvonlarning quturish kasalligiga qarshi kurash chora-tadbirlarining samaradorligini oshirish, shuningdek, aholi yashash joylarida it, mushuk va boshka uy xayvonlarini saqlashni tartibga solish maqsadida qabul qilingan.

Ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalarini tasdiqlash to'g'risida (2003 yil 13 yanvar, 15-sonli). O'zbekiston Respublikasi hududida ommaviy tadbirlar o'tkazilishi paytida jamoat xavfsizligini ta'minlash va tartibni muxofaza qilish maqsadida qabul qilingan.

Favqulodda vaziyatlarni bashoratlash va oldini olish Davlat dasturida tasdiqlash to'g'risida (2007 yil 3 aprel, 71-sonli). Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish sohasida olib borilayotgan ishlar samaradorligini oshirish maqsadida qabul qilingan.

Davlat standartlari:

1."Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Asosiy tushunchalarning atamaları va ta'riflari" (O'zDst 981:2000).

2."Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Tabiiy favqulodda vaziyatlar" (O'zDst 982:2000).

3. "Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Texnogen favqulodda vaziyatlar. Atamalar va ta'riflar" (O'zDst 014:2002).

4."Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Favqulodda vaziyatlar monitoringi va prognozlash. Atamalar va tariflar" (O'zDst 1015:2002).

5. "Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Favqulodda vaziyatlar monitoringi va prognozlash. Asosiy qoidalar" (O'zDst 1016:2002).

6. "Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Texnogen favqulodda vaziyatlar manbalari. SHikastlovchi omillar va ular ko'rsatkichlarining tasnifi va nomenklaturasi" (O'zDst 1017:2002).

7. "Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik. Tabiiy favqulodda vaziyatlar manbalari. SHikastlovchi omillar. SHikastlovchi ta'sir ko'rsatkichlarining nomenklaturasi" (O'zDst 1018:2002).

Favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish borasida o'tqaziladigan tadbirlar fuqaro muxofazasi soxasida qabul qilingan me'yoriy- xuquqiy xujjatlar asosida olib boriladi. Bunday xujjatlardan biri O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi xaqidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan 1997 yilda qabul kilingan qaroridir.

3-ma'ruza Avariya-qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni tashkillashtirish va o'tkazish asoslari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining (FVDT) asosiy vazifalari.
2. Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining ish rejimlari.
3. Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish kuch va vositalari.
4. Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralari.

Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish masalalarini O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi tomonidan hal qilinishi ko'zda tutiladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2012 yil 24 avgustdagi 242-sonli qarori «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi to'g'risida» qarori asosida tuzilgan. Ushbu tizim boshqaruv organlari, Respublika va maxalliy xokimiyat organlarini fuqaro muxofazasi vazifalarini xal etish vakolatiga ega korxonalar va muassasalarning kuch va vositalarini birlashtiradi. SHuningdek favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish sohasidagi tadbirlarni amalga oshirish, ular yuzaga kelganda aholi xaifsizligini, atrof tabiiy muhitni muxofaza qilish hamda tinchlik va harbiy davrda davlat iktisodiyotiga zararni kamaytirishni taminlashga mo'ljallangan.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining asosiy vazifalari:

1. Tinchlik va xarbiy davrda aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida huquqiy va iktisodiy me'yorky xujjatlarning yagona Konstitutsiyasini belgilash, ishlab chiqish va amalga oshirish.

2. Respublika hududida yuzaga kelishy mumkin bo'lgan texnogen va tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlarni prognozlash, ularning ijtimoiy-iktisodiy oqibatlarini baxolash.

3. Favqulodda vaziyatlarning oldini olishga, odamlar xavfsizligini taminlashga, xavfli texnologiyalar va ishlab chikarishlarning tavakkalchiligini pasaytirish, mulkchilik shaklidan va idoraviy buysinishidan kat'iy nazar, iktisodiyot tarmoqlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar faoliyat ko'rsatishining barqarorligini oshirishga qaratilgan maksadli va kompleks ilmiy-Technik dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

4. Boshqaruv organlari va tizimlarning favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularnn bartaraf etish uchun mo'ljallangan kuch va vositalarining doimiy tayyorligini ta'mynlash.

5. Aholi va hududlarini favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasidagi axborotlarni yigish, ishlab chiqish, almashish va berish.

6. Aholini, boshqaruv organlarining mansabdor xaxslarini, Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining asosiy vazifalari kuchlari va vositalarini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash.

7. Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralarini yaratish.

8. Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida davlat ekspertizasi, nazorati va tekshiruvini amalga oshirish.

9. Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish.

10. Favqulodda vaziyatlardan zarar ko'rgan aholini ijtimoiy muxofaza qilishga oid tadbirlarni amalga oshirish.

11. Favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida aholining, shu jumladan ularning oqibatlarini bartaraf etishda bevosita katnashgan shaxslarning huquq va majburiyatlarini amalga oshirish.

12. Aholi va hududarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida xalkaro hamkorlik qilish.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining ish rejimlari:

1. Kundalik faoliyat rejimi – Favqulodda vaziyatlarda yuz bermaganda ishlab chikarish-sanoat, radiatsion, kimeviy, biologik (bakteriologik), seysmik va gidrometeorologik

vaziyatda, epidemiya, epkzootiya va epifitotiya holatlari bo'lmagandagi rejim.

2. Yukori tayyorgarlik rejimi – bu rejimda ishlab chikarish, radiatsiyaviy, kimyoviy, biologik (bakteriologik), seysmik va gidrometeorologik vaziyat yomonlashganda, favqulodda vaziyatlar yuzaga kelish ehtimoli yuqori bo'lib prognoz olinganda amal qilinadi.

3. Favqulodda rejim - Favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda va Favqulodda vaziyatlar davrida.

Xar bir rejimda aniq bir tadbirlar amalga oshiriladi.

Kundalik faoliyat rejimida: favqulodda vaziyatlarning oldini olish, etkazilishi mumkin bo'lgan zarar qisqarish, favqulodda vaziyatlar chog'ida muxofaza qilish yo'llari qv xarakat qilishga o'rgatishni tashkil etish.

Yukori tayyorgarlik rejimini o'rnatish huquqi fuqaro muxofazasi boshliqlari: O'zbekiston Respublikasi Bosh Vaziri, Koraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi raisi, viloyatlar va Toshkent shahar xokimlariga berilgan.

- Yukori tayyorgarlik rejimi. Ushbu rejimda favqulodda vaziyatlar xavfi yuzaga kelishi to'g'risida tegishli organlarga, aholiga xabar beriladi; Favqulodda vaziyatlar boshqaruv organlari kuyi tizimlari va bug'inlari faoliyatiga raxbarlik qiladilar. Zarur xollarda vaziyatning og'irlashishi sabablarini aniqlash uchun ofat yuz berishi mumkin bo'lgan hududda tezkor guruxlarni tashkil etiladi; favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi raxbarlar tarkibining doimiy dislokatsiya punktlarida kecha-kunduz navbatchiligini joriy etilib, viloyatlar, tumanlar Favqulodda vaziyatlar buyicha boshqarmalar bo'limlarnining tezkor-navbatchi xizmatlarini hamda vazirliklar, idoralar va ob'ektlarning navbatchi-dispetcherlik xizmatlari kuchaytiriladi. Atrof tabiiy muhitning axvoli, kuchli xavfli ob'ektlar va ularga yondosh bo'lgan hududlardagi

vaziyatni kuzatish va nazorat qilishni kuchaytirish, favqulodda vaziyatlarning yuzaga kelish ehtimollarini, ularning ko'lamlari va oqibatlarini prognozlash; favqulodda vaziyatlarda aholi, va atrof tabiiy muhitni muxofaza qilish. shuningdek ob'ektlar va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror faoliyat ko'rsatishini ta'minlash chora-tadbirlarini kurish; kuchlar va vositalarni tayyor xolga keltirish, ularning harakat rejalarini aniqlashtirish hamda zarur bo'lganda mo'ljallanayotgan favqulodda vaziyat hududiga yunaltirish.

- Favqulodda rejimda: favqulodda vaziyatlar yuzaga kyolganligi to'g'risvda boshqaruv organlariga xabar berish va aholini xabardor qilish; tezkor guruxlarni favqulodda vaziyat hududiga yunaltirish; aholini muxofaza qilishni tashkil etish; favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishni tashkil qilish; Favqulodda vaziyatlar zonalar chegaralarini belgilash; sanoat tarmoqdaoi va ob'ektlarning barqaror faoliyat ko'rsatishini ta'minlash, zarar kurgan aholining xayotiy faoliyatini ta'minlash ishlarini birinchi navbatda tashkil etish; favqulodda vaziyat hududvdagi atrof tabiiy muhitning holati, avariya ob'ektlari va ularga chegaradosh hududlardagi vaziyatni uzluksiz nazorat qilishni amalga oshirish.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi hududiy kuyi tizim (14) va funksional kuyi tizim (22) dan iborat (1 rasm).

1- rasm. Favqulodda vaziyatlar boshqarmalari.

Hududiy quyi tizimlar tarkibi, Koraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shaxrida tuziladi va tegishli ravishda tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar va ovullar miqyosidagi buginlardan iborat buladi. Ularning asosiy vazifasi uz ma'muriy hududlari doirasida aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilishdir.

Funksional kuyi tizimlar vazirliklar, davlat kumitalari, korporatsiyalar, konsernlar, uyushmalar va kompaniyalarda tarkibida tuziladi. Xar bir idora bir yoki bir necha quyi tizimga ega bo'lishi, yoki umuman quyi tizim tashkil etmasligi, yoki bir necha vazirlik va idoralar bitta quyi tizim tashkil etishlari mumkin. Ushbu masala Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi to'g'risidagi Nizomning 3-ilovasida (O'zbekistan Respublikasi vazirliklari va idoralarining aholini va hududlari favqulodda vaziyatlardan muxofaea qilish buyicha funksiyalari) bayon etilgan. Funksional quyi tizimlarning asosny vazifasi atrof tabiiy muhit va kuchli potensial xavfli ob'ektlar holatini kuzatish va nazorat qilishni amalga oshirish, shuningdek idoraga qarashli ob'ektlarda ularning ishlab

chiqarish faoliyati bilan bog'lik extimoliy favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ular yuz bersa oqibatlarini bartaraf etishdan iborat.

Axborot-boshqaruv kuyi tizimi Ular boshqaruv, axborot markazlari, axborot alokalari oz ishiga otadi. Favqulodda vaziyatlar vazirligining favqulodda vaziyatlarda boshqaruv markazi, Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining asosiy vazifalari hududiy va funksional quyi tizimlarining axborot-tahlil markazlari, atrof tabiiy muhit va potensial xavfli ob'ektlar holatini kuzatish va nazorat qilish organlarining axborot markazlari, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish kuchlari va vositalarini boshqarishning harakatlanuvchi punktlari, aloqa va axborot uzatish vositalari, shu jumladan boshqarish va axborot bilan taminlanishini avtomatlashtirilgan tizimini uz ichiga oladi.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi 3 ta darajaga ega:

Respublika.

Maxalliy.

Ob'ekt.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining xar bir darajasi kuyidagilarga ega buladi:

Raxbar organlar.

Kundalik boshqaruv organlari.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish kuch va vositalari.

4. Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralari.

5. Xabar berish, aloka, boshqaruv va axborot bilan ta'minlashning avtomatlashtirilgan tizimlari (BAT).

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi raxbar organlari - bu aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish masalalarini xal etish vakolatiga kiradigan davlat boshqaruvi, maxalliy xokimiyat organlari va ob'ektlar ma'muriyatidir.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining kundalik boshqaruv organlari - bu Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining tegishli hududiy va funksional kuyi tizimlariga. hamda uning buginlariga bevosita kundalik boshqaruvni amalga oshiruvchi boshqaruv organlaridir. Ular kuyi-dagilarni uz ichiga oladi: Koraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar favqulodda vaziyatlar boshqarmalarn; shaharlar va tumanlar favqulodda vaziyatlar bo'limlari; ob'ektlarning favqulodda vaziyatlar bo'limlari (shu'balar yoki maxsus tayinlangan mansabdor shaxslar); vazirliklar va idoralarning davlat nazorati organlari (nazorat inspeksiya xizmatlari); vazirliklar va idoralarning favqulodda vaziyatlar bo'limlari (shu'balar yoki maxsus tayinlangan mansabdor shaxslar); Favqulodda vaziyatlar vazirligining favqulodda vaziyatlarni boshqarish markazi; favqulodda vaziyatlar boshqarmalari (bo'limlari)ning tezkor-navbatchilik xizmatlari; vazirliklar, idoralar va ob'ektlarning navbatchi-dispetcherlik xizmatlari.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining kuch va vositalari 2 guruxga bo'linadi:

1. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish kuch va vositalari ular davlat va idoraviy nazorat organlari, shuningdek funksional kuyi tizimning oldini olish kuch va vositalaridan iborat.

2. Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish kuch va vositalari. Ular tarkibiga fuqaro muhofazasi tuzilmalari; favqulodda vaziyatlar vazirligiga to'g'ridan-to'g'ri hamda tezkor bo'ysinuvchi Respublika ixtisoslashtirilgan tuzilmalari; vazirliklar va idoralarning harbiylashtirilgan professional ixtisoslashtirilgan avariya-qutqaruv va avariya-tiklash bo'linmalari; maxalliy xokimiyat organlarining Koraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar, Favqulodda vaziyatlar vazirligi qutqaruvchi komandalarining tuzilmalari; ob'ektlarning ixtisoslashtirilgan tuzilmalari; hududiy va ob'ektlarning umumiy va maxsus maqsadlardagi tuzilmalari; Kizil yarim oy jamiyatining ko'ngillilar otryadlari, komandalari, guruxlari; «Vatanparvar» mudofaaga kumaklashuvchi tashkiloti kabi tuzilma, tashkilotlarning kuch va vositalaridan tashkil topgan.

Favqulodda vaziyatlar oqibatini bartaraf etishda jalb qilinib, ularning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- favqulodda vaziyatga tezkor kirishish, favqulodda vaziyatlarni cheklash va oqibatlarini bartaraf etishda samarali harakatlarga shay turish;

- razvedka o'tkazish, vaziyatni baxolash va Favqulodda vaziyatlar vazirligiga tezkor ma'lumot yuborish;

- jaroxatlanganlarda, moddiy boyliklarni qidirib topish, qidiruv-qutqaruv ishlarini o'tkazish.

Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi vositalari - aholini va hududlarni Favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish uchun zarur bo'lgan moliyaviy va moddiy resurslar majmuidir.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralari oldindan, favqulodda vaziyatlar ro'y bergan taqdirda shoshilinch tarzda jalb etish maqsadida yaratiladi. Moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralarini yaratish, ulardan foydalanish va to'ldirish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan belgilanadi.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun quyidagi mablag'lardan foydalaniladi:

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga zaxiradagi moliyaviy jamg'armasi va Favqulodda vaziyatlarni tugatish chetida birinchi navbatdagi ishlarni amalga oshirish uchun davlat zaxirasi tarkibi xisobidan yig'iladigan moddiy resurslar zaxiralari Respublika byudjet mablag'lari hisobidan;

- idoraviy moliyaviy va moddiy resurslar zaxirasi - vazirliklar va idoralar mablag'lari xisobidan;

- maxalliy xokimiyat organlarining moliyaviy va moddiy resurslari zaxirasi - maxalliy byudjet mablag'lari xisobidan;

- obektlarning moliyaviy va moddiy resurslari zaxirasi - korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning o'z mablag'lari xisobidan;

- Kizil yarim oy jamiyatining tabiiy ofatlardan zarar ko'rgan aholiga yordam ko'rsatish uchun birinchi navbatda zarur bo'lgan xom ashyo omborlari va

zaxiralari tizimlari mablag'lari hisobidan va boshqa turdagi mablag'lardan foydalaniladi.

Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar zaxiralari nomenklaturasi va xajmlari ularni tashkil etgan organ tomonidan belgilanadi. Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda, agar bu birlashmalarning qutqaruvchilari attestatsiya tartibida tasdiqlangan tegishli tayyorgarlikdan o'tgan bo'lsa, jamoat birlashmalari ham ishtirok etishlari ko'zda tutiladi.

Favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish avariya ob'ektlari, vazirliklar va idoralarning, hududida favqulodda vaziyatlar yuzaga kelgan xokimliklarning balansida turadigan kuch va vositalari bilan amalga oshiriladi.

Ushbu ishlar ob'ektlarning, vazirliklar (idoralar) va, xokimliklarning tezkor guruxdari (mutaxassisleri) xabarlarining bevosita boshchiligida bajariladi.

Favqulodda vaziyatning ko'lami, mavjud kuchlar va vositalar yordamida bartaraf etish mumkin bo'lmagan xolda, zaruriy yordam ko'rsatish uchun Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining yuqori raxbar organiga yordam so'rab murojat qilinadi. Aloxida vaziyatlarda favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish uchun xukumat komissiyasi tashkil kilinishi mumkin.

Favklodda vaziyatlarni bartaraf etish bo'yicha tadbirlarni mablag' bilan ta'minlash favqulodda vaziyat sodir bo'lgan hududda joylashgan ob'ektlarning, vazirliklar va idoralarning mablag'lari, tegishli byudjetlar, sug'urta jamg'armalari va boshka manbalar xisobidan amalga oshiriladi. Bunda ko'rsatilgan mablag'lar etarli yoki mavjud bo'lmagan taqdirda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining zaxira jamg'armasidan ajratilishi ko'zda tutiladi.

Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish, favqulodda vaziyatlarning oldini olish, ular yuzaga kelganda keltirilgan talofat va zararining miqdorini kamaytirish buyicha oldindan choralar ko'rish yoki yuzaga kelganida harakat qilish buyicha Respublika, idora rejalari, xokimliklar va ob'ektlarning harakat qilish rejalari, shuningdek Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining barcha darajalarida o'zaro hamkorlikda harakat qilish rejalari ishlab chiqiladi.

Fuqaro muxofazasi barcha tadbirlarini Favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi tomonidan amalga oshirish uchun kuch va vositalar avvaldan, iktisodiy, tabiiy va boshqa ko'rsatkichlarni, hududning xususiyatlarini va favqulodda vaziyatning yuz berish extimolligi darajasini xisobga olgan xodda tashkil etiladi.

4-ma'ruza. Avariya-qutqaruv jihozlaridan foydalangan holda avariya-qutqaruv ishlarini amalga oshirish (4 soat)

O'quv savollari:

1. Tabiiy tUSDagi favqulodda vaziyatlar.
2. Texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlar.
3. Ekologik tUSDagi favqulodda vaziyatlar.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan keltirilgan favqulodda vaziyatlarning tasnifi.
5. Respublikamiz hududida yuz berish ehtimoli bo'lgan tabiiy favqulodda vaziyatlar.

Umumiy xolda favqulodda vaziyatlar sababi va kelib chiqish manbaiga qo'ra tasniflanadi, jumladan:

Tabiiy tUSDagi FV;

Texnogen tUSDagi FV;

Ekologik tUSDagi FVlarga bo'linadi.

Tabiiy tUSDagi favqulodda vaziyatlar tabiiy ofat sodir bo'lish joyi, sababi, ko'lami, moddiy zarari va boshqa xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularga 3 xil turdagi xavfli xodisalar kiradi:

1) geologik xavfli xodisalar: zilzilalar, yer kuchishlari, tog' o'pirilishlari va boshqa xavfli geologik xodisalar;

2) gidrometeorologik xavfli xodisalar: suv toshqinlari, Sellar, qor ko'chkilari, kuchli shamollar (dovullar), jala va boshqa xavfli gidrometeorologik xodisalar (2 rasm)

Rasm 2. Gidrometeorologik xodisalarning paydo bo'lishi

3) Favqulodda epidemiologik, epizootik va epifitotik vaziyatlar: aloxida xavfli infeksiyalar (o'lat, vabo, sarg'ayma, isitma), yuqumli kasalliklar, rikketsiyalar, epidemik toshmalilarga, Brill kasalligi, zoonoz infeksiyalar- Sibir yarasi, quturish, virusli infeksiyalar- tarqalish holati;

Texnogen tUSDagi Favqulodda vaziyatlar insonlar faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, shuningdek, mashina mexanizmlarni va jarayonlarni buzilishi kabi sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Bularga gidroTexnik inshootlardagi avariya, xalokatlar, eng'in chiqishi xavfi bor ob'ektlardagi falokat va xalokatlar, transport

energetika va kommunal tizimidagi, kimeviy va radiatsion xavfli ob'ektlardagi falokatlar va shu kabilar kiradi.

Bino- inshootlarni buzilishi

Kimyoviy, radioaktiv zararlanishlar

Yong'in- portlashlar, gidroTexnik inshootlarning buzilishi va shu kabilar.

Ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlar.

1. Quruqlik (tuproq, yer ostining holati o'zgarishi bilan bog'liq vaziyatlar: xalokatli ko'chkilar — foydali qazilmalarni qazish chog'ida yer ostiga ishlov berilishi va insonning boshqa faoliyati natijasida yer yuzasining o'pirilishi, siljishi;

2. Atmosfera (xavo muhiti) tarkibi va xossalari uzgarishi bilan boglik bo'lgan vaziyatlar, xavo muhitini zararlovchi ingredientlar bilan ekstremal yuqori ifloslanishi:

3. Gidrosfera holatining uzgarishi bilan boglik vaziyatlar:

Er yuzasi va yer osti suvlarining zararli moddalar bilan ekstremal yuqori darajada ifloslanishi;

Xozirgi vaktida Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan keltirilgan favqulodda vaziyatlarning tasnifiga yana qo'shimcha qilib:

a) ijtimoiy siyosiy tavsifdagi favqulodda vaziyatlar;

b) xarbiy tavsifdagi favqulodda vaziyatlarni kiritish mumkin.

Rasm 3. Gidrometeorologik xodisalar.

2.1. Tabiiy ofatlar va xalokatlarni oldini olish chora tadbirlari

Respublikamiz hududida yuz berish ehtimoli bo'lgan tabiiy favqulodda vaziyatlar, uning geografik o'rni, iqlim sharoitlariga bog'lik. Ularning yuz berish hududlari turli joylarda bo'lib, quyidagi tabiiy ofatlardir: zilzila, Sel, toshqin, ko'chkilar ko'proq uchraydi. Bunday tabiiy ofatlar hududimizda joylashgan iqtisodiyot ob'ektlaridagi favqulodda vaziyatlarni tarqalishga sodir bo'lgudek

bo'lsa aholi havfsizligi, inson salomatligini ta'minlash o'ta muhim va dolzarb jabhalardan biridir.

Zilzilalar: bu geofizik omillar ta'siri natijasida sodir bo'ladi va yer osti silkinishlari va yer usti tebranishlarini xosil bo'lishiga olib keladi. Yer qobig'ining chuqur tektonik kuchlari ta'sirida kuchlanishlar vujudga keladi, natijada yer qobigi jinslari siqiladi va paydo bo'lgan kuchlanishlar ma'lum chegaradan o'tganidan sung siljiydi, buziladi va yer yoriqlari paydo bo'ladi. Zilzila markazi odatda bir necha 10 metrdan 100 kilometrgacha bo'lishi mumkin.

Sel suvning mexanik faoliyatidan yuzaga keladigan murakkab jaraendir va turli omillar (iqlim, gidrologik, geologik va xk) ta'siri natijasida paydo bo'ladi.

Rasm 4. Sel.

Sel 2-10 m/soniya va undan katta tezlikda harakat qiladi. 1 kub metr Sel oqimining og'irligi 2 tonnagacha etishi mumkin. Bitta joyning o'zida kuchli Sel oqimlarining

СЕЛ

СЕЛ-тоғ дарёлари ўзанларида тўсатдан юзага келувчи, катта хажмдаги кум, тош ва тоғ жинслари бўлаклари аралашмасидан иборат ёки лой-тошли оқимдир.

hosil bo'lishi yog'ingarchilikning ko'p bo'lishi suv oqimi yo'lida tog' jinslarining emirilishidan hosil bo'lgan tog' massasi bo'lganda paydo bo'ladi. Buning uchun 5-6 yildan 20-25 yilgacha vaqt ketadi.

Sel suv-toshli, loyli va loy-toshli oqim tarzida bo'lishi mumkin. Oqim tarkibidagi tosh bo'laklari ayniqsa katta vayronagarchilik keltiradi.

Seldan muhofaza tadbirlari: uni prognozlash, Sel kelish extimoli bo'lgan hududlarda kuzatuv ishlarini amalga oshirishdir. Sel hosil bo'lishida ishtirok etuvchi omillarning anchagina ko'pligi, murakkabligi uni o'z vaqtida prognozlashni qiyinlashtirib yuboradi. SHunga qaramay, Sel mavsumining boshlanish vaqtini oldindan aytib berish mumkin.

Quyun – diametri bir necha o'ndan yuzlab metrga etuvchi aylanuvchi havo ustunidir. Quyun kichik ko'lamdagi shamol bo'lib, ustundagi havo soat millariga teskari yo'nalishda 100 m/soniyadan ortiq tezlik bilan aylanadi. Quyun yer yuzi bo'ylab 50-60 km/s tezlikda harakat qiladi. Qayd qilingan eng yuqori tezligi – 300 m/soniya. Quyunni sezmay qolish mumkin emas. Quyun yaqinlashganda quloqni qomatga keltiruvchi shovqin eshitiladi. U momoqaldiroq yoki boshqacha aytganda quyun bulutidan tug'iladi, uzun xartum ko'rinishida yergacha tushadi.

Rasm 5. Quyun ko'rinishi.

Toshqin- daryolarda iqlim omillari ta'siri, xarorat ko'tarilish, xususan qorlarning yerishi va jala bilan bog'liq mavsumiy suv ko'payishlari natijasida ro'y berishi bog'liq. Ayrim hollarda bunday toshqinlar tabiiy ofatlarga aylanib ketadi. Suv toshqinlari to'rtga bo'linadi:

Past – tekislik daryolarida 5-10 yilda bir marta kuzatiladi. Bunday suv toshqinida qirg'oq yaqinidagi maydonlar suv ostida qoladi. Bunday toshqinda unchalik katta bo'lmagan moddiy zarar etkaziladi va aholining hayot faoliyati buzilmaydi.

Yuqori – har 20-25 yilda bir marta yuz beriladi, daryo vodiylarining katta maydonlarini suv bosadi. Ayrim hollarda odamlarni xavfsiz joylarga ko'chirishga to'g'ri keladi, anchagina sezilarli moddiy zarar etkaziladi.

Taniqli – 50-100 yilda bir marta yuz berishi mumkin. Daryo havzalarini qamrab oladi, daryo qirg'oqlarida xo'jalik faoliyati to'xtab qolishi, jiddiy moddiy zarar etkazilishi extimol. Aholi ommaviy ko'chiriladi.

Halokatli – har 100-200 yilda bir marta yuz beradi. Hayot tarzi butunlay o'zgaradi. Halokatli suv toshqinlari ko'plab odamlarning qurbon bo'lishiga olib keladi, muhim xo'jalik ob'ektlarini muhofaza qilish uchun maxsus tadbirlarni o'tkazishga to'g'ri keladi.

Rasm 6. Suv toshqini.

Qor ko'chkisi – tog' va oldi xududlarida yuz beraligan hodisadir. Qor ko'chkisi katta hajmdagi qor massasi bo'lib, 70-100 km/soat tezlikda harakat qiladi. Ayrim xollarda quruq qor ko'chkisining tezligi 360 km/s. ga etishi ham mumkin. Ko'chki

25-30 m o'lchamdagi, 20 sm qalinlikdagi kichkina ko'chkidan paydo bo'lishi mumkin. 150 kub.m hajmdagi ko'chkning og'irligi 20 dan 30 tonnagacha etadi. Zarb kuchi 1 kv. m. ga 50 tonnagacha etadi. Yog'och uylar 1 kv. m. ga 3 t zarbga bardosh bera oladi. 10 t kuch bilan urilganda asriy daraxtlar ildiz-pildizi bilan qo'porilib chiqishi mumkin. Qor ko'chkilaridan muhofaza qilish tadbirlari tog' yon bag'rilarida daraxtzorlash paydo qilish, kuzatuv ishlarini olib borish, zarurat tug'ilsa yunaltirilgan maxsus portlatish ishlarini amalga oshirish.

Rasm 7. Qor ko'chki xodisalari.

Rasm 8. Toshqin ko'rinishi.

Insoniyat tarixida yuzlarcha daxshatli zilzilalar bo'lib o'tgani yozma ma'nbalardan ma'lum. Yunonistondagi kadimgi Pompey xarobalari shundan dalolat beradi. Olimlar ummon tubidan ko'plab kadimiy shaxarlarning xarobalarini topishgan. Xozirgi Issiqko'l qirg'oqlarida ham kuxna davr inshootlari, saroylar va qasrlarning qoldiqlari hamon saqlanib, qadimiy davrdagi yer silkinishlaridan guvoxlik berib turibdi. Oxirgi 50 yil ichida bo'lib o'tgan kuchli zilzilalar ichida vayronagarchilik va kurbonlar miqyosiga ko'ra CHili, San-Fransisko, Tokio,

Ashxobod, Armaniston va Toshkentdagi zilzilalar ajralib turadi. 1948 yilgi Ashxobod zilzilasi (100 ming odam xalok bo'ltan, 8-9 ball) dan keyingi eng daxshatli fojea Spitak zilzilasi (unda 30 ming odam xalok bo'ltan) bo'ldi. Zilzila 1988 yili 7 dekabr kuni sodir buldi. Dastlabki kuchli silkinishning uzidayoq. 20 ming kishilik aholisi bo'lgan Spitak shaxri va uning atrofidagi bir necha kishloqlar butunlay yakson bo'ldi. Aholisi 200 ming kishidan iborat bo'lgan Leninakan shaxridagi zamonaviy binolarning yarmidan ko'pi quladi yoki tiklab bo'lmaydigan axvolga keldi. Aholisi 120 ming kishidan iborat bo'lgan sanoat markazi Kirovakan shaxari va atrofidagi qishloqlar katta talofat ko'rdi.

San-Fransiskoda 1906 yil 18 apreldagi yer qimirlashda 700 kishi xalok bo'lgan. Moddiy zarar 1,5 milliard dollarni tashkil qilgan. Ikki kun davom etgan yong'in mobaynida 500 ga yaqin kvartal yonib, qariyb xech narsa qolmagan, hammasi bo'lib 350 ming kishi qurbon bo'lgan.

Er yuzidagi zilzilalarning 10 % Yaponiyada bo'ladi. 1946-76 yillarda bo'lgan 11 zilzilada 5410 kishi xalok bo'lgan, vayron bo'lgan uylar 113400 ta, Tokio da 1885 yilda 10000 odam qurbon bo'lgan, 14346 uy vayronaga aylangan.

O'zbekistondagi eng qadimgi zilzilalar xakida yozma axborotlarda ko'rsatilishiga qaraganda katta ofat keltirgan zilzilalar 818 yilda- Buxoroda, 838 yilda- Fargonada, 1208 yilda -Xorazmda, 1820 yilda - (8-9) balli Fargonada bo'lgan. Eng kuchli zilzila O'zbekistonda 1902 yilda 8-9 balli Andijonda yuz bergan. 1946 yilda Namanganda (CHotqol zilzilasi), 1868 va 1966 yillarda Toshkentda (7-8 ball 1000 marta- gacha), Gazlida (8-9-10 ball), Tojikistonda 1907 yilda, Xisorda (9-10 ball, unda 15 ga yaqin qishloqlar vayron bo'lgan, 1000 ga yaqin odam halok bo'lgan) zilzilalar bo'lgan. 1911 yilda Pomirda Sarez zilzilasi yuz bergan. Tog' o'pirilib, Usoy degan to'g'on hosil qilgan. Murgob daryosini to'sib qolib, Sarez degan ko'l paydo bo'lgan. 1949 yilda Xayit qishlog'ida, 70 metr balandlikda, uzunligi 5 metr, kengligi 1 kilometr yer o'pirilgan.

Bevosita zararlar:

gidroTexnika inshootlari, imoratlar, avtomobil va temir yo'llar, elektr uzatish va aloqa uzatish liniyalari, energotizimlar, melioratsiya tizimlari ob'ektlaridagi talofatlar; chorva mollari, qishlok; xujalik ekinzorlari, yer-suv va hosilning nobud bo'lishi xom ashe, yoqilg'i, oziq-ovkat maxsulotlari, chorva ozuqalari, sanoat maxsulotlari, o'g'itlar va h.k. zararlanish qolishi; aholini xavfsiz joylarga vaqtincha ko'chirish va moddiy boyliklarni tashish xarajatlari; yerning xosildor katlami yuvilib ketishi (erroziyasi) va yerlarni balchiq bosishi.

Bilvosita zararlar:

Oziq-ovqat maxsulotlari, kiyim-kechaklar, dori-darmonlar, qurilish materiallari, Texnika, chorva ozuqalari va boshqa xom-ashyo sotib olish va joylarga etkazib berish xarajatlari; sanoat va qishloq xujalik maxsulotlari ishlab chiqarishning kamayishi hamda iqtisodiyot rivojlanish suratining pasayishi; maxalliy aholi xayot sharoitining yomonlashuvi; suv bosgan hududdan samarali foydalanishning iloji yuqligi; shuningdek, maxalliy sharoitga bog'liq ba'zi omillar.

Zilzila ta'siri yer silkinish kuchining xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Yer silkinish kuchiga qarab quyidagi holatlar kuzatiladi:

1 ball — sezilarsiz, fakatgina seysmik asboblari kayd kiladi;

2 ball — juda kuchsiz, uy ichida utirgan ba'zi odamlar sezishi mumkin (deraza oynalari titraydi);

3 ball — kuchsiz, ko'pchilik odamlar sezmaydi, ochik joyda tinch o'tirgan odam sezishi mumkin. Osilgan jismlar asta sekin tebranadi;

4 ball — o'rtacha sezilarli. Ochik joyda, bino ichida turgan odamlar sezadi. Uy devorlari kirsillaydi. Ruzgor anjomlari titraydi, osilgan jismlar tebranadi;

5 ball — ancha kuchli. Hamma sezadi, uyqudagi odam uyg'onadi, ba'zi odamlar xovliga yugurib chikadi. Idishlardagi suyuqlik chayqalib to'kiladi, osilgan uy jixozlari qattiq tebranadi;

6 ball — kuchli. Hamma sezadi, uyqudagi odam uyg'onadi, ko'pchilik odamlar xovliga yugurib chikadi. Uy xayvonlari betoqat bo'ladi. Ba'zi xollarda xonadagi tik buyumlardan, ruzgor buyumlari javonlaridagi idishlar ag'darilib tushadi;

7 ball — juda kuchli. Ko'pchilik odamlarni qo'rquv bosadi, ko'chaga yugurib chiqadi, avtomobil xaydovchilari harakat vaqtida ham sezadi, uy devorlarida katta-katta yoriklar paydo bo'ladi, xovuzlardagi suv chayqaladi va loyqalanadi.

8 ball — emiruvchi. Xom g'ishtdan qurilgan imoratlar butunlay vayron bo'ladi, ancha pishiq qilib qurilgan imoratlarda ham yoriklar paydo bo'ladi, uy tepasidagi mo'rilar yiqiladi, ba'zi daraxtlar butun tanasi bilan yiqiladi, sinadi, tog'lik joylarda qulash, surilish xodisalari yuz beradi.

9 ball — vayron qiluvchi. Zilzila mustaxkam qilib qurilgan imorat va inshootlarni ham qattiq shikastlaydi. Oddiy imoratlar butunlay vayron bo'ladi, yer yuzasida yoriqlar paydo bo'ladi, yer osti suvlari sizib chiqishi mumkin.

10 ball — yakson kiluvchi. Hamma imoratlar yakson buladi. Temir yul izlari to'lqinsimon shaklga kelib bir tomonga qarab egilib qoladi, yer osti kommunal quvurlari uzilib ketadi, cho'kish xodisalari yuz beradi. Suv xavzalari to'lqinlanib kirgoqqa uriladi, qoyali yon bag'rlarda katta-katta surilish xodisalari sodir bo'lishi ehtimol.

11 ball — fojiali. Hamma imoratlar deyarlik vayron bo'ladi, to'g'onlar yorilib ketadi, temir yullar butunlay ishdan chiqadi, yerning ustki qismida katta-katta yoriqlar paydo bo'ladi, yer ostidan balchiqlar ko'tarilib chikadi, surilish, qulash xodisalari nixoyasiga etadi.

12 ball — kuchli fojiali. Yerning ustki kismi yer reliefi o'zgaradi. Hamma imoratlar butunlay vayron bo'ladi, daryolarning o'zani o'zgarib sharsharalar paydo bo'ladi, tabiiy to'g'onlar vujudga keladi.

MDX hududining 20 foizga yaqin yeri seysmofaol mintaqa hisoblanadi, bunday hududlarga asosan tog'li o'lkalar, Kavkaz orti, SHimoliy Kavkaz, Karpat bo'yi, Janubiy krim, Moldaviya, Saxalin, Kamchatka, Kuril orollari, Turkmaniston va O'rta Osiyoning tog'li o'lkalari kiradi.

Imoratlarga, inshootlarga zilzilaning ta'siri va xususiyatlari.

Yuqorida keltirilganidek, zilzila ta'sirida imoratlar va inshootlar turli talofat ko'radi. Ko'rilgan talofat darajasi bino inshoot loyixasiga, ishlatilgan qurilish materiallariga bog'lik. SHuning uchun hamma inshootlar va ularning ko'radigan talofatlari davlat standarti bilan tartibga solinadi.

Inshootlar ko'radigan talofatlar quyidagicha tasniflanadi:

1 darajali talofat. Bunda engil shikastlanish yuz beradi.

2 darajali talofat. Og'ir bo'lmagan shikastlanish sodir etiladi, devorlarda katta bo'lmagan yoriklar paydo bo'ladi.

3 darajali talofat. Inshootlarning og'ir shikastlanishi yuz beradi, devorlarda katta va chukur yoriklar paydo bo'ladi.

4 darajali talofat. Imorat va inshootlar ichki devorlarining to'lik buzilishi yuz beradi.

5 darajali talofat. Imorat va inshootlar to'lik buzilishi sodir bo'ladi.

Imorat va inshootlarning konstruksiyasi va qurilish materiallariga qarab tasniflanishi:

A gurux — xom g'isht, paxsa devorli imoratlar;

B gurux — pishik g'ishtdan qurilgan inshootlar;

V gurux—temirbeton, sinchli va yog'ochdan kurilgan inshootlar.

Yuqoridagilarni xisobga olgan xodda davlat standarti tomonidan imoratlar guruxining xar bir balda ko'radigan talofat darajalari qonunlashtirib qo'yilgan. Jumladan:

6 ball — yer silkinish jarayonida A guruxga mansub inshootlar 2 darajali talofat, B guruxi inshootlari 1 darajali talofat ko'radi.

7 ball — A guruxidagi inshootlar 3 darajali talofat ko'radi.

8 ball — A guruxidagi inshootlar 5 darajali, B guruxidagi inshootlar ham 3,4 darajali, V guruxidagi inshootlar 2 darajali talofat ko'radi.

9 ball — B guruxidagi inshootlar 4 darajali, shuningdek, V guruxidagi inshootlar ham 4 darajali talofat ko'radi.

10 ball — B guruxidagi inshootlar 5 darajali, V guruxidagi inshootlar 4 darajali talofat ko'radi.

11 ball — B guruxidagi inshootlar to'liq qulaydi. Tog' jinslarining tik va gorizontal yunalishdagi harakati kuzatiladi.

12 ball — amalda yer yuzasida tik inshoot qolmaydi.

Bu fikrlar u yoki bu ballarda zilzila sodir bo'ladigan hududlarda quriladigan talofat darajasi xisobga olingan xolda, fakat ma'lum guruxdagi inshoot va imoratlar qurilishi lozim, degan so'zdir.

Zilzila keltiradigan talofat inshootning turiga, konstruksiyasiga bog'lik bo'lishi bilan bir qatorda, qurilish maydonlarining muxandis geologik sharoitiga, ya'ni tog' jinslari turlarining mustaxkamlik darajasiga, xossa va xususiyatlariga bog'lik. Masalan, 1966 yili Toshkent shaxrida bo'lgan silkinish natijasida shaharning yer osti suvlari satxi yer yuzasiga yaqin bo'lgan pastkam joylarga joylashgan imoratlar kuchli talofat ko'rdi. SHundan keyin 1966 yili shahar hududida qayta muxandis geologik xaritalash ishlari o'tqazilib, shahar markazi tuproq sharoiti nuktai nazaridan 9 ballik mintaqaga o'tqazildi. Bu degan suz, 9 ballik mintakada quriladigan inshootlar konstruksiyasiga va usuliga ma'lum talablar qo'yish va ularni bajarishni talab qiladi.

Seysmofaol hududlarda qurilish ishlarini olib borishda davlat tomonidan tasdiqlangan konun qoidalarga, talablarga rioya kilinmog'i zarur. Ya'ni shahar qurilishida imoratlarining balandligiga va shakliga katta talablar quyiladi, ular quyidagilardan iborat:

•shahar hududida kata- kata ochiq maydonlarning bo'lishi, ya'ni silkinish sodir bo'lgan taqdirda keyin odamlarning yashashi uchun engil qurilmalar qurish uchun xavfsiz joy zarur;

•suv xavzalarining bo'lishi, ya'ni zilzila vaktida chiqishi mumkin bo'lgan yong'inlarni o'chirish maqsadida foydalanish uchun suv zaxirasiga ega bo'lish;

•Inshootlar orasidagi masofa, inshoot balandligidan 1,5 martda uzoq bo'lishi, chunki imorat talofat ko'rganda bir- biriga ta'sir qilmasligi kerak.

Inshootlar yer silkinishga bardosh berish xususiyatiga ko'ra 3 guruxga bo'linadi:

• A — 7 ballgacha chidaydigan kuchsiz seymochidamli uylar. Bunga tuproqdan, g'ishtdan qurilgan uylar kiradi.

• B — 8 ballgacha chidaydigan uylar. Bu xildagi uylar xar xil yog'och karkaslardan tayyorlanadi (sinchli uylar).

• V — 9 ballgacha chidaydigan seymochidamli uylar. Bu xildagi uylarga katta metall karkaslardan tayyorlanadigan, temirbeton konstruksiyalardan qurilgan inshootlar kiradi.

Er silkinish oqibatlarini tugatish choratadbirlari.

Zilzilaning oqibatlarini tugatishda ishga yarakli xar bir kishi ishtirok etishi zarur va kuyidagi ishlar birlamchi Xisoblanadi:

* Yer tagida, buzilgan va yonayotgan uyda kolgan odamlarni qutkarish;

* Ishlab chikarish, kommunalenergetik tizimlarda sodir buladigan avariyaalarning oldini olish va to'g'rilash (chunki bular inson xayotiga xavf soladi);

* Buzilgan uylarni, inshootlarni tiklash;

* Talofat kurganlarga tibbiy yordam ko'rsatish shaxobchalarini tayyorlash;

* Yer silkinish uchog'ida suv ta'minotini tiklash. Albatta, mana shu ishlarni bajarishda ishtirok etayotgan xar bir odam extiyot choralarini kurgan xolda, kerakli joylarda shaxsiy ximoya vositalardan foydalanishlari zarur. Xech kandy uz boshimchalik, belgilanmagan choratadbirlar va xattiharakatlarni amalga oshirish man etiladi.

Zilzila boshka turdagi tabiiy ofatlarni, falokatlarni: masalan, yer surshshshi, suv toshkini, kor kuchkisi, yongin chiqishi hamda avariyaalarni: kommunalenergetik tizimlarining izdan chiqishi, kimyo sanoati korxonalarida avariya natijasida KTZMlarning tashkariga tuqilishi, AESlarda radioaktiv moddalarni atmosferaga chiqishi va boshka xavfli ofatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ammo, xozirgacha zilzilaning anik vaktiii va joyini ayta oladigan uslub yo'k. Lekin yerning tavsifli xususiyatlari, tirik mavjudodlarningxattiharakatlari uzgarishiga qarab olimlar zilzila xakida muayyan ma'lumotlarni beradilar.

Zilzilani belgilaydigan ayrim ko'rsatkichlar kuyidagilardan iborat: kuchsiz tebranish chastotasining keskin usishy, yerni deformatsiyalanishi, tog jinslarining elektr karshiligi uzgarishi, yer osti suvlari satxining kutarilishi, yer osti suv larida radon mikdorining ortishi va boshka uzgarishlar.

Bulardan tashkari, zilzila oldidan uy xayvonlarining xattiharakatlari ham uzgaradi. Masapan, mushuklar tashkariga chikib ketadilar, kushlar uz uyalaridan uchib chikadilar, chorva mollari juda bezovta bo'lib koladilar va boshkalar.

Fan va Texnikaning rivojlanishi suzsiz zilzilani oldindan bashorat qilish imkoniyatini beradi. Jumladan, yukorida ta'kidlanganidek yer osti suvlarida yer

silyushishidan oldin radon gazi mikrosorini oshish konunini birinchi bo'lib o'zbek olimi .Mavlonov tomonidan aniklangan va bu konuniyat Toshkent zilzilasi oqibatlarini o'rganishda uz tasdigini topdi. Xozirgi

kunda bu usul bilan Respublikamizda va Markaziy Osiyo davlatlarida ruy bergan bir necha zilzilalar bashorat kilindi va ular ta'kiklandi.

SHu yerda ta'kidlab utish kerakki, Respublikamizda 136 ta shahar mavjud bo'lib, ulardan 13 tasi yirik shaharlar xisoblanadi.SHaharlarda kurilishlar 5 ta toifa buyicha amalga oshirilib, ular kattakichiyushgidan kat'i nazar xalka yuli bilan belgilanishi zarur.CHunki FV da fuqarolarni fakat tranzit yullari orkali (jumladan, xalka yullari orkali) harakat qilishga yunaltirilishi lozim.

SHuning uchun xar bir korxonada raxbari zilzila oqibatlarini kamaytirishning asosiy tadbirlarini bilishi zarur.Bular kuyidagilardan iborat:

- Hududning seysmik xaritasi, unda zilzila bo'lish extimoli bor joylar va uning kuchi ko'rsatiladi ;

- Zilzilaga bardosh beradigan uylar va sanoat inshootlarini kurish;
- Zilzila sodir bo'lib kolgan xolda aholi uzini kanday tutishi va xattiharakatlari xakida tushuntirish;

- Seysmik stansiyalarda uzluksiz navbatchilikni tashkil qilish va olib borish;
- Zilzilalar xakida anik xabar va aloka tizimini tashkil qilish;
- qutqaruv, kuch va vositalarni tayyor xolga keltirib kuyish;
- Aholini xavfsiz, uz vakgida evakuatsiya qilish tadbirlarini ishlab chiqish;
- ModdiyTexnik ta'minoti (plakatlar, ozikovkat, doridarmon) zaxiralarini tashkil qilish;

- Zilzila xakida xabar beruvchi belgilarni aholiga tushuntirish va uz vakgida kullash.

Zilzilani tavsiflaydigan belgilar kuyidagilardan iborat:

- yer ostki suvlarining fizikkimiyoviy tarkibining uzgarishi (laboratoriyadaaniklanadi);

- kushlar va uy xayvonlarining bezovtalanishi, gaz xidining kelishi, xavoda chakmok chakishi va yoruglik paydo bo'lishi;

- birbiriga yakin, lekin tegmayotgan elektr simlaridan uchkun chiqishi, uylarning ichki devorlarvda zangori shulalar paydo bo'lishi va lyuminitsent lampalarining uzuzidan yonishi.

Mana shu belgilarni bilgan xar bir fuqaro yoki zilzila xakida xabar eshitganda, sarosimasiz va ishonchli harakat qilishi kerak. Zilzila xakida odsindan xabar berilsa, uyni tashlab chiqishdan avval, gaz va boshka isitgich asboblarini uchirish, bolalar va kariyalarga yordam berish, zarur buyumlarni, ozikovkat, doridarmonlarni va xujjatlarni olib, kuchaga chiqishlari kerak. Agar zilzila kutilmaganda boshlanib kolsa, u xolda deraza va eshik oraliklariga yoki kutaruvchi ustunlar tagiga turib olish zarur. Dasglabki silkinish zarbasi tinishi bilan zudlik bilan tashkariga chiqish kerak. SHuni esdan chikarmaslik kerakki, kup kavatli binolarning eng nozik, ishonchsiz joylari zinapoya va lift shaxtalaridir. SHuning uchun zilzila boshlangan paytda zinapoyalardan yugurish tavsiya etilmaydi va liftlardan foydalanish takiklanadi.

Korxonada va muassasalarda zilzila paytida ish tuxtatiladi. Elektr toki suv, gaz va buglar tuxtatilib, fuqarolar muxofazasi kismlaridagi ishchi va xizmatchilar

oldindan belgilab kuyilgan joyga tuplanadilar, boshkalar esa xavfsiz joylarda buladilar.

Zilzila vakgida uyda bo'lmagan fuqarolar uyga shoshmasligi, balki usha joy raxbarlarining ko'rsatmalarini diqqat bilan kutib, unga rioya etgan xolda harakat qilishlari kerak. Zilzila vakgida jamoat transportining tula tuxtatilishini kutib, oldin bolalarni, nogiron va kariyalarni tushirish kerak. Yurib ketayotganda sakrab tushib kolish yaramaydi, zilzila vakgida jabrlanganlarga asosan yordamni fuqarolar muxofazasi kismalari beradi, lekin zarur bo'lgan xollarda aholining ham yordam berishi maqsadga muvofiksir.

Tabiiy ofat oqibatlarini quyidagi omillarga bog'liq rahbarlik tarkibining, boshqaruv idoralarining, kuch va vositalarning shaylik darajasi;

axbort berish tizimining mavjudligi, uning ishlash samaradorligi; favqulodda vaziyatlar chegarasi vaktida avariya qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarning moxirona amalga oshirilishi, uyuiqokqik;

favqulodda vaziyatlarga xalk; xujalik ob'ektlari va aholining tayyorgarligi.

Prognozlashda ilk talofatlar va ularning oqbatlaridan tapqari kuyidagi ikkilamchi omillar ham hisobga olinadi:

suv va yer yuzasining turli zararli moddalar bilan if- loslanganligi;

odamlar va x.ayvonlarning kasallanganligi;

transport va energomagistral tizimlaridagi falokatlar;

kuchkilar, qpirilishlar va x.k.;

imorat va inshootlarning chidamliligining yukrlanganligi;

atrof-muhitdagi ekologik buzilishlar;

shuningdek halokat sodir bo'lgan ob'ekt va joydagi alohida sharoitga boglik bopqa salbiy oqbatlar.

5-ma'ruza. Avariya-qutqaruv ishlari vaqtida boshqaruv asoslari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Iqtisodiyot ob'ektlarida mashina mexanizmlar, texnologik jarayonlar va hududlarda yuz berishi ehtimoli bo'lgan favqulodda vaziyatlar.
2. Avariya turlari (iqtisodiyot ob'ektlarida, transport sistemalarida, va x.k.), ularni kelib chiqish sabablari.
3. Fuqaro muhofazasi muxandislik-texnik tadbirlari. Fuqaro muhofazasi sohasidagi davlat organlarining, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakolatlari.

Avariya va katrofalar iqtisodiyot ob'ektlarida mashina mexanizmlar, texnologik jarayonlar va hududlarda yuz berishi ehtimoli bo'lgan favqulodda vaziyatlarga bog'liq ravishda kelib chikadi. Kuyida texnogen avvariya, ularning sababi va oqibatlariga tuxtalib utamiz.

1 Yongin va portlash bilan bog'liq avariya va xalokatlardagi; favqulodda vaziyatlarning asosiy sabablari, ularning salbiy oqibatlari.

Yongin va portlashlarning asosiy sabablari.

Birlamchi va ikkilamchi shikastlovchi omillar.

Yongindan zaiflikni oshiruvchi omillar.

Yongin va gortlashlarning oldini oluvchi chora-tadbirlar.

Yongin va portlashdan xavfli ob'ektlarni toifalarga bo'lish.

Portlash.

Portlashning shikastlovchi omillari.

Yonginga qarshi kuryat chora-tadbirlari: huquqiy, meyoriy, tashkiliy, muxandislik-texnik,

Yongin va portlash kibatida yuzaga kelgan favqulodda vaziyatlar dan aholini va hududlarni muxofaza qilish tadbirlari: oldini olish, qutqarish.

O'zbekiston Respublikasining «Yong'in xavfsizligi to'g'risida» (30.09.2009)gi qonuni bunday FVlarda chora tadbirlarni aniqlaydigan xuquqiy asos hisoblanadi.

Yong'indan saqlash xizmatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Yong'inlar profilaktikasini o'tkazish va yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilinishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

Yong'inlarni o'chirish, yong'in zonasida qolgan odamlarni hamda yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulkini qutqarish.

Rasm 9. Yonginni paydo bo'lishi.

Rasm 10. Obyektlarda yong'in

2 Transnordagi avariya va xalokatlar:

- a) xavo transportidagi avariya va xdlokatlar;
- b) temir yul transportida1-i avariya va xllokatlar;
- v) avtomobil transportidagi avariya va xdlokatlar;
- d) neft, gaz kazib chikarish skvajinalarida va magystrallarida yuzyga kelishi mumkin bo'lgan avariyaalar.

Energetika tizimidagi avariyaalar.

Kommunal xujalikdapi avariyaalar.

Yukorida ko'rsatilgan avariyaalar sharoitida aholinikg harakati va mexyat faoliyati: a) xabar berish, b) qutkarish, v) yordam.

Traksportning xoxdagan turi inson salomatligi va xdyoti uchun xavf tugdiradi. Texnik tarakkiyot bir vaktning uzida harakatlshish kulayligi va tezligi bilan birgan nagana katta darajadagi xavf-xatarni ham yuzaga keltirdy. Transport avariyaasining turidan kelib chikib, kuplab jaroxat va kuyish, jumladan inson xdyoti uchun xavf tugdiradigan shikastlarni olish extimoli mavjud.

Temir yul transportidagi avariya. Temir yul transportidagi avariya va xalokatlariga asosan yullar, harakatdagi tarkib, signalizatsiyaning nosozligi, dispetcherlar xatosi, mashinistlarning e'tiborsizligi va lokaydligi sabab buladi.

Harakatdagi tarkibning relslardan chikib ketishi, tuknashuvlar, pereezdlardagi tusiklarga borib urilish, bevosita vagonlarning uzida yongin va portlashlarning kelib chiqishi kuprok sodir buladi. SHunga karamay, poezdda yurish samolyotda uchishdan taxminan uch marta, avtomobilda yurishdan 10 marta xavfsizrrkdir.

Asoyoiy profilaktika k/oidalari. Xavfsizlik nuqtai nazaridan olib Karaganda poezddagi eng yaxshi joylar - markaziy vagonlar, avariya chiqish joyi -derazasi mavjud bo'lgan yoki chiqish eshigaga yakin joylashgan kupelar, pastki urindikardir.

Vaqtga chiqishingiz bilanok, avariya chiqish joylari va ut uchirgichlar kaerda jrylashganligini bilib oling. Kuyydagi qoidalarga rioya kiling:

- poezd harakatda bo'lgan vaktida talpki eshiklarni ochmaig, zinalarda turmang va derazadan boshingizni chikarmayg;

- yuklaringizni yukridagi yuk joylashtiriladigan trkchalarga yaxshilab joylashtiring;

- zarurat bo'lmasa stol-kranni ishga tushirmang;

- xatto yongin chikkan takdirda ham kuprik ustida, tonnelda va evakuatsiya o'tkazish kiyinlashib ketadigan boshka joylarda poezdni tuxtatish mumkin emasligini yodsa tuting;

- fakat belgilangan joylarda cheking;

- uzvngiz bilan yonuvchi, kimyoviy va portlash xavfi mavjud moddalarni olmang;

- vagonning elektr tarmogiga maishiy ruzgor asboblarksi ulamang;

- yonayotgan rezina xidini sezsangiz yoki tutun paydo bulsa, zudlik bilan vagon kuZatuvchisiga murojaat kiling.

Avariya vaktida yonilgi tukilib ketgan bulsa, poezddan xavfsiz masofap uzokdashskg, yongin yoki portlash xodisasi sodir bo'lishi mumkin.

Tok utuvchi sim uzilib, yerga osilib kolgan bulsa, undan sakrab-sakrab eyu qisqa kadamlar bilan uzoxlashing. Elektr toki yer yuzasi buylab uzatiladiga masofa 2 metrdan (kuruk yer) 30 metrgacha (nam yer) bo'lishi mumkin.

Avtomobil transsortidagi avariya. Avtomobil transportidap azariyalarning 75 foizga yakini xaydovchilarning yul harakati qoidalarir kupol buzishi oqibatida kelib chikadi. Tezlikni oshirish, yul belgilargr e'tiborsyz bo'lish, karama-karshi yulakka ugib olish va avtomobilni maet xoli boshqarish xar doimgidek qoidabuzarlikning yanada xavfli kurinishi bo'li! kolmokdy. Avariyalarga kupincha yullarning yaroksiz xolga kelishi (asossh sirpanchik), mashinalarning nosozliga (birinchi urinda tormoz, ikkinchi urina rul boshqaruvi, uchinchisi, gildirak va shinalar) sabab buladi.

Avtomobil avariyaalarida jaroxatlanganlarning 80 foizi kup uya yukotish oqibatida dastlabki uch soatda xalok buladi.

Jamoat transportida utirishga joy bo'lmagan takdirda salonning markaziga utib turishga harakat qilinadi. Avariya va zaxira chiqish yullarining joylashuviga e'tibor beriladi. Tramvay va trolleybuslarning elektr manbai ishxshning elektrdan jaroxatlaniishda kushimcha xatar keltirib chikaradi (ayniksa, yoginli xavoda).

SHuning uchun utiradigan joylar xavfsizrok xisoblanadi. Agar salon kuchlanish ostidaligi ma'lum bulsa uni tark etish lozim. Avariya vaktida chiqish yulida tikilinch bo'lishi mumkin. Bunday paytda avariya chiqish yulidan foydalaniladi.

Xavo transshorgndagn avariyaalar. Aviatsiya xalokatlari kuplab sababl[^] tufayli sodir buladi. Samolyot ayrim konstruksiyalarining buzilish. dvigatellarning ishlamay kolishi, boshqaruv tizimi, elektr, aloka, uchiri tizimining ishdan chikimⁱ, yokilgi etishmasligi, ekipaj va yulovchilar xay xavfsizLigini taminlan^udagi uzilishlar egir oqibatlariga olib keladi.

Dekompressiya - bu samolyotning germetikligi buzilganda salondap xavrning siyraklashishidir. Tez dekompressiya odatda kattik guvillash bila boshlanadi (xavo chikib ketayotgan buladi). Salon chang va tuman bilan tulzd. Kurinish birdan pasayadi. Odam upkasidan xavo tez chikib keta boshlaydi va um ushlab kolib bo'lmaydi. Vir vaktning uzida kuloklarda shyngillash va ichakd ogrik paydo bo'lishi mumkin.

Xar kanday vaziyatda ham vaximaga berilmasdan, dadil harakat kilinsa, bu insonning omon kolishiga yordam beradi.

Suv transportidagn avariyaalar. Suvdagi yirik xalokatlar va avariyaalarining kupchiliga buron, dovul, tuman, muzlar sababli, shuningdzk, (sapitanlar, lotsmanlar va ekipaj a'zolarining aybi bilan sodir buladi. Avariyaalar kupincha kemalarni loyixalashtirish va kurulishidagi yanglishish va katoliklar tufayli ham sodir bo'lishi mumxin.

Yulovchini muxofaza qilishning dastlabki chorasi sifatida kemanding yukori sgxnidagi ko'tkarup kemachalariga olib boradigan Yulni eslab kolishni gavsiya knlish mumkin. CHunki xalokat paytida, ayniksa, tutun ichra va kema-yonboshga kdashayib krlganda mo'ljal olish kyayinlashadi.

Suvda xavoga nisbatan yssikdikni yukrtish bir necha barobarga tezlashadi. SHuning uchun xaggoki ilik suvdagi harakat ham fakat suv yuzasida kolishga karatilgan bo'lishi kerak.

Kimyoviy avariya - bu ishlab chikarishdagi texnologik jarayonlarnsh buzilishn, kuvur o'tkazgichlar, sigimlar, kuriklanadigan omborxonala| transport vositalarining shikastlanishi natijasida odamlarning sogligi v xdyoti uchun, biosfera faoliyati uchun zararli bo'lgan kimyoviy xavfl moddalarning chikib ketipshdir.

Avariya tugdiruvchi (simyoviy xavfli moddalar (AKXM) - asosan ammiak, fosgen, sinil kislotasi, kurgoshinli angidrid va boshkalariv yirik zaxiralari kimyo, selluloza-kogoz va kayta ishlash kombinatlarg mineral ugitar, kora varangli metallurgiya zavodlari, shukingdek, muzlatuvch kombinatlar, pivo zavodlari, kandolatchilik fabrikalari, sabzavot bazalari v suv stashiyalarida mavjud.

Kimyoviy avariyaning insonlar va xayvrnlr uchun xavfi organizm me'yori xayot farliyatining buzilishi va kelgusida genetik oqibatlar keltiry chikarishi mumkinligi bilan belgilanadi. Ma'lum sharoitlarda esa organizm kimyoviy moddalarning nafas yullari, ters, shillik pardalar, yaralar orkali i ozik-ovkat bilan birga tushishi x.atto ulimgacha olib kelishy mumkin.

Radiatsiyaviy avariya - bu yadroviy-energetik kurilmalar, uskunalar yoki moslamalardan foydalanish qoidalari buzilishi natijasida aholining nurlanishi va atrof muhitning ifloslanishiga olib kelgan radioaktiv maxsulotlar yoki

ionlashtiruvchi nurlarning ulardan xayafsiz foydalanish buyicha loyixada belgilangan doiralardan chiqishi.

Bunday avariylarning asosiy zararlovchi omillari radiatsiyaviy ta'sir va radioaktiv ifloslanish xisoblanadi. Avfiyalar portlash va yonginlar bilan kechishi mumkin.

Insonga radiatsiyaviy ta'sir turli organlar (asab gizimi, oshkozon-ichak yullari)ning xaetiy funksiyalari buzilishi va ionlashgan nurlanishlar tasiri ostidagi nurlanish kasalliklarining rivojlanishida namoyon buladi.

Radioaktiv ifloslanish alfa-, beta- va gamma-ionlashgan nurlanishdan kelib chitali va avariya pay-gida xayd etish kiyin bo'lgan elementlar ajralib

chiqishi pa yadro reaksiyasi xrsilalarining bo'linishi (radioaktiv kurum, chach yadro maxsuloti bulaklari), shuningdek, turli radioaktiv materiallar : predmetlar (masalan, tuprok) tashkil topishida namoyon buladi.

4 HidroTexnik inshootlarda favqulodda vaziyatlarga olib keluvchi asosiy sibablar va ulariing salbiy oqibatlarini.

HidroTexnik avariya - bu gidroTexnik inshoot yoki uning bir kismi izdan chiqishi (buzilishi) va katta hududlarning boshqarib bo'lmaydigan suv massasi ostida kolishi bilan boglik favqulodda xodisadir.

HidroTexnik inshootlarning buzilishi tabiat kuchlarining harakati (zilzila, dovul, tugonlarning yuvib ketilishi) yoki inson tasiri (yadroviy yoki oddiy kurol bilan gidroTexnik inshootlar, yirik tabiiy tugonlarga zar berish), shuningdek, loyixalashdagi xatolar yoki kurilishdagi nuxsonl tufayli yuzaga keladi.

Gidrodinamik avariylarning oqibatlarini:

- gidrouzellarning SHikastlanishi va buzilishi hamda qisqa yoki uzok, vg davomida uz funksiyalarini bajara olmay krlishi;

- gidroTexnik inshootlar buzil iSHi natijasida yuzaga keladip balandlygi 2 metr dan 12 metrgacha bo'lgan va tezligi 3-25 km/s (togli hududlar 100 km/s gacha) bo'lgan yorish tulkinining odamlarga tagafot etkazishi: binolarni vayron qilishy:

- katta hududlarning 0,5-10 m va undan kuprok. balandlikdagi suv osta kolishi.

Umumiy xolda, FVlarda ularning zararini kamaytirish, oqibatini yumshatish, bartaraf qilish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqiladi. Bunda fuqaro muhofazasi muxandislik- Texnik tadbirlari amalga oshiriladi. Tadbirlar aholini muhofaza qilish, FV lar ketiradigan zararni kamaytirish, iktisodiyot ob'ektlari, tarmoqlarining ishlash barqarorligini oshirish, va tabiiy ofat hududlarida qutqarish ishlarini olib borish uchun kerakli sharoit yaratish bilan bog'liq.

Fuqaro muxofazasi sohasidagi asosiy vazifalarni bajarish uchun davlat organlarining, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakolatlarini hamda fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalarini jamlash maqsadga muvofiqdir. Jumladan,

1. Aholi va ob'ektlarni FV paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan ximoyalash harakatlari va usullariga tayyorlash.

2. Boshqaruv, xabar berish va aloka tizimlarini tashkil etish, rivojlantirish va doimiy shay holatda saklab turish.

3. Xalk xujaligi ob'ektlarining barqaror ishlashini ta'minlash yuzasidan tadbirlar kompleksini o'tkazish.

4. Aholini, moddiy va madaniy boyliklarini xavfsiz joylarga evakuatsiya qilish.
5. Aholini umumiy va shaxsiy ximoya vositalari bilan ta'minlash tadbirlarini o'tkazish.
8. Radiatsiyaviy, kimyoviy va biologik vaziyat ustidan kuzatish va laboratoriya nazorati olib borish.
9. kugkaruv va boshka kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni o'tkazish.
10. FVlarda zarar kurgan hududlarda jamoat tartibini yulga kuyish va saklab turish.
11. Aholini va hududlarni muxofaza qilish yuzasidan boshka tadbirlarni amalga oshirish.

Mana shu vazifalarni muvaffakiyatli olib bormay turib, zararlangan hududlarda, ob'ektlarda mo'tadil xayot faoliyatini yaratib bo'lmaydi. Bu ishlar davlat organlari orkali, fuqaro muxofazasi boshchiligida butun xalk yordamida amalga oshiriladi.

6-ma'ruza. Qutqaruvchilarning kasbiy tayyorgarligini tashkillashtirish (2 s.)

O'quv savollari

1. Avariya tiklash ishlarini olib borishda xavfli zonalarini aniqlash.
2. Qutqaruvchilarning harakatlari.
3. Boshqarish, navbatchilik xabar berish va aloqa ishlarini tashkillashtirish.

Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf qilishda boshqaruvni tashkil etish muxim ahamiyatga egadir. Fuqaro muxofazasini boshqarishning mohiyati fuqaro muxofaza xizmati, respublika rahbar organlari, fuqaro muxofazasi boshliklari, bu.shv va boshqarmalar, komissiyalar, xizmatlarning doimiy maqsadni kuzlagsh faoliyatidan iborat bo'lib, quyidagi tadbirlarni tayyorlash va o'tkazish kerak:

- aholini tabiiy ofatlardan, avariyalardan, xalokatlardan muxofaza qilish;
 - iqtisodiyot ob'ektlari va tarmoqlarining barqaror ishlashiga ta'minlash;
 - boshqaruv organlarining, fuqaro muxofazasi kuch va vositalarini shayligani yuqori darajada saqlash;
 - avariya-qutqaruv va boshqa shoshilinch holatlarni muvaffaqiyatli o'tkazish.
- Fuqaro muxofazasini boshqarish.

Fuqaro muxofazasini boshqarishning asosiy vazifalari:

- favqulodda vaziyatlarning oddini olish va ularni tugatish uchun fuqaro muxofazasi boshqaruv organlari va tizimlarining doimo shay turishish ta'minlash;
- fuqaro muxofazasi rejalarini ishlab chiqish va takomillashtirish;
- fuqaro muxofazasi tadbirlarining yillik va istiqbol rejalarini ishlab chiqish hamda ularning ijrosini nazorat qilish;

muxofaza insh(yutlari va shaxsiy muxofaza vositalarini kupaytirishlarini tashkil etish;

- favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda iktisodiyot ob'ektlari, birlashmalari va tarmoqlari barqarorligini ta'minlash buyicha ilmky-tadkixot, tashkiliy, texnologik va muxandislik-texnik tadbirlarni amalga oshirish va ularni ishlab chikarishga tadbik etish;

- tabiiy ofatlar, avariyaalar, xalokatlar sodir bo'lganda avariya-qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarni o'tkazish uchun fuqaro muxofazasi organlari, kuchlari va vositalari, aholining tayyorligini ta'minlash;

- aholini vz hududlarni favqulodda vaziyatlardai muxofaza qilish soxzsidagi axborotlarni yigish, kaytaishlash va berish.

Boshqaruv uzluksiz, barqaror, moslanuvchan (tezkor), yashirin bo'lishi kerek.

Boshqaruv punktlari, ularning vazifasi va joylashishi.

Boshqaruv punkti (BP) - bu tegishli fuqaro muxofazasi orgaai joylashtirilishiga va barqaror ishlashili ta'minlashga mo'ljallab, maxsus uskunalaigan yoki texnik vositalar bilan jixozlangan iyashoot yoki transport vositasi (yoxud majmua). Ular fuqaro muxofazasining barcha buginlarida tuziladi.

Kanday maqsadlarda mugokallangani va joylashgan urn iga qarab boshqaruv punktlari iktisodiyotning hududiy va tarmoq buginlarida bo'lishi mumkin. Zaxara, shahar, yordamchi, kuchma, xavodagi boshqaruv punktlari, favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish kuchlari va vositalarini boshqarnsh punktlari ham buladi.

Fuqaro muxofazasi hududiy xizmatlarining boshqaruv punktlarini tegishli fuqaro muxofazasi boshliklari joylashadigan boshqaruv punktlari yaqinida joylashtirish kerak.

Kuchma boshqaruv punktlari (KBP) respublikada. Korakalpogaston Respublikasida, viloyatlarda, shaharlarda, tumanlarda, xalk xujaligi ob'ektlarida oldindan tashkil etilib kuyiladi. Kuchma boshqaruv punktlari shikaet uchog'ida yoki tabiiy ofat zonalardsagi eng mas'uliatli yunalishlarda qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarni o'tkazish hamda fuqaro muxofazasi kuchlariga bevosita raxbarlik qilishni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Kuchma boshqaruv punktlari maxsus yoki moslashtirilgan kumondon-ipab mashinalarida yulga kuyiladi. Ularda ish urinlari jixozlanadi hamda fuqaro muxofazasi boshligining yukori organlar, zaxiradagi boshqaruv punkta, tasarrufidagi organlar va fuqaro muxofazasi kuchlari bilan alokasini ta'miyukb beradigan aloka vositalari urnatiladi.

Xavodagi boshqaruv punktlari respublika, viloyat, toifalangan shaharlarning buginlarida vertolyot, samolyotlar bazasida, yerdagi boshqaruv punktlaridan boshqarish kiyinlashgan yoki mumkin bo'lmay kolganda FVDT kuchlarini boshqarishga mo'ljallangan buladi.

FVDTning axborot-boshqaruv kuyi tizimi kuyidagilarni uz ichiga ola» (FVDT xzkidagi Nizomnish- 24-bandi):

- Favqulodda vaziyatlar vazirligining favqulodda vaziyatlarni boshqarish markazi;

- FVDT hududiy va funksional kuyi tizimlarining axborot-tax; markazlari;

- atrof tabiiy muhit va kuchli xavfli ob'ektlar holatini kuzatish: nazorat qilish organlarining axborot markazlari;

- Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish kuchlari va vositalari boykarishning harakatlanuvchi punktlari;

- aleka va axborot uzatish vositalari, shu jumladan boshqarish va axbor bilan ta'minlashning avtomatlashtirilgan tizimi.

Fuqaro muvdfazasn tadbirlarini o'tkazish uchuy ma'lumotlar tupla sharoitga bazd berish, qaror qabul qilish va vazifalarni belgilx Boshqarupning asosiy xujjati Fuqaro muxofazasi rejasi xisoblada SHikastlanish uchoklarida qutqaruv va boshka kechiktirib bu.shaydigan ishlar boshqarish uchun asos ushbu ishlarni o'tkazish: uchun fuqaro muxofazasi boshlk qabul kalgan qarordir.

Qutqaruv ishlarini o'tkazish uchun boshlikning kzroriga asos sharsj berilgan baxodan kelib chivdxan xulosalar xisoblanadi. SHu maqsadtsa xak fuqaro muxofazasi organlari tabiiy ofatlar, avariyalar, xalokatlar sodir bo'lganda, uz ixtiyoridagi umumiy va maxsus razvedka kuchlari va vositalarini bor imkoniyatlaridan yukori darajada foydalanib, tasarrufidagi va uj hamkor organlardan, xarbiy kumondonlik organlaridan, kushnilard shuningdj yukori fuqaro muxofazasi organlaridan va boshka manbalarda (kundalik boshqaruv organlari, axborot-boshqaruv kuyi tizimi) yuzaga kev sharoit xakida ma'lumot tuplashni tashkigg etadi.

SHaroit xakidagi ma'lumotlar taxliliga (ularga berilgan baxoga) asos fuqaro muxofazasi xizmatlari boshliklari qabul kiladigan qarorlar yuzasid xulosalar va takliflar tayyorlab, fuqaro muxofazasi boshligiga axbor beriladi.

SHaroitga baxo berishda fuqaro muxofazasi boshliklari quyidagilar urganib chikadi:

- tabiiy ofat, avariya, xalokat yuzaga kelgan joy, xarakteri, kulami;
- viloyat (shahar, tuman, ob'ekt) hududidagi kuch va vosyatalarni olga oya chiqish yullaridagi vayronaliklar (suv bosishlar), yonginlar shikastlanishlarning xarakteri, xajmi;
- amalga oshiriladigan ishlar turi va xajmi;
- radiatsshshiy, kimyovny, bakteriologik va boshka sharoit, uning qutqaruv! boshka ishlar o'tkazishga ko'rsatadigan ta'siri;
- fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalarining, boshqaruv organlarink|, tarkibi, holati, ta'minoti va imkoniyatlari;
- kushimcha (maxsus) kuchlar jalb etish extiyoji;
- shikastlanish uchoga chegarasiga (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyga yondosh kushni shaharlardagi, shahar (ktvlok) tumanlaridagi, ob'ektlardyi fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalaranikg axvoli, xarakteri, faoliyati, ular bilan hamkorlik qilish shartlari;
- kuchlar va vosntalarning shikastlanish uchogiga (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyiga) va ishlash ob'ektlariga borish marshrutining holati va joy tavsifi;
- gidrometeorologii sharoit, ob-xavo holati, yil fasli va kecha-kunduz vakti;
- qutqaruv ishlari o'tkazish uchun kuch va vositalar kiritishning zvg makbul yunalishlari, k,o'tkaruv ishlariyai o'tkazish chog'idagi xavfsizlik choralari.

SHikastlanish uchog'ida (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyida) yuzaga keltan sharoitga baxo berish va kuyilgan vazifalar!sh aniqlashtirish yuzasidai shaxsan uzi olib borgan ishlar natijasida, shuningdek FVDT organlarining xulosalari va takliflarini xisobga olib fuqaro muxofazasi boshliklari shikastlanish (zararlanish) uchoklarida avariya-kutkdruv va boshka shoshilinch isharniutjazishxakida qaror qabul kiladi.

Fuqaro muxofazasi boshligi qaror qabul qilishni ta'minlash maqsadida xizmatlar va boshqaruvning boshka organlari bilan hamkorlikda sharoityai, kuch vavositallarni, meteorologik shart-sharoitlarni urganib, baxo beradi.

Fuqaro muxofazasi boshligi qutqaruv va boshka shoshilinch sholarni o'tkazish kakida qaror qabul kilarkan, quyidagilarni belgilab oladi:

- harakatlar mazmuni: tuzilmalarning asosiy kuchlarshsh kaerda va kandy sharoitda jamlash, ishlarni, kuch va vositalar manyovrini kandy tartibda (kandy ketma-ketlikda) amalga oshirish;
- birinchi smena tuzilmalari va bo'linmalarining vazifalari;
- ikkinchi va undan keyingi smenalarning, rezervning vazifalari;
- ishlarning boshlanish va tugash vaktlari;
- hamkorlik qilish tartibi;
- qutqaruv ishlarini o'tkazish vaktida tuzilmalarni moddiy, texnik va boshkalar bilan ta'minlash tadbirlari, ishlarni utkgzishda xavfsizlik choralari;
- boshqaruvni tashkil etish.

Uzaro hamkorlik. Qutqaruv ishlarini o'tkazishda fuqaro muxofazasi organlari va kuchlarning hamkorligini tashkil etish tartibini aniklab kuyish fuqaro muxofazasi boshligining avariya-qutqaruv ishlarni o'tkazish xakidagi qarorining muxlm tarkibny kismi xisoblanadi.

Hamkorlik fuqaro muxofazasining kar bir buginida aniklanadi (zashkil etiladi). Bundan maqsad birgalikdagi karakatlar vazifalarini, maqsadlarini va vaktini kelishib olish, shuningdek asosiy vazifa bajarilishini kuzlab turli kuch va vosntalarning imkoniyatlaridan samaralirok foydalanishdir.

Avariya-qutqaruv ishlarini o'tkazish kakida tezda qaror qabul qilish bilan birga vazifalarni ijrochilarga uz vaktida yetkazilishining ham, ular bajarshpyalini anik tashyush etishning ham axdmiyati katta.

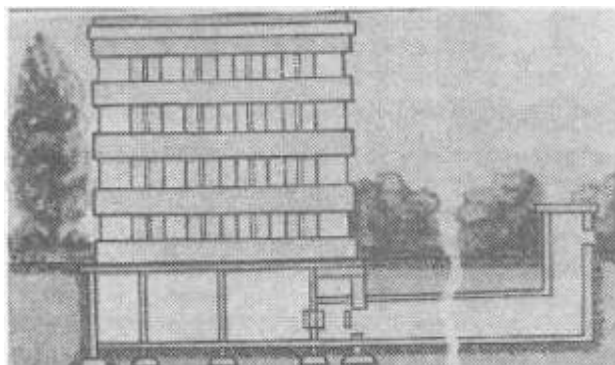
Tasarrufdagi fuqaro muxofazasi organlarnaga, tuzilmagar komandirlariga, biriktirilgan kismlar (bo'linmalar)ga vazifalar fukars muxofazasi boshligining shaxsan uzi tomonidan yoki fuqaro muxofazasi| organlari orkali buyruklar yoki farmoyishlar shaklida beriladi.

Fuqaro muxofazasi boshligi taearrufidagi fuqaro muxofazasi kuchlartav boshqarish va ular tomonidan kuyilgan vazifalarning muvaffakiyatga bajarilishi uchun tula javobgardir.

Fuqaro muxofazasi b'shligining qarorini tula amalga oshirishga imkoya beruvchi boshqaruvning tulik, samarali va moslashuvchai tizimisiz favqulodaa vaziyatlar sharoitida murakkab vazifalarni bajarish mumkin emas.

SHuningdek, zadira (shaqardagi, shahar taiqarisidagi) yordamchi, kuchma, favquloda,a vaziyatni tugatish kuchlari va vosita larini Boshqarish punktlari qam buladi.

SHahardagi zaxira boshqaruv punktlari - shaqarlar doirasida, lekin toifalangan ob'ektlardan tappqarida joylashti — riladi. Ularni muhofaza qilish darajasi tegishli shaqar uchun belgilab quyilgan muhofazalash darajasiga muvofiq bo'lishi kerak (rasm).

Rasm. SHahardagi zahira boshqaruv punkti

Xabar berish turlari va usullari

Respublikada, viloyatda, tumanda va iktisodiyot ob'ektida aloka va xabar berish xizmatini tashkil etish, uing kuchlari va vositalari.

Respublika, viloyat, poytaxt shahar, aloka tizimi asosini boshqaruv punktlariining aloka tarmoqlari tashkil etadi.

Boshqaruv punktlarining aloka tarmogi - bu boshqarishni ta'minlash uchun ishlatilgan aloka kuchlari za vositalarning tashkiliy-texnshs birlashmasidir.

Fuqaro muxofazasi tizimida radio, radiorele, simly va signal beruvchi aloka vositalari ishlatiladi.

Xabar berish tizimi lokal va markazlashgan tizimlarga bo'linadi.

Xabar berishning lokal tizimlari xalokatli suv bosish xavfi mavjud hududlarda, atom energetikasi ob'ektlarida, kimyoviy xavfli ob'ektlar joylashgan hududlarda aholini zudlik bilan xabardor qilish maqsadida tashkil etiladi.

Lokal tizimlarning asosiy afzalligi - tezkorlikdir.

Xabar berishning markazlashgan tizimi:

- shaharlarda, tumantsarda, ob'ektlarda va qishloq joylarda yirik aholi punktlarida markazlashgan va markazlashmagan tarzda «Dikkat, barchaga!» signalini berish;

- simli eshittirish tarmoqlari lokal maxalliy, radioeshittirish stantsiyalarida og'zaki axborot berish yuli bilan aholiga xabar berish;

- signallarni va axborotni respublika, viloyat, shahar, tuman, vazirlik va idoralarning boshqaruv punktlariga, shahar, tuman ichki ishlar bo'limlariga etkazish;

- xonadon va xizmat telefonlaridan mansabdor shaxslarga doimiy (tsirkulyar) xabar berish;

- fuqaro muxofazasi xabar berish signalini iqtisodiyot ob'ektlari ishchi-xizmatchilariga, FVDT tuzilmalariga va O'zbekiston Respublikasining barcha axslisiga yetkazishni ta'minlashi kerak.

Aloqa va xabar berish tizimi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- barqarorlik;
- harakatchanlik;
- o'z vaqtida bo'lishi;
- ishonchlilik;
- yashirinlik.

Barqarorlikka:

- Bo'lishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarning zararlantiruvchi omillarini e'tiborga olgan xolda aloqa tizimini tashkil etish;

- Aloqa uzellari qismlarini himoya inshootlariga joylashtirish;

- Turli aloqa vositalarini birgalikda qo'llash;

- Aloqa zaxira kuch va vositalarini tuzish, ularni to'g'ri joylashtirish va o'z vaqtida qo'llash bilan;

Harakatchanlikka:

- Aloqa tizimini yoyish va qismlarini yig'ish vaqtini kamaytirish;

- Aloqa kuch va vositalarini to'g'ri joylashtirish va zaxiralaridan to'g'ri foydalanish;

- Aloqa kanallari, kuchlari va vositalari bilan tezlikda harakat qilish bilan;

- Aloqa tizimini tezlik va barqaror boshqarish bilan yerishiladi.

Aloqa tizimini o'z vaqtidaliligi:

- Aloqa tarmoqlarini boshqaruv punktlarida avvaldan o'rnatib ishga tayyorlab qo'yish bo'yicha tashkiliy va muxandislik texnik tadbirlarini o'tkazish;

- Tezkor va barqaror boshqarish;

- O'zaro axborot almashinish va ko'rsatuv olib borish bo'yicha qabul qilingan qoidalarga rioya qilish;

- Uzatilayotgan axborotlar hajmi so'z jixatidan kam va ma'no jixatidan tushunarli hamda farmoyish va xabarlarini bir qolipga solish;

- Aloqa tarmoqlarida tezkor-texnik xizmatni aniq tashkil qilish va axborotlar harakatini qattiq nazoratga olib borish.

Aloqa tizimini ishonchliligi:

- Aloqa kanallari va vositalarining texnik tavsifini o'rnatilgan (qabul qilingan) parametrlarda saqlab turish;

- O'ta muhim axborotlarni uzatish uchun yuqori sifatli kanallarni qo'llash;

- Bir paytning o'zida bitta kanal orqali xabarlarini qaytatdan uzatish;

- Orqaga tekshirish va o'ta ishonchli apparatlarni qo'llash bilan yerishiladi.

Aloqa tizimining yashirinligi :

- Maxfiylashtirish, shifrlash, kodlashtirish apparatlarini va yashirin boshqarish hujjatlarini qo'llash;

- O'zaro axborot almashinishda, ma'lumotlarni uzatishda qabul qilingan qoida va tartiblarni saqlash;

- Maxfiy axborot almashinuvida iloji boricha kamroq odamlarni jalb qilish;

- Aloqa vositalarini to'g'ri joylashtirish, ularni ishlash tartibiga qat'iy rioya qilish.

Xabar berish tizimining asosiy vazifalari.

Aloka va xabar berishni tashkil etish uchun fuqaro muxofazasi boshliklari mas'uldir. Aloka va xabar berish tizimining asosiy vazifalari;

- signallarni uz vaktida berish va qabul kilib olish, FVDT rejimlarini urnatish xususida farmoyish yuborish;

- FVDT boshqaruv organlari urtasyda kuyidan yukrriga va yukoridan kuyiga axborot almashinishining ishonchli bo'lishini ta'minlash.

1. Respublika darajasida:

- respublika markazlashtirilgan xabar berish tizimini, shuningdek axborot bilan ta'minlash va boshqarshshshng avtomatlashtirilgan tizimini yaratish va uni doimiy tayyor xolda saqlash;

- aloka, radio, televidenie va boshka texnika vositalarining davlat va idoraviy kanallaridan boshqarish va axborotni uzatish uchun markazlashtirilgan xolda foydalayishni ta'minlash;

- yutmyoviy va boshka xavf kushi ob'ektlarda hamda ularga yondosh hududlarda xabar berish va axborot uzatishning maxalliy tizimini, shuningdek, suv omborining gidrotexnik inshootlarida signalizatsiya va xabar berishning maxalliy avtomatlashtirilgan tizimlarini loyixalashtirish va yaratishni nazorat qilish;

- yuzaga kelgan favqulodda vaziyatlar, ularning rivojlanish ko'lamlari va kechishi, mumkin bulgai oqibatlarini hamda favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga oid qabul kilinayotgan chora-tadbirlar to'g'risidagi axborotlar tugshanitsiini va almashilimini hamda xabar kilinishini ta'minlash va nazorat qilish.

2. Maxalliy darajada:

- viloyat ichki aloka xabar berish tuzimlari, shuningdek boshqaruvning va axborot bilan ta'minlashning avtomatlashtirilgan tizimi (BAT)ni tashkyl etim va Doimiy tayyor xolda saqlash;

- boshqarish va axborotni uzatish uchun aloka, radio, televidenie xavda boshka texnika vositalarining davlat, viloyat va idoraviy kanallaridan markazlashtirilgai xolda foydalanishni ta'minlash;

- manfaatdor vazirliklar va idoralr bilan birgalikda kimyoviy va boshka kuchli xarfli ob'ektlar va ularga yondosh hududlarda xabar berish va axborot uzatishning maxdliiy tizimlarini, shuningdek suv omborlarining gidrotexnik inshootlarida signalizatsiya va xabar berishning avtomatik tizimlarini yaratish.

3. Ob'ekt darajasida:

- kimyoviy va bosh^a xavfli ob'yoqlarda xabar berish va axborot uzatishning maxalliy tizimlarini, shushngdek gidrotexnik inshootlarda signalizatsiya va xabar kNlishning maxalliy avtomatik tizimlarini yaratish ishlariniy tashkil etish;

- xabar berish, axborot tuplashni ta'minlash va nazorat qilish, yuzaga kelgan favqulodda vaziyat, uning rivojlaiish ko'lamlari va kechishi, yetkaeishi mumkin bo'lgan oqibatleri, favqulodda vaziyatni bartaraf etish uchun kurilaetgan chora-tadbirlar va zaruriy yordam to'g'risida yukori organlarga ma'lumo'" berish.

O'zbekiston Respublikasi vazirlik va idoralari xabar berish va axborot uzatish tizimining aholini va hududlarnn Favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish buyichavazifalari:

- fuqaro muxofazasi tadbirlarini o'tkazish chog'ida aloka tizimlarini ng ishonchli va barqaror ishlashini ta'minlashni tashkil etish za amalga oshirish;

- idoraviy potentsial xavfli ob'ektlarda signalizatsiya va xabar berishning maxalliy avtomatlashtirilgan tizimini yaratish;

- aholini favqulodda vaziyat xavfi tugilganligi va sodir bulganugogi to'g'risidagi axborot bilan ta'minlash.

Xabar berish signallari va ular buyicha ax;ashning xrrakipii Aholi muxofazasi kzedaydir xavf-xatar taxdidi tugilgani yoki yuzaga kelgashgigi to'g'risida xabar berish va axborot tarkatishni uz vaktida amalga oshirishdan boshlanadi.

Xabar berish shartlashib olingan, oldindan belgilab kuyilgan va aholiga anik tuшunarli bo'lgan signallar (sirenu ovozi, ovoz chshdruvchi buyumlarni urish va zek.) orkali amalga oshiriladi.

Xavf signalini aholiga yetkazishning asosiy vosi{asi bo'lib elektr sirenalari xisoblanadi.

Kanday xavf tugilmasin, elektr sirenalari ishga tuziriladi. Ularning xaykirigiga korxonalarining uzuk-uzuk gudoklari jur buladi. Bu fuqaro muxofazyshning yagona«Dikkat, barchaga» signalidir.

Sirena ovozi eshutilgan zaxoti televizor, radiopriyomnik, radiokarnaylarni ishlatib kuyib, maxalliy xokimiyat rrganlarining yoki favqulodda vaziyatlar boshqarma (bo'lim)larining yuzaga kelgan taxdidning xaraktery, kulami, shuningdek bunday sharoitlarda aholining to'g'ri harakatlari to'g'risidagi tavsiyalarii tinglash kerak.

Favqulodda vaziyat yuz bergan joyda aholiga xabar berish tartibi

Radioeshittirish va televideniya (jo'r ovoz bo'ladigan radiouzatgichlarni ham qo'shib) respublika aholisiga habar berish va ommaviy axborotni yetkazishning asosiy vositalari hisoblanadi.

FM habar berish signallari orqali, zaharlanish va halokatli suv bosish xavfi haqidagi ogohlantirish, shuningdek yuzaga kelgan hatti-harakat tartibi haqidagi axborotni respublika (mahalliy) eshittirishlarida ovozli xabar tarzida aholiga yetkaziladi.

FM habar berish signallari va tegishli axborot butun hududga ham, shuningdek hududlarni tanlab olib (viloyat tumanini) ham berilishi mumkin.

Kimyoviy zaharlanish yoki halokatli suv bosishi xavfi haqida KTEZM bor ob'ektlarning dispetcherlari (smena muhandislari) to'g'ridan to'g'ri ulangan simlar (radiostantsiyalar) yordamida viloyatlarning tezkor navbatchilariga xabar beradi.

SHunday qilib, FV xavfi borligi yoki yuzaga kelishi va aholini xatti -harakatlari xaqidagi axborotni to'g'ri, to'liq va o'z vaqtida yetkazish xabar berish tizimining eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, unga ommaviy axborot vositalari boshqaruv punktlarini, nozimlik xizmatlarini mos apparatlar, xabar berish ma'tinlari yozilgan audio va video tasmalari bilan avvaldan ta'minlab berish orqali yerishiladi.

Ishonchli va barqaror aloka, shuiingdek xdkxokny axborot - aholi muxofazZsini tashkil etish va favqulodda vaziyatlarning oldiii olish tadbirlari zanjiridagi asosiy buginlardan biridir.

Aloqa va xabar berishni tashkil etish.

Fuqaro muhofazasi havf - xatar haqida yoki uning yuz berishi mumkinligi to'g'risida o'z vaqtida xabar va ma'lumot berishdan boshlanadi.

Aholiga xabar berish - bu yuzaga kelishi mumkin bo'lgan, zilzila, suv bosishi, yoki boshqa tabiiy ofatlar haqida ogohlantirish bo'lib, o'tgan avariya, katastrofalar haqida xabar berishdir.

7-ma'ruza. Qidiruv-qutqaruv ishlarini o'tkazish bo'yicha asosiy texnologiyalar (2 soat)

O'quv savollari:

1. Tabiiy tUSDagi favqulodda vaziyatlar.
2. Geologik va gidrometeorologik xavfli xodisalar.
3. Favqulodda epidemiologik, epizootik va epifitotik vaziyatlar.

Tabiiy xususiyatli favqulodda vaziyatlar

Sodir bo'ladigan xar qanaqa tUSDagi tabiiy ofatlar mamlakatning iqtisodiyotini izdan chiqishiga, ko'plab insonlarning o'limiga yoki xayot faoliyatining buzilishiga, tabiatning zararlanishiga va boshqa salbiy oqibatjarga olib keladi. Butun jahon "Qizil Xoj" hamjamiyati tashkilotining ma'lumotlariga qaraganda tabiiy ofatlardan ko'rilayotgan moddiy va ma'naviy zarar miqyosi butun dunyoda yuqori tezlikda ortib bormoqda. Ayniqsa, o'tgan XX asrda tabiiy ofatlardan 11 mln. dan ortiq insonlarning o'limi va juda katta miqyosda moddiy zararlar ko'rilgan.

SHunga o'xshash xolat XXI asrning o'tgan 8 yili davomida xam kuzatildi. Jumladan, 2004 yil Xind okeanidagi "Sunami" dan - 300 ming; 2005 yil AQSHdagi "Katrina" to'fonidan - 200 ming; 2005 yil Kashmirdagi (Pokiston) yer silkinishidan - 78 ming; 2008 yil "Myanma" to'fonidan 130 ming; 2008 yil Xitoydagi "Sechuan" yer silkinishidan 62 mingdan ortiq odamlarning o'limi yuz berdi.

Tabiiy ofat - bu tabiatda yuz beradigan favquloddagi o'zgarish bo'lib, u birdan, tezlikda insonlarning mo'tadil yashash, ishlash sharoitlarini buzilishi, odamlarning o'limi hamda qishloq xo'jalik hayvonlarining, moddiy boyliklarning buzilishi va yo'q bo'lib ketishi bilan tugaydigan hodisalardir.

Tabiiy ofatlarning turlari xilma-xil: yer silkinishi, suv toshqini, kuchli shamol, yong'in, qurg'oqchilik, yer surilishi va boshqalar. Bu xildagi tabiiy ofatlar bir-biriga bog'liq holda hamda bog'liq bo'lmagan holda, alohida yuzaga kelishi mumkin. Ya'ni bir tabiiy ofat boshqa ofat oqibatida yuzaga kelishidir. Masalan, o'rmonda yong'inlarning kelib chiqishi, tog'li joylardagi ishlab chiqarish portlashlari, karerlarni ishga solishda, platinalar qurishda yerning surilishiga, qorlarning ko'chishi va boshqa ofatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Hech narsaga bog'liq bo'lmagan tabiiy ofatlar juda katta miqyosda va turli vaqtlargacha bir necha soniya, daqiqadan (er surilishi, yer silkinishi, qor ko'chishi) bir necha soatlargacha (kuchli qor va yomg'ir yog'ishi), hatto kun va oygacha (suv toshqini va yong'in bo'lishi) cho'zilishi mumkin. Lekin bu xildagi tabiiy ofatlar hamma joylarda ham yuzaga kelavermaydi. Jumladan, yer silkinishi, yer surilishi ofatlari ko'proq tog'li hududlarda kuzatiladiki, buni oqibatida nafaqat insonlar, balki iqtisodiyot tarmoqlari, hatto atrof-muhit qattiq shikastlanadi.

Yana kuchli yog'ingarchilik, qor yog'ishi natijasida suv toshqini kuzatiladiki, oqibatda, fuqarolarning yashash joylari, sanoat korxonalari, temir va magistral yo'llar, gidrotexnik inshootlar izdan chiqadi. Xuddi shunga o'xshash ta'sirlar yer surilishi, qor ko'chishi, qurg'oqchilik, kuchli shamollar ta'sirida ham kuzatilib, oxir oqibatda insonlar katta, ham ma'naviy, ham moddiy zarar

ko'radilar. Ammo, barcha tabiiy ofatning turlari hamma joyda ham kuzatilavermaydi. Tabiiy ofatning har qaysi shakllari o'zlarining fizik ma'nosiga, kelib chiqish sabablariga, tavsifiga, kuchiga va tashqi atrofga ta'sir ko'rsatish xususiyatlariga ega.

Bu tabiiy ofatlar bir-biridan farq qilishidan qat'iy nazar, ular bir umumiy xususiyatga ega. Ya'ni ularning ta'siri juda keng miqyosda bo'lib, o'zini o'rab turgan atrof-muhitga juda katta ta'sir kuchini ko'rsatadi hamda insonlar ruhiyatiga jiddiy zarba beradi. SHuning uchun, bu tabiiy ofatlarni o'z vaqtida bilib, uning tavsiflari va sabablari aniq o'rganilsa, ularni oldini olish yoki zarar keltirish xususiyatlari bir muncha kamaytirilgan bo'ladi. SHu tariqa tabiiy ofatlardan keyingi qilinadigan xatti-harakatlarni va ofat oqibatlarini tezroq hal qilish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Tabiiy ofatlarga qarshi kurash choralaridan biri bu xalqni o'z vaqtida voqif etish hisoblanadi. Bu esa tabiiy ofatdan keladigan zararlarni bir muncha kamaytirish imkoniyatini vujudga keltiradi. Yana tabiiy ofatlar yuz berganda xalqqa ma'naviy yordam berish chora-tadbirlari va qilinadigan birlamchi ishlarni to'g'ri tashkil etish shakllari eng asosiy vazifalardan hisoblanadi. Bu ishlarning bosh-qoshida fuqarolar muhofazasi organlari turib, ular ofat yuz bergan joyda (urush davrimi, tinchlik davrimi baribir), xalqni bu ofatlardan muhofaza etish va falokat yuz bergan joydan hammani bexatar joyga ko'chirish omillarini amalga oshiradi. Qaysi yerda yuqori intizom, aniq belgilangan chora-tadbirlar bo'lsa, o'sha yerda har qanday ekstremal sharoitlarda harakat qilish ishlari va ularning natijalari yuqori bo'ladi (ma'naviy talofot va moddiy yo'qotish).

Suv toshqini va uning talofatlari .

Keyingi vaqtlarda respublikamiz hududining ko'pchilik qismida gidrometeorologik holatning keskin o'zgarishi tufayli, aholining hayot faoliyatini, tabiatini, moddiy resurslar sifatini izdan chiqaruvchi favqulodda vaziyatlar (seller, suv toshqinlari, qor ko'chkilari, kuchli shamollar, qurg'oqchilik va h.k.) kuzatilmoqda.

Bunday holatlarning yuzaga kelishiga biologik va meteorologik o'zgarishlarni hisobga olmaslik, yangi yerlarni o'zlashtirishda qo'yilgan xatoliklar, sug'orish tizimida zamonaviy texnologik usullarni joriy etilmaganligi sabab bo'lmoqda.

1998 yilda Favqulodda vaziyatlar vazirligi ma'lumotiga ko'ra respublikamiz hududida 600 ga yaqin ko'chki, sel va suv toshqinlari bo'lgan bo'lsa, ularning zararli oqibatlari natijasida 16 ming aholi jabrlanib, ko'rilgan moddiy zarar esa 100 mln. so'mdan ortiqni tashkil etgan. Mutaxassislar xulosasiga ko'ra respublikamiz hududida 238 ta xavfli ko'llar, 46 ming kv. km hududlar suv va sel toshqinlari ro'y beradigan xavfli joylar, 1000 ga yaqin xavf sodir bo'lishiga olib keluvchi daryo va soylar mavjudligi aniqlangan.

Suv toshqini ham tabiiy ofatlar ichida eng xavflisi hisoblanadi. Suv toshqini deb daryo, ko'l, hovuzlardagi suv sathining keskin ko'tarilishi natijasida ma'lum maydonlardagi yerlarni suv tagida qolishiga aytiladi.

Suv toshqiniga turli omillar sababchi bo'ladi:

- Kuchli yomg'ir yog'ish oqibatida (jala, sel quyishi);
- Qorlarni surunkali yerishi natijasida;

- Kuchli shamol esishi natijasida;
- Oqar daryolardagi muzliklarni yig'ilib, sun'iy to'g'on hosil qilishi;
- Tog' jinslarining nurashi, surilishi yoki boshqa sabablar bilan suv saqlash omborlarining buzilishi oqibatida.

Kuchli yomg'ir yog'ishi natijasida suvlarning sathi keskin ko'tarilib, daryo, ko'llarga sig'maydi va natijada ekin maydonlarni, turar-joylarni, yo'llarni suv bosadi va ularni izdan chiqaradi. Bulardan tashqari, elektr energiya, aloqa uzatgichlar, meliorativ tizimlar ishdan chiqadi, chorva mollari, qishloq xo'jalik ekinlari yo'q bo'lib ketadi, xom ashyolar, yoqilg'i, oziq-ovqatlar, mineral o'g'itlar va boshqalar yaroqsiz holga keladi yoki yo'q bo'lib ketadi. SHular natijasida juda katta moddiy zarar ko'rilib, insonlar o'limi bo'lishi mumkin.

Suv toshqini ofati turli joylarida, jumladan, O'zbekistonda ham tez-tez bo'lib turadi. Masalan, 1991-95 yillarda ko'pgina viloyatlarida Xorazm, Buxoro, Surxondaryo, Qashqadaryo, Jizzax, Sirdaryo va boshqa joylarda juda katta ekin maydonlari suv ostida qolib, oqibatda katta miqdorda moddiy zarar ko'rildi. Jumladan, 750 ming ga. paxta, 28 ming ga. poliz, 20 ming gektar mevazorlar, shuningdek 21 ming turar joy binolari, 100 dan ortiq bolalar bog'chalari va maktablar, 250 km avtomobil yo'llari, 113 ta ko'priklar va 200 km dan ortiq sug'orish inshootlari yaroqsiz xolatga keldi.

2009 yil oktyabr oyida Fillipinda yomg'irning surunkali yog'ishi kuchli suv toshqinlarini yuzaga keltirib xududlarni, yashash va ish joylarini, ko'priklarni va yo'llarni vayronaga aylantirdi. Bu xam yetmaganday namgarchilikning xaddan tashqari yuqori bo'lishi oqibatida tog' oldi joylarida ko'chkilar yuz berdi. Bu ofatdan 2,5 mln odamlar zarar ko'rib, xavfli xududlardan 30 ming axoli xavfsiz xududlarga evakuatsiya qilindi va ko'rilgan moddiy zarar miqyosi bir necha 10 mln AQSH dollirini tashkil qildi. SHuningdek 2009 yilda Turkiyaning 15 mln aholisi bo'lgan Istanbul shaxrida tinimsiz yoqqan yomg'ir, 2m balandlikdagi suv toshqinini yuzaga keltirib, minglab uylarni, yo'llarni vayronaga aylantirdi.

Daryolardagi suvning oqimiga teskari yo'nalishda esadigan kuchli shamol ham uni sathini ko'tarib yuboradi va natijada suv toshqini yuz beradi. Bu xildagi toshqin Sankt-Peterburgdagi Neva daryosida kuzatilgan. 1997 yil noyabrda Vetnamda ham juda kuchli shamol oqibatida suv toshqini bo'lib, katta miqyosdagi uy joylar, moddiy resurslar suv tagida qolib, ko'plab odamlar halok bo'lishgan.

Oqar daryolarda suvlarning sathida muzliklar hosil bo'lishi va bu muzliklar yig'ilib suvning oqimiga qarshi to'siqlar (to'g'on) hosil qilishi natijasida ham suv toshqini ro'y beradi. Bu xildagi toshqin 1992 yilda Qoraqalpog'iston Respublikasida Amudaryo oqib o'tadigan uchta hududda kuzatilgan. Bu ofatning oldini olish uchun hamma choralar bajarila bordi va oxir-oqibatda harbiy samolyotlar yordamida to'siq bo'lib turgan muz to'g'onlari portlatish yo'li bilan yo'q qilindi. Bu ofat natijasida Bo'zatov tumanining ko'pgina yerlari vayronaga aylanib, elektr tokini o'tkazuvchi manbalar, texnikalar ishdan chiqdi. Aspantoy, Porlitov, Qiziljar va Aliovul punktlariga olib boruvchi yo'llarni suv bosishi oqibatida aloqadan uzilib qoldi. Ofat oqibatlarini bartaraf qilishda 3200 dan ortiq aholi, 3026 bosh qora mollar xavfsiz joylarga ko'chirildi va Porlitov, Qiziljar va Aliovullarga boradigan 26 km yo'llar ta'minlandi. Bu ofatdan ko'rilgan moddiy

zarar yuz million so'mni tashkil qilgan. Bunday holatlardagi suv toshqinlari dunyo miqyosida juda tez-tez bo'lib turadi.

Suv toshqini kanallar va suv saqlaydigan omborlarning turli sabablarga ko'ra ishdan chiqishi oqibatida ham kuzatilishi mumkin. Umuman kanallar, suv omborxonalari - suv energiyasi, suv yo'llari hamda suvning o'zidan foydalanish maqsadida quriladi. Hozirgi kunda MDH davlatlarida suv sig'imi 1 mln. m³ dan ortiq bo'lgan suv omborlari 1 mingga yaqin bo'lib, ularning suv sathi 116000 km² ga teng. Xuddi shunga o'xshash O'zbekistonda ham 54 ta suv saqlaydigan omborxonalar qurilgan, ulardan 10 tasi qo'shni Respublikalari chegarasida joylashgan. Jumladan, Qayroqqum, Rog'un, (Tojikiston), Tuyamo'yin (Turkmaniston), Taxtagul (Qirg'iziston), CHordarya (Qozoqiston) va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin.

Respublikamizga tegishli bo'lgan suv omborxonalarida 55,5 mlrd. m³ dan ortiq suv saqlanib, ular orqali asosan qishloq xo'jaligini suv bilan ta'minlab, katta iqtisodiy samara olinadi. Lekin shu bilan birga bunday gidrotexnik inshootlar biror sabablarga ko'ra buzilsa, saqlanayotgan suvning ta'siri insonlarga, uy hayvonlariga, atrof-muhitga juda katta jiddiy zarar keltiradi. SHunga o'xshash katta hajmdagi suv Tuyamo'yin suv omborida 5 km³dan ortiq, Qayroqqum suv omborida esa 4 km³dan ortiq suv saqlanib, mabodo biror sababga ko'ra ombor qismlari talofot ko'rsa, Jizzax, Sirdaryo, Samarqand, Buxoro viloyatlarini suv bosadi. Agar Taxtagul suv ombori talofot ko'rsa (unda 19 km³ suv saqlanadi) butun Farg'ona vodiysi viloyatlarini suv bosishi ehtimoli bor. Boshqa suv saqlash omborxonalari uchun ham shunga o'xshash fikrlarni aytish mumkin. SHuning uchun suv saqlaydigan omborxonalarni har xil falokatlardan asrash uchun hamma turdagi omillar, ehtiyot choralari ko'rib qo'yilgan bo'lishi zarur. Jumladan, birlamchi va ikkilamchi saqlovchi platina qurish, har bir platinalar temir betonli qorishmalardan tayyorlanishi va boshqa saqlovchi omillar belgilanishi zarur. Afsuski, bunday chora-tadbirlar to'liq, mukammal tarzda belgilanishiga har doim ham jiddiy e'tibor berilmaydi. Hozirda, Tojikiston xududida bahaybat Rog'un GES qurilishini davom ettirish to'g'risidagi 2009 yilda qabul qilingan hukumat qarori Markaziy Osiyo davlatlarini tashvishga solmoqda. Ma'lumki, ushbu GES qurilishi XX asrning 80-yillarida boshlanib, keyinchalik muayyan sabablarga ko'ra to'xtab qolgan edi. CHunki o'sha davrda ushbu gidroinshoot loyihasi to'laqonli ekspertizadan o'tkazilmagan bo'lgan, oradan shuncha vaqt o'tgandan so'ng, zamonaviy loyiha va konstruktorlik andozalari talablariga mos bo'lmagan eski loyiha asosida ish boshlangani, albatta tashvishli holat. Zero, ushbu GES qurilishi uchun tanlangan xudud 9-10 ballik seysmik aktivlikka egaligi va tektonik yoriq chiziqda joylashganligi nazarda tutilsa, baladligi 350 m dan iborat to'g'onda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan texnogen buzilish qanday halokatli oqibatlarga olib kelishini tasavvur qilish qiyin emas. Undan tashqari, ushbu gidroinshoot qurilishi natijasida butun Markaziy Osiyo mintaqasi xududlarida katta ekologik o'zgarishlar ro'y berishi hamda suv taqsimotidagi buzilishlar ko'lami ortishi, tabiiy. 2010 yil BMT Sammiti mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisida Mamlakatimiz Prezidenti I. Karimov ta'kidlaganidek: "Ko'plab xalqaro ekologiya tashkilotlari va nufuzli ekspertlar tavsiya qilayotganidek, ushbu daryolardan shu

miqdordagi energetika quvvatlarini olish uchun nisbatan xavfsiz, ammo ancha tejamkor GES lar qurilishiga o'tish oqilona yo'l bo'lur edi".

Suv toshqini xavfida quyidagi vazifalar bajarilishi talab etiladi: suv toshqini xavfi haqida aholini ogoh etish; razvedka va kuzatuv ishlarini olib borish; FVDT kuch va vositalarini jalb etish; qutqaruv va tiklov ishlarini olib borish; kerak bo'lganda aholini va moddiy boyliklarni xavfsiz joylarga evakuatsiya qilish; suv toshqini bo'lgan xudulardagi korxonalar va tashkilotlarning ishlab chiqarish jarayonini qisman yoki butunlay to'xtatish; suv bosgan hududlarda qutqaruv tizimlari va boshqa tizimlar kerakli texnika va suzuvchi vositalar yordamida odamlarni qutqarish va evakuatsiya qilish ishlarini olib boradi. Qutqaruv ishlarida ishtirok etuvchilar odamlarni suvdan qutqarish bo'yicha tajribaga, hamda qutqarilganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish tajribalariga ega bo'lishi lozim.

Kuchli shamol, qurg'oqchilik va uning oqibatlari. Kuchli shamol, qurg'oqchilik ofatlari ham gidrometeorologik favqulodda vaziyatlar turiga kirib, ularning tabiat va jamiyatga salbiy ta'sirlari ortib bormoqda. Jumladan, 1970 yil 13 noyabrda Pokistonning sharqiy hududlarida bo'lgan kuchli shamol oqibatida 10 ml. aholi talofot ko'rdi. SHundan 500 ming kishi halok bo'ldi va bedarak yo'qoldi. SHunga o'xshash salbi oqibatlar 2002 yilda Rossiyada, 2003, 2004 yilda AQSHning bir qancha hududlarida kuzatilgan kuchli dovullar oqibatida ham ro'y bergan.

Kuchli shamol va insonlar hayotiga va iqtisodiyot tarmog'iga jiddiy zarar yetkazadigan ofatdir. Bu ofat uzoq davom etuvchi va buzish kuchiga ega. Bu ofatning tezligi 30-90 m/s ga yetadi. O'rta Osiyo mintaqalarida shamolning kuchi 40-60 m/s ga, O'zbekistonning Xovos, Bekobod tumanlarida esa 50-60 m/s tashkil etadi. Kuchli shamolni paydo bo'lishi, ya'ni atmosferada muvozanatning buzilishi natijasida havo oqimi juda katta tezlikda harakatlanib, ba'zi joylarda, u aylanma (voronka) harakatga kelib qoladi. Bunday ofat oqibatida odamlarning halok bo'lishi, inshootlarning buzilishi, ekinzorlarning payhon etilishi, elektr, aloqa tarmoqlarining izdan chiqishi va boshqa oqibatlarga olib keladi. SHuningdek, kuchli shamol esganda odamlar, uy hayvonlari yuradigan yo'llardan adashadilar, simyog'ochlar, daraxtlar ag'anaydi, uylarning tomlari buzilishi natijasida odamlar turli darajada jarohat oladilar. Masalan, 1997 yilda 2maydan 3mayga o'tar kechasi Qashqadaryo viloyatida kuchli shamol ta'sirida 156838 ga qisloq xo'jalik ekinzorlari, 12 km elektr tarmoqlarining shikastlanishiga, 250 turar joy uylarini, 79.5 km avtomobil yo'llarini suv bosishiga, 393 bosh yirik shoxli qoramolar, 7254 bosh qo'y, echkilar, 26 bosh ot va 13 ming 280 ta xonaki parrandalarning o'limiga olib kelganligi ma'lum.

Bu ofatdan saqlanishning yana bir omili - ofat haqida odamlarni o'z vaqtida ogoh qilishdir. Albatta, hozirgi paytda ob-havoni bir necha kun oldindan ayta oladigan zamonaviy uslublar yaratilganki, bularning bergan ma'lumotlari asosida nafaqat odamlarni, balki uy hayvonlarini, moddiy boyliklarni falokatdan asrash, buzilishini yoki yaroqsiz holga kelishini oldini olish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kuchli shamol ofati yuz berganda fuqaro muhofazasi tizimlari davlat organlari xodimlari boshchiligida qutqaruv va buzilgan joylarda tiklash ishlarini bajaradi, jabr ko'rganlarga birlamchi tibbiy yordam ko'rsatadi.

Qurg'oqchilik ofati ham O'zbekistonga xos bo'lib, ilgari bunga deyarli e'tibor berilmagan. Lekin keyingi yillarda ekologiyaaning haddan tashqari buzilishi, suv resurslaridan noto'g'ri foydalanish va boshqa sabablar oqibatida bizning mintaqada ham bunday ofat aynan hozirgi paytda kuzatilmoqda.

Qurg'oqchilikda odamlarni o'limi, daraxtlar, ekinzorlarning qurishi, kuchli yong'inlarning chiqishi va turli xil kasalliklarning tarqalishiga imkoniyat yaratiladi. Takidlash joizki, O'zbekistonda qurg'oqchilik muammosi Orol dengizi bilan bog'liqdir.

Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov «O'zbekiston XX asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» kitobida ta'kidlaganidek: «Yaqin-yaqinlargacha cho'lu-sahrolardan tortib olingan va sug'orilgan yangi yerlar haqida dabdaba bilan so'zlanardi. Ayni chog'da ana shu suv Orolida tortib olinganligi, «jonsizlantirib qo'yilganligi» xayolga kelmasdi, endilikda Orolbo'yi ekologik kulfat hududiga aylandi». Ma'lumki, Orol dengizi suvi yildan yilga kamayib, qurib bormoqda. Buning oqibatida dengizga yaqin bo'lgan joylarda dov-daraxtlar, ekinzorlar qurib, turli xil kasalliklar ko'payib bormoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, Amudaryo suvining bor-yo'g'i 10 foiz miqdori Orol dengiziga quyilmoqda. Ammo hozirgi vaziyatda dengizga quyilayotgan suv hajmidan ko'ra atmosferaga bug'lanayotgan suv miqdori bir necha barobar ko'pdir. SHu sababdan, Orol dengizi suvining balandligi ancha pastga tushib ketgan. Endi Orolni ilgarigi holatiga qaytarish uchun unga taxminan 50 km³ suv quyish kerak, bu degan so'z butun boshli Sirdaryo suvini to'liq quyish bilan barobardir.

Qor ko'chkisining sabablari va oqibatlari. Tog'larning tik yon-bag'irlaridan qor massasining pastlik tomon ag'darilib yoki sirpanib tushishiga tog' ko'chkisi deyiladi. Baland tog'larning ustiga ko'p qor yog'ib, uning qalinligi ortadi va o'z og'irlik kuchi ta'sirida zichlashib, qayta kristallanib, yonbag'irlikka pastlikka qarab osilib turadi va natijada uning qalinligi oshgan sari turg'unligi susayib boradi. Kuchli shamol ta'sirida mana shunday qor massasi harakatga kelib pastlik tomon siljiy boshlaydi yoki ag'darilib tushadi. Qor ko'chkisida suriluvchi massaning hajmi bir necha ming m³ dan million m³ gacha tashkil yetadi. Qor ko'chkilari quruq yoki ho'l bo'lishi mumkin. Agar qorning ustki qismi biroz muzlagan bo'lib, uning ustiga qalin qor yog'ib pastga qarab siljisa, quruq ko'chki hosil bo'ladi. Agar qor yerigan suvga shimilib, uning tagi ho'llanishi natijasida pastga ag'darilishi ho'l ko'chki hosil bo'ladi. Ho'l ko'chkilar 20-50 km/soat tezlikda, quruq ko'chkilar esa 100 km/soat, ba'zan 300-400 km/soat tezlikda siljiydi. Qor ko'chkilari pastga qarab harakat qilganda, yon-atrofdagi qor massalarini hamda tog' jinslarini o'zi bilan surib ketadi. Mana shuning natijasida qor massasi kattalashib, hajmi bir necha mln. m³ ga, tezligi esa soatiga 250-350 km ga yetib, o'z yo'lidagi o'rmonlarni sindirib ketadi, imorat va inshootlarni vayron qiladi, oqibatda juda katta moddiy zararni keltirib, insonlar o'limiga sabab bo'lishi mumkin.

Katta hajmli qor ko'chkilari asosan 25-60⁰ li qiyalikda kuzatiladi. Sirti tekis, o't bilan qoplangan qiyaliklar qor ko'chkisi xavfli bo'ladigan joylar hisoblanib, butali, toshli joylar qor ko'chkisiga to'sqinlik qiladi. SHuning uchun o'rmonzorlarda qor ko'chkisi juda kam kuzatiladi. Masalan, 1990 yilning 13

iyulida Pomir tog'ining eng yuqori cho'qqisida yer silkinishi oqibatida katta hajmdagi qor massasi ko'chib, pastlikka 5300 m balandlikda joylashgan alpinistlar lageriga qulab tushgan va oqibatda 40 nafar odam qor ostida qolgan. 1999 yil 21 noyabrda ko'p miqdorda qor yog'ishi natijasida «Qamchiq» dovonining 157-167 km larida sodir bo'lgan. Bu ofat oqibatida 29 odam halok bo'ldi, 19 kishi turli jarohatlar olgan va 73 kishi sovuqda uzoq muddat qolib ketgan. Favqulodda vaziyatlar vazirining buyrug'iga ko'ra tezkor guruhlar hodisa yuz bergan joyga yetib kelib, tegishli chora-tadbirlar ko'rilgan. Ko'rilgan tadbirlar oqibatida 34 ta turli rusumdagi avtomobillar qor uyumi ostida qolganligi, 6 ta mashinani qor chuqurlik tomon surib tushirganligi aniqlanib zudlik bilan ular qutqarilgan. Ofat yuz bergan joyga Toshkent, Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari avariya qutqaruv bo'limlari, «Najotkor» Respublika qidiruv-qutqaruv markazi, CHirchiq shahri «Haloskor» maxsus harbiylashtirilgan qidiruv qutqaruv qismi o'z texnik vositalari bilan jalb qilinganlar. Ular yo'llarni qor uyumlaridan tozalab, odamlarni xavfsiz joylarga olib chiqilib, jabr ko'rganlarga birinchi tibbiy yordam va boshqa ko'maklarni ko'rsatganlar. Umuman, bu ofat oqibatida 400 ta transpor vositasi va 1200 dan ziyod yo'lovchi qutqarib qolingan.

Hozirgi vaqtda tog'li hududlarda maqsadli qurilishlar (suv omborlari, geslar, dam olish uylari, davolanish maskanlari) qurilishi munosabati bilan qor ko'chkilari bo'lishi mumkin bo'lgan hududlar aniqlanib, o'rganilib tegishli tadbirlar qilingan. Qor ko'chkilarini oldini olish uchun muhandislik choralarini ko'rish (tog' yonbag'irlari tekislanib, supalar tashkil etish, daraxtzorlar barpo etish, harakatga keluvchi qor uyumlarini yo'qotish, to'siqlar o'rnatish va boshqa himoyalannuvchi vositalar qurish) talab etiladi.

Sel, uning xususiyatlari va talafotlari. Tog' hududlarida kuchli yomg'irlarning yog'ishi, muzlik va qorlarning tez yerishi natijasida hosil bo'lgan daryo toshqinlarini, tog' yon bag'rilarida nuragan tog' jinsi bo'laklarini suv oqimi bilan tekislikka tomon oqizib tushirilishi sel hodisasi deb yuritiladi. Sel oqimi massasining taxminan 50-60 foizi turli kattalikdagi tog' jinsi bo'laklaridan, o'simlik va daraxt bo'laklaridan iborat bo'ladi. Sel oqimining davomiyligi ko'pincha, 0,5-2 soatdan 12 soatgacha, tezligi 5-8 m/s dan 12 m/s gacha etishi mumkin, sel massasining zichligi esa 1,2-1,9 t/m³ ni tashkil etadi.

Sel oqimlarining tezligini 3 guruhga bo'lish mumkin: juda tez (100 ming m³ dan ko'p sel massasining harakati, 6-10 yilda bir marta), o'rtacha (10 dan 100 ming m³, 2-3 yilda bir marta) va kuchsiz (10 ming m³ dan kam). Bunday fizik ko'rsatkichlarga ega oqim juda katta kuch bo'lib, iqtisodiyot tarmoqlariga sezirarli zarar keltiradi, oqim yo'lida uchragan suv inshootlarini, yo'llarni, qishloq va shaharlarni, bog'larni, ko'priklarni vayron qilib ketadi, ulkan maydonlarni loy, qum, tosh qatlamlari bilan ko'mib tashlaydi.

Sel - arabcha so'z bo'lib, tog'lik hududlardagi suv toshqini ma'nosini anglatadi. **Sel** oqimlari o'zi bilan olib keladigan qattiq zarrachalarning o'lchamiga qarab uch guruhga bo'linadi:

- suv-toshli sellar;
- loyqa sellar;
- aralash sellar.

Er yuzasida yuz bergan ofatli sellarga misol qilib, 1934 yilining yangi yil kechasi AQSHning Los-Anjeles shahri atrofida kuzatilgan sel oqimini ko'rsatish mumkin. SHu kuni shaharga yaqin Kordelera tog'ida kuchli yomg'ir yog'ib, uning miqdori 538 mm.ni tashkil etgan. Yomg'ir tinishidan sal oldinroq tog'dan katta tezlikda suv toshqini pastga harakat qilgan. Bu suv toshqini 100 m masofagacha yoyilib unga yaqin bo'lgan ikki shahar - Lya Kreket va Montero shaharlariga katta talofat yetkazgan. Suv oqimi to'lqinining balandligi 6 m.gacha yetgach, o'z yo'lida 500 ta ko'prikn, bir qancha imoratlar va inshootlarni vayron qilgan, qanchadan-qancha odamlarni boshpanasiz qoldirgan.

Markaziy Osiyoda eng kuchli sel oqimlari Qozog'iston Respublikasining Olma-Ota shahridan o'tuvchi, shahar nomi bilan ataluvchi daryo vodiysida kuzatilgan. Masalan, 1921 yil 8 iyun kuni kechqurun yuz bergan sel oqimi natijasida shaharga olib kelingan tog' jinslari 100 mingta vagonga joy bo'lgan. Bu ofat natijasida 400 dan ortiq kishi halok bo'ldi. Sel oqimining vujudga kelishiga tog'lik hududlardagi qorlar va muzliklarning yerishi, kuchli yomg'ir yog'ganligi sabab bo'lgan.

Olma-Ota shahri va uning atrofida juda ko'p talofotli sel oqimlari kuzatilgan. Ulardan yana biri Medeo sel to'g'oni qurilgandan keyin, 1973 yil 15 iyul kuni ro'y bergan. SHu kuni kuchli yomg'ir ta'sirida baland tog'likdagi tabiiy ko'l to'g'onlarining buzilishi natijasida kuchli sel oqimi hosil bo'lgan. Bu oqim taxminan 2 soat davom etib, uning sarfi 2000-3000 m³/s ga etgan va Medeo to'g'oniga 400 000000 m³ sel massasi olib kelib tashlangan. Yertasi kuni sel qayta takrorlanganda Medeo seli to'g'ondan oshib ketishiga atigi 6 m masofa qolgandi. Agar sel to'g'ondan oshib harakatlansa, Olma-Ota shahriga juda katta xavf tug'dirishi mumkin edi. SHuning uchun buni oldini olish maqsadida to'g'ondagi suv asta sekin chiqarib yuborilib, to'g'onning balandligi 150 m gacha ko'tarilgan.

O'zbekiston Respublikasining Toshkent, Qashqadaryo, Surxandaryo va Farg'ona viloyatlarining tog'lik xududlari sel ofati bo'ladigan zonalar hisoblanadi. Oxirgi 100 yil ichida O'zbekiston Respublikasi hududida 2500 dan ortiq sel oqimlari kuzatilgan. Bulardan 1400 dan ortig'i loyqa, 350 dan ortig'i suv-toshlik, 650 dan ortig'i aralash sellardir. Respublikamizning Farg'ona vodiysida, Toshkent oldi hududlarida sel oqimlari tez-tez kuzatilib turiladi. Sel oqimlari Respublikamiz hududida bahor mavsumida va yozning birinchi oyida yuz beradi. Bunga sabab hududimiz joylashgan mintaqaning tabiiy sharoiti bo'lib, bahor oylaridagi kuchli jala, yomg'irlar, haroratning issiq kelishi, tog'larda muzlik va qorlarning tez yerishi, daryo o'zani qiyaligining 3-5⁰ dan kattaligi, suv yig'ish maydonida zarrachalari bog'lanmagan bo'shoq tog' jinslarining mavjudligi asosiy omillardan bo'lib hisoblanadi. Masalan, 1998 yil yozda havoning birdan issib ketishi natijasida Qirg'iziston Respublikasining O'sh viloyati tog'laridagi qorlarni yerishi tezlashib, buning oqibatida 1998 yilning 7 iyulidan 8 iyulga o'tar kechasi katta suv oqimi paydo bo'lgan. Bu oqim SHohimardon soyga qo'shilib, uning suv sig'imini 200 m³/s ga ko'paytirib yuborgan va kuchli oqim natijasida 52 ta xo'jalik, 36 ta dam olish maskanlari zarar ko'rgan. 8-9 iyul kunlari odamlarni SHoximardon qishlog'idan ko'chirish ishlari boshlangan. Bu ofat oqibatida 104 ta odam jasadlari, 68 ta har-xil hayvonlarning tanalari topilgan. Kuchli sel oqimi natijasida 15 km gaz o'tkazish, 14 km avto yo'l, 4 ta yirik avtomobil ko'prigi, 3 km suv o'tkazish

tizimlari, 3 km elektr uzatish tarmoqlari yaroqsiz holatga kelgan, 200 dan ortiq savdo shaxobchalari butunlay vayron bo'lgan. Bu tabiiy ofat oqibatlarini bartaraf etishga 2000 ga yaqin fuqarolar, 438 ta texnikalar jalb qilingan.

Bular quyidagilardan iborat:

1. Sel bo'lishi mumkin bo'lgan daryolarning suv yig'ish maydonlarida doimiy kuzatish ishlarini olib borish. Bunda suv yig'ish maydonida bo'shoq tog' jinslari yig'ilishining oldini olish, oqar suvlar oqimiga to'sqinlik qiluvchi tabiiy va sun'iy to'siqlardan tozalash ishlari;

2. Sel oqimi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan daryolarning suv yig'ish maydonlarini muhofaza qilish, ya'ni bu maydonlarda o'simlik dunyosini saqlash, daraxtlar va butalarni kesish, maydonlarda shudgorlash va sug'orish ishlarini olib borishni chegaralash;

3. O'rmon xo'jaliklarini rivojlantirish, ya'ni tog' yon-bag'rilarida butalar va daraxtlarning ekilishini yo'lga qo'yish talab etiladi, chunki bu o'simliklar tog' jinslari qatlamlarini mustahkam ushlab turadi, qor yerishini sekinlashtiradi, yer yuzasini yuvilishdan saqlaydi;

4. Tog'li hududlardagi daryolarning o'zanida suv oqimini boshqaruvchi inshootlar qurish, tabiiy, sun'iy to'g'onlarni tartibga solish, temir yo'l, avtomobil yo'llari ostiga sel o'tkazuvchi katta diametrli quvurlar yotqizish ishlarini tashkil etish.

Sel oqimiga qarshi kurashish uslubini tanlash maqsadida maxsus muhandis-geologik qidiruv ishlari olib boriladi. Olingan natijalardan (har tomonlama tahlil qilish asosida) o'rganilayotgan hudud uchun xarita tuziladi.

Bu xaritada:

- sel kuzatiladigan;
- sel kuzatilishi mumkin bo'lgan;
- sel kuzatilmaydigan maydonlar ajratiladi.

Sel kuzatiladigan va kuzatilishi mumkin bo'lgan joylarning iqlim sharoitiga, geologik o'zgarishlarga, vujudga kelishi mumkin bo'lgan sel oqimi kuchiga qarab kurashish usullari tanlanadi, tadbir choralari belgilanadi. Tog'lik hududlarda shaxsiy imoratlarni qurish ishlari sel xavfi xaritasi bilan tanishgan holda, maxsus tashkilotlar ruxsati asosida olib borilishi kerak. **Xulosa qilib ta'kidlash mumkinki**, yuqorida aytilgan hamma ofat turlari O'zbekistonga xos xarakterlidir. SHuning uchun shu o'lkada yashovchi har bir fuqaro yuqoridagi aytilgan tabiiy ofatlardan qo'rqmasdan, esankiramasdan, yuqori tashkilotlar, fuqarolar muhofazasi organlari tomonidan beriladigan har bir ko'rsatma, yo'riqnomalarga qat'iy rioya etib, harakat qilish zarur. Bunda hech qanday o'zboshimchalik, odamlarni bezovtalantirish, xavfsirash, faqat o'z manfaatini ko'zlaydigan harakatlarni qilish ta'qiqlanadi. Qaerda yuqori intizom, chuqur ishlangan omillar bo'lsagina, o'sha yerda ofat oqibatlari tugatilib, hayot tezda o'z iziga tushib ketadi.

8-ma'ruza. Avariylar turlari, ularni kelib chiqish sabablari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Fuqaro muhofazasi boshqarmalarining va avariya-qutqaruv ishlari (AQI)ni o'tkazish haqidagi qarori.
2. Iqtisodiyot ob'ektlarining favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasidagi majburiyatlari.
3. Fuqaro muxofazasi kuchlari .

Barcha pogonalardagi fuqaro muhofazasi boshqarmalarining va avariya-qutqaruv ishlari (AQI)ni o'tkazish xakidagi qarori oldindan, tinchlik davrida qabul qilinadi va u tinchlik davriga va qarbiy harakatlar davriga mo'ljallangan fuqaro muhofazasi rejalarining tarkibiy qismi hisoblanadi. Biroq, fuqaro muhofazasi boshligining qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlar o'tkazish haqida oldindan qabul qilingan qarori taxminiy tuzilgan buladi. SHunga qaramay, u ishlarni o'tkazishga ta'sir ko'rsatadigan yil fasli, kecha — kunduz vaqti, meteorologik va boshqa omillar hisobga olingan amaldagi sharoitga muvofiq o'tkazish boshqaruv organlari ishini engillashtiradi.

Qutqaruv va shoshilinch ishlarini bajarish uchun tinch vaqtda iqtisodiet ob'ekti boshlig'ining buyrugi bilan guruhlar tuzilgan bo'lishi kerak. Har kaysi tarmoq boshchiligida guruxlar, favquloddagi vaziyat yuz berganda, o'z vazifalarini bajarishga kirishishlari lozim. Qutqaruv ishlarini olib borishga kerakli kuchlar va vositalar aniqlanadi. Maxalliy davlat xokimiyati organlarining favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasidagi vakolatlari belgilanadi.

Maxalliy davlat xokimiyati organlari favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida:

favqulodda vaziyatlar chog'ida axrlini va hududlarni muxrfaza qilish buyicha harakatlar rejasini ishlab chikadilar;

aholining va hududlarning muxofazalanishiga oid axborotlar belgilangan tartibda tuplanishi va almashinilishini, shuningdek favqulodda vaziyatlar taxdidi borligi yoki ruy berganligi to'g'risidagi axrli uz vaktida vokif va xabardor etilishini amalga oshiradilar;

moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratadilar, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish tadbirlarini, moliyalashni amalga oshiradilar;

idoraviy mansubligidan kati nazar, korxonona, muassasa va tashkilotlarning favqulodda vaziyatlarda barqaror ishlash imkoniyatini oshirishga yordamlashadilar;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish buyicha korxonona, muassasa va tashkilotlar kuchlari va vositalarining shay xolda turishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar;

avariya, xalokat, tabiiy ofatlar sodir bo'lgan zonalarda qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan boshka ishlarni amalga oshirish uchun avariya-qutqaruv kuchlari (shu jumladan tezkor harakat bo'linmalari) va maxsus tuzilmalarning doimo shay bo'lib turishini tashkil etadilar;

avariya-qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan boshka ishlarni tashkil etadilar hamda amalga oshiradilar, shuningdek bunday ishlar o'tkazilishi chog'ida jamoat tartibi saklanishiga kumaklashadilar;

Konun xujjatlariga muvofik boshka vakolatlarni amalga oshiradilar.

Iqtisodiet ob'ektlarining favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasidagi majburiyatlari belgilangan.

Korxonalar, muassasalar va tashkilotlar favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida:

xodimlar hamda ishlab chikarish va ijtimoiy ob'ektlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish buyicha zarur choralarni rejalashtirishlari, moliyalashlari va amalga oshirishlari;

xavf manbai yukori bo'lgan ob'ektlar xavfsizlygi to'g'risida belgilangan tartibda deklaratsiya takdim etishlari;

xodimlarni favqulodda vaziyatlar sharoitida xarbiylashtirilmagan tuzilmalar tarkibida muxrfazalanish usullariga va harakat qilishga o'rgatishlari;

xabar berish maxalliy tizimlarini yaratishlari va doimo shay holatda saklab turishlari hamda favqulodda vaziyatlar taxdidi borligi yoki ruy berganligi to'g'risida xodimlarni uz vaktida xabardor kil ishlari;

favqulodda vaziyatlar sharoitida ob'ektlar ishi hamda xodimlar xaet faoliyati barqaror kechishini ta'minlashlari;

muxandislik-ximoya inshootlari, zaruratga qarab, oldindan barpo etilishini ta'minlashlari hamda ularni doimo shay holatda saklab turishlari;

favqulodda vaziyatlar ruy berish extimolini nazarda tutib, belgilangan tartibda moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratishlari;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish kuchlari va vositalari yaratilishini, tayyorgarlikdan o'tkazilishini hamda shay bo'lib turishini ta'minlashlari;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish rejalariga muvofik. Uz tasarrufidagi ob'ektlarda avariya-qutqaruv ishlari o'tkazilishini ta'minlashlari;

belgilangan tartibda ixtisoslashgan xizmatlar va tuzilmalarni yaratishlari, ularni shaxsiy tarkib, Texnika va anjom bilan tuldirishlari;

belgilangan tartibda evakuatsiyaga oid tadbirlarni o'tkazishlari va odamlarni joylashtirish uchun oldindan bazalar tayyorlab kuyishlari;

belgilangan tartibda favqulodda vaziyatlardan muxrfaza qilish sohasida axborotlar takdim etishlari shart.

Fuqarolar uzini uzi bonxarish organlarining favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishdagi ishtiroki;

Fuqarolarning uzini uzi boshqarish organlari: aholi punktlari, suv ta'minoti manbalari, ijtimoiy va madaniy obektlarning sanitariya va ekologik holati ustidan nazorat amalga oshirilishiga yordam beradilar;

fuqarolarni favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishga jalb kiladilar;

konun xujjatlariga muvofik boshka choralarni amalga oshiradilar. Avariya qutqaruv ishlari fani fuqaro muxofazasi maxsus tadbirlarining bajarilishini ta'minlash hamda ushbu maqsadlarda kuch va vositalarni tayyorlash uchun Respublika, viloyat, tuman, shahar, shuningdek, ob'ekt mikyosidagi fuqaro

muxofazasi xizmatlari tashkil etiladi. Fuqaro muxofazasi xizmatlarining turlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Fuqaro muxofazasi kuchlari fuqaro muxofazasi kushinlari, tizimlaridan tarkib topadi. Fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalarining tarkibi, ularning tarkibiy tuzilishi, shuningdek, muxofaza turlari faoliyatining boshka jixatlari O'zbekiston Respublikasi fuqaro muxofazasi boshligi tomonidan belgilab kuyiladi.

Fuqaro muxofazasi vazifalarini xal etishda FVV kuchlaridan tashkari O'zbekiston Respublikasi kurolli kuchlarining qutqaruv tizimlari, kislmlari ham jalb etilishi mumkin. Favqulodda vaziyatlar vazirligi fuqaro muxofazasining kushinlari O'zbekiston Respublikasi fuqaro muxofazasi kuchlarining asosini tashkil etadi.

9-ma'ruza. Tabiiy ofatlarni, avariya va halokatlarni oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar. Iqtisodiyot obyektlaridagi avariya va ularning atrof-muhitga ta'siri (2 soat)

O'quv savollari:

1. QIning o'tkazishda kerakli texnik vositalar va kuchlarni hisobga olish.
2. Radiatsion sharoitga baxo berish.

AQIning o'tkazish uchun fuqaro muhofazasi boshqarmalarining qarori, sharoitga berilgan bahodan kelib chiqqan xulosalarga asoslanadi. SHu maqsadda hamma fuqaro muhofazasi organlari tabiiy ofatlar, avariya, halokatlar sodir bo'lganda, uz ixtiyorida umumiy va maxsus razvedka kuchlari va vositalarining hamma imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanib, tasarrufidagi va uzaro hamkor organlardan, harbiy qumondonlik organlaridan, qushnilardan, shuningdek, yuqoridagi fuqaro muhofazasi organlaridan va boshqa manbalardan sharoit haqida ma'lumot toplashni tashkil etadi.

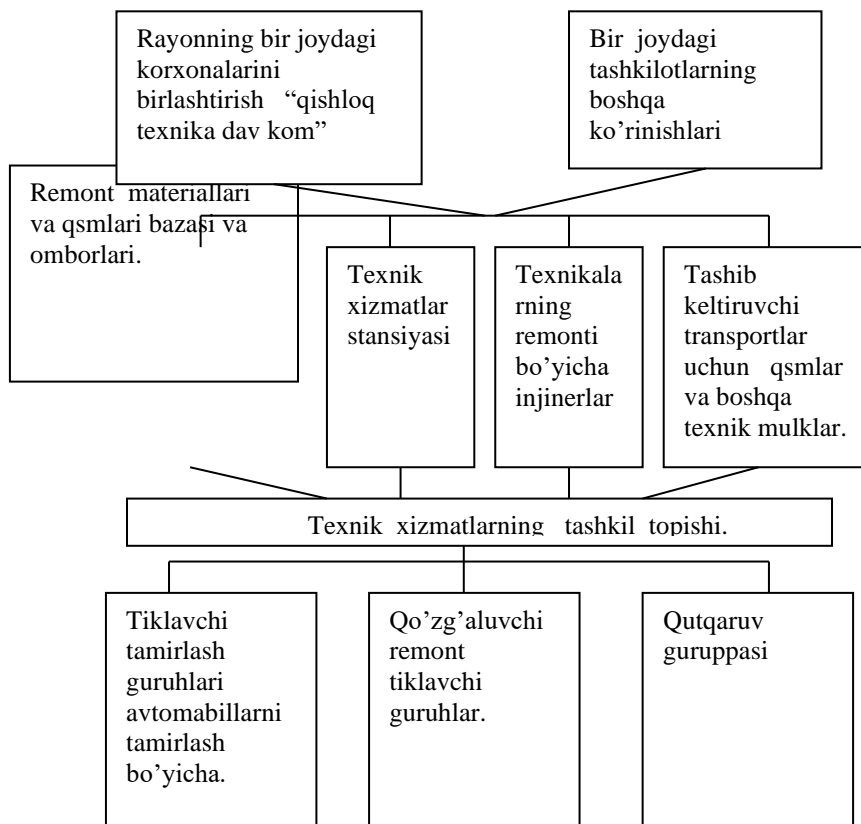
Favqulodda murakkab sharoit razvedka faoliyatini jiddiy qiyinlashtirib va AQIning o'tkazish uchun qarorga kelishga zarur bo'lgan tulk, hamma ma'lumotlarni qisqa muddatda olishga imkon bermay quyishi mumkin. Bunday holda etishmay turgan ma'lumotlar sharoitga ta'sir etadigan hamma omillarni — zilzila joyi, vaqti, kuchini, toshqin (suv bosish) xarakterini, yil faslini, kecha —kunduz vaqtini, meteosharoit va boshqalarni hisobga olib, sharoitni oldindan taxminlash yuli bilan olinishi kerak.

Zilzilalarning, toshqinlarning koordinatalari haqidagi ma'lumotlar, meteoma'lumotlar va bopqa ma'lumotlar fuqaro muhofazasi organlaridan, qul ostidagi va qushni organlardan, qurolli kuchlar harbiy qushilmalari va birlashmalarining pggablaridan, fuqaro muhofazasi boshqaruv organlaridan x.anda maxsus tayyorlangan fuqaro muhofazasi maskanlaridan olinish mumkin.

SHaroit haqidagi ma'lumotlar tahliliga (ularga berilgan baxoga) asosan fuqaro muhofazasi xizmatlari boshqaruvi qabul qiladigan qarorlar yuzasidan xulosalar va takliflar tayyorlab, fuqaro muhofazasi boshligiga axborot beradi. Fuqaro muhofazasi boshligiga beriladigan xulosalar va takliflarda zaruriy ma'lumotlar to'liq bo'lishi kerak. SHaroitga baho berishda esa fuqaro muhofazasi boshlikdari maxsus ma'lumotlarni urganib chiqadi.

SHikast uchogada (tabiiy ofat, avariya, halokat joyida) vazifalarni tushunib olish va sodir bo'lgan sharoitga baho berish yuzasidan shaxsan ishlash natijasida, shuningdek fuqaro muhofazasi organlarining xulosalari va takliflarini hisobga olib, fuqaro muhofazasi boshliqlari shikast (zararlanish) uchoqlarida AQIning o'tkazish haqida qarorga keladi. Qarorga kelishni ta'minlash uchun fuqaro muhofazasi boshligi boshqarish xizmatlari va boshqa organlari bilan birgalikda sharoitlarni urganib, ularga baho berib chiqadi.

AQIni o'tkazishda kerakli Texnik vositalar va kuchlarni xisobga olish zaruriyatidan kelib chiqib, ularni ta'rifini quyidagi shaklda (shakl ...) va rasmda (rasm ...) keltirish mumkin.

Texnik xizmatlarning tashkil topishi

Radiatsion sharoitga baxo berishda radoaktiv bulut harakatining tezligi va yunalishlari; radoaktiv zaharlanish zonalarining chegaralari; evakuatsiya marshrutlaridagi fuqaro muhofazasi kuchlari tez harakatlanadigan marshrutlardagi va qutqarish ishlari o'tkazilishi kerak bo'lgan xalk, xujaligi ob'ektlaridagi radiatsiya darajasi; ishchilar, xizmatchilar fuqaro muhofazasi tuzilmalarining va boshqa aholining bo'lishi kuzda tutiladi.

10-ma'ruza. Razvedka ishlari. Tabiiy ta'minotni tashkillashtirish (2 soat)

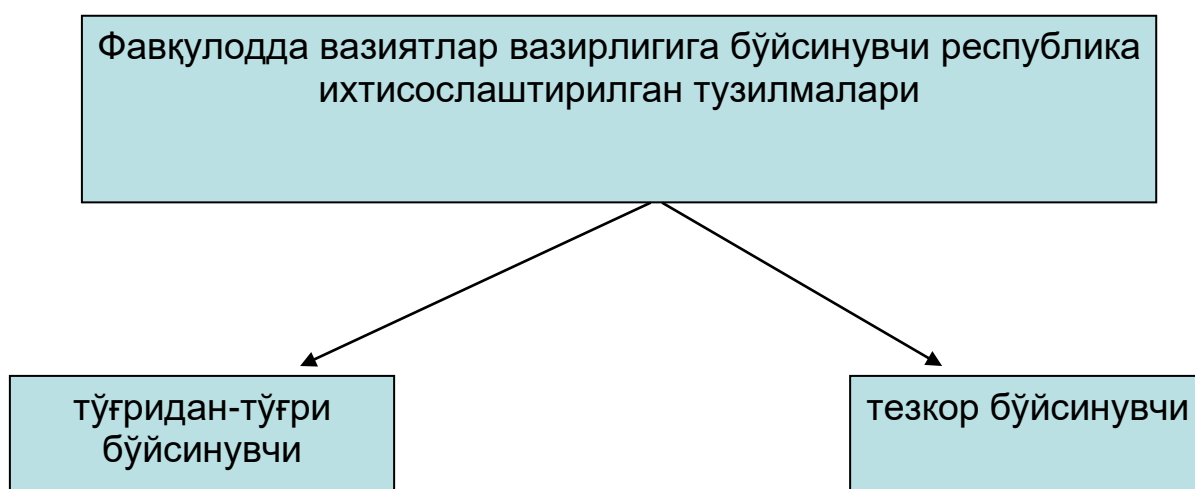
O'quv savollari:

1. Qutqaruv hamda shoshilinch avariya-tiklash ishlari.
2. Qutqaruv ishlarini olib borishda kerakli kuchlar va vositalar.
3. Hayot xavfsizligini ta'minlovchi asbob- uskunalar. Tuzilmalar ishlarini tashkillashtirish.

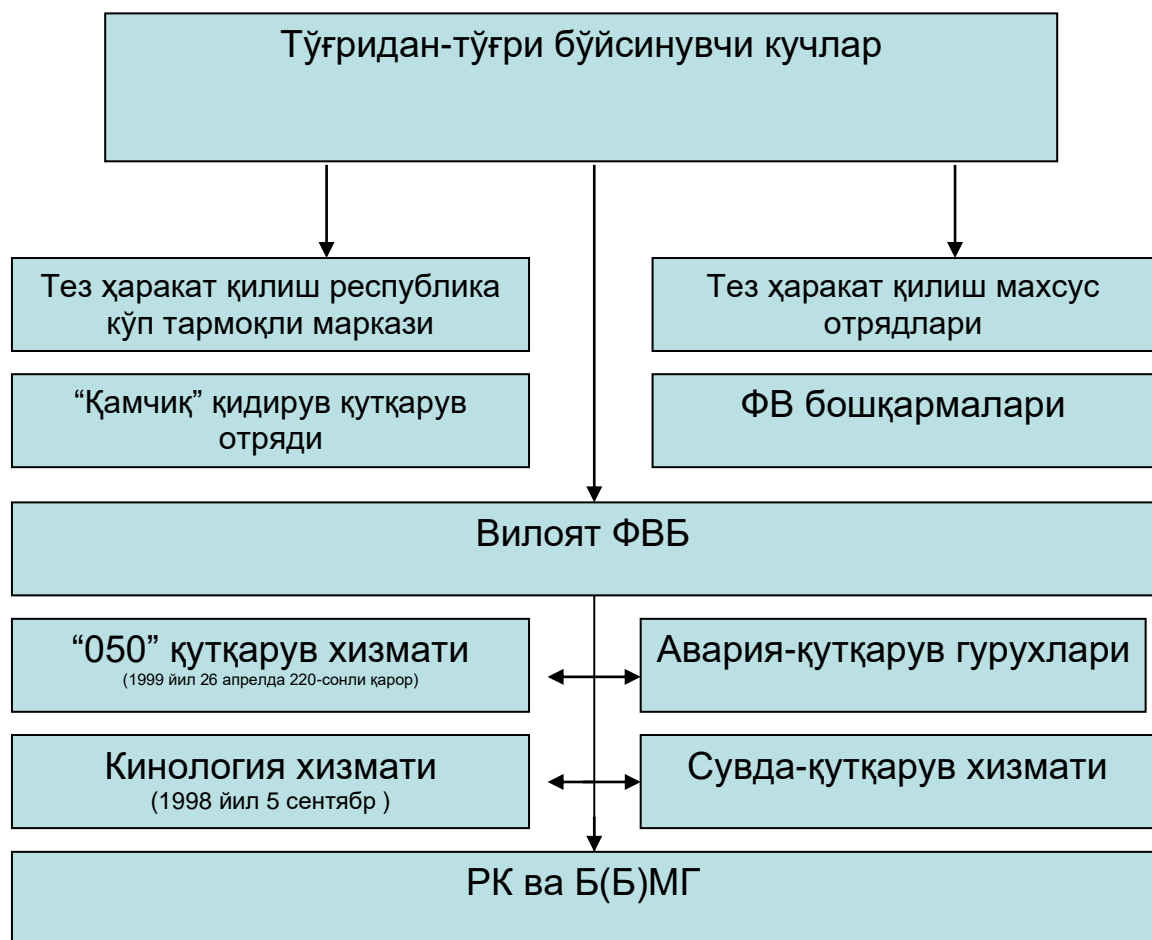
Qutqaruv hamda shoshilinch avariya-tiklash ishlari murakkab sharoitlarda vayronagarchilik va nurab tushishi extimoli bo'lgan xollarda, kuchli yong'inlarda yer kimirlaganda, radioaktiv, ximiyaviy va bakteriologik zararlanganda, takroriy zarba ostida territoriyani suv, zaxarli moddalar bosganda o'tkaziladi.

Qutqaruv va shoshilinch avariya-tiklash ishlariga quyidagilar kiradi: zararlangan uchastkalarda va uyum joylarda qutqaruv kolonnasi uchun yullar ochish elyoktr, gaz va boshka tarmoqlarda avariya holatlarini tugatish kulab tushishi extimoli bo'lgan kurilmalarni mustaxkamlash va tiklash kiradi Bunday ishlar uzluksiz kecha va kunduz, xar kanday ob-xavo sharoitlarida qisqa vakt ichida bajarilishi kerak. Qutqaruv ishlarini muvaffakiyatli o'tkazish uchun razvedkani uz vaktida tashkil etish kerak: bor kuch va qutqaruv vositalarini tezlik bilan ishga xozirlash, maxsus guruxlar, tizilmalar va aholining aktiv ishtirokini tashkil qilish zarur.

Qutqaruv va shoshilinch ishlarini bajarish uchun avvaldan ob'ekt boshlig'ining buyrugi bilan guruxlar tuzilgan bo'lishi kerak. Har kaysi tarmoq boshchiligida guruxlar, favquloddagi vaziyat yuz berganda, o'z vazifalarini bajarishga kirishishlari lozim. Qutqaruv ishlarini olib borishda kerakli kuchlar va vositalardan foydalaniladi (shakllarda ko'rsatilgandek).

Avariya qutqaruv ishlarini olib borish taktikasi

Avariya –qutqaruv uskunalarining tarkibi:

Himoya kiyimlari va himoya jihozlari.

O't o'chirish asboblari.

Razvedka va nazorat asboblari.

Tibbiy reanimatsiya jihozlari.

Yoritish, signalizatsiya va aloqa vositalari.

Qutqaruv asbob-uskunalari:

Gidravlik "SPRUT" asbobi;

"Xolmatro" pnevmogidravlik jihozlari;

"Tayga" benzomotor arralash vositalari;

Abrziv – qirqish stanoklari;

Kislorod apparatlari va ballonlari;

4 kVt li elektrogenerator;

Imkoniyat asboblari majmuasi.

CHilangarlik asboblari.

"Adamant" 274 R qutqaruv arrasi.

"Iskorka" elektropayvandlash apparati.

Hayot xavfsizligini ta'minlovchi asbob- uskunalar.

Tuzilmalar ishlarini tashkillashtirish

12-rasm. Otryadlarning Texnikasi

11-ma'ruza. Viloyat qidiruv-qutqaruv tuzilmalari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Qutqaruv ishlarini o'tkazishda fuqaro muhofazasi organlari va kuchlarning hamkorligi.
2. Avariya-qutqaruv ishlarini o'tkazishda razvedka, umumiy, maxsus tuzilmalarni ishini tashkil etish.
3. O'zbekistan Respublikasining «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni talablari

AKIning olib borishda hamjixatlikda ishlash eng muxim omillardan biridir. Xar bir ishni hamjixatlikda, ya'ni uzaro hamkorlikda bajarilishi ushbu ishni movofakkiyatli yakunlanishini ta'minlaydi.

Qutqaruv ishlarini o'tkazishda fuqaro muhofazasi organlari va kuchlarning hamkorligini tashkil etish tarkibini aniklab kuyish fuqaro muhofazasi boshliishing AQI o'tkazish xaqidagi qarorining tarkibiy qismi hisoblanadi. Hamkorlik fuqaro muhofazasi xar bir bug'inida aniklanadi (tashkil etiladi) — bundan maqsad birgalikdagi harakatlar vazifalarini, maqsadlarini va vaqtni kelishib olish shuningdek, asosiy vazifa bajarilishini kuzlab turli kuch va vositalarning imkoniyatlaridan samaraliroq foydalanishdir.

Respublika (viloyat) miqyosida hamkorlikni uyushtirishning asosiy masalalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- shikastlanish uchoqlarida (tabiiy ofat, avariya, qalokat joylariga) fuqaro muhofazasi rezerv kuchlarini ishga tushi — rishni va fuk,aro muhofazasi kuchlari faoliyatini ta'minlash yuzasidan fuqaro mux.ofazasi tuzilma organlarining, xizmatlarining birgalikda ishlashini tashkil etish;
- jabrlanmagan shaharlar va tumanlar fuqaro muhofazasi tuzilmalaridan qutqaruv ishlarini bajarishda foydalanish tartibi;
- qushni viloyatlar (tumanlar) urtasida uzaro yordam tashkil etish;
- qutqaruv ishlari o'tkazishda fuqaro muhofazasi qu shinlaridan va boshqa qarbiy qismlardan foydalanish tartibi;
- kushni viloyatlar (tumanlar) urtasida uzaro yordam tashkil etish;
- qutqaruv ishlari o'tkazishda fuqaro muhofazasi qushinlaridan va boshqa harbiy qismlardan foydalanish tartibi.

Fuqaro muhofazasi boshliqlari — vazirliklar (idoralar) raqbarlari uz buginlarida qamkorlikni tashkil etishda tar — moqlar kuchlari tuplanmalarini qayta tiklash yuzasidan va qut — qarish ishlari o'tkazishda ular faoliyatini ta'minlash yuzasidan uz itoatidagi fuqaro muhofazasi organlarini va tuzilmalarini birgalikda tadbirlar o'tkazish tartibini, shuningdek, viloyatlar ichida kuchlar va vositalar mo'ljallagan ishlarini amalga oshi — rish tartibini belgilab beradilar.

SHahar-tuman buginlarida quyidagi masalalarda hamkorlik tashkil etiladi:

shikastlanish uchoqlariga (tabiiy ofat, avariya, qalokat joylariga) fukdro muhofazasi qismlari va tuzilmalarini olib borish va kiritish tartibi;

turli ishlarga mo'ljallangan tuzilmalarning, qarbiy qismlarning vazifalar birgalikda bajarilayotgandagi hara — katlarni uyushtirish;

jabrlangan aholini qutqarish va hayot faoliyatini ta'minlash davomida fuqaro muhofazasi organlari, fuqaro muhofazasi kuchlari faoliyatini ta'minlash yuzasidan fuqaro muhofazasi xizmatlari bilan tuzilmalari organlarining birgalikda ishlashini tashkil etish;

qushinlar (tumanlar, qutqarish uchastkalari va ob'ekt — lari, tuzilmalar, xarbiy qismlar) urtasida uzaro yordamni amalga oshirish.

Ob'ekt fuqaro muhofazasi boshligi qutqarish ishlarini o'tkazishda hamkorlikni tashkil etayotganda quyidagilarni kelishib olishi kerak:

tuzilmalarni (razvedka, umumiy, maxsus tuzilmalarni) tez olib chiqish tartibi va ularning qutqarish ishlari, ob'ektidagi faoliyati (ishi);

zaharlangan uchastkalardan, yongin zonalaridan, suv va boshqa tusiqlaridan utish tartibi;

ish ob'ektlariga (joylariga) chiqib borishni uzaro ta'minlash yuzasidan transportda utish yullarini va vayrona uyumlaridan transportda utish yullarini qurish, inshootlar ustini ochish, uyumlarini tozalash, shikastlaganlarni olib chiqish, ularga tibiiy yordam berish va boshqa ishlarni bajarish yuzasidan birinchi smena tuzilmalari kuchlarining faoliyati;

aloqa tashkil etish va axborot uzatish tartibi;

boshqaruv va xabar berish signallari hamda ular berilgandagi qarakat tartibi.

qamkorlik qilish tartibi haqida buyruk, yoki aloqada farmoyish berilayotgan vaqtning uzida vazifalar quyish yuli bilan, orzaki ko'rsatmalar berishda esa vazifalar quyilgan zaxoti yoki tasarrufidagilarning qarorlari tasdshqlangandan sungul ostidagilar e'tiboriga etkazilishi mumkin.

AQI o'tkazishda buyruq va farmoyishlar

AQI o'tkazish xaqida qarorga kelish bilan birga vazifalarni ijrochilarga vaqtida etkazilishini ham, ular bajarilishini aniq tashkil etishning ham katta aqamiyati bor. Fuqaro muhofazasi boshligi uz tasarrufidagi fuqaro muhofazasi organlariga, tuzilmalar komandirlariga biriktirib berilgan qismlarga vazifalarni shaxsan uzi yoki fuqaro muhofazasi organlari, shtab orqali buyrutqlar yoki farmoyishlar shaklida beradi.

Ob'ektlardagi, uchastkalardagi sharoit xaqida tuliq ma'lumot bo'lmaganda, vazifalar birin — ketin quyilishi mumkin. Bunda oldin tez chiqish vazifasi, keyin fuqaro muhofazasi kuchlari shikastlanish uchogiga (tabiiy ofat, avariya, qalokat joylariga) yaqinlashganda esa na BSHI o'tkazish vazifasi quyiladi. Bu holda shaqar, tuman, ob'ekt fuqaro muhofazasi boshligi shikastlanish uchori (tabiiy ofat, avariya, qalokat joylariga) tomon tez chiqib borib, sharoitga baqo beradilar, qarorga keladilar va etib kelgan fuqaro muhofazasi kuchlariga vazifalar quyadilar.

Buyruqar va farmoyishlar qisqa va aniq bo'lishi kerak.

Fuqaro muhofazasi boshligi bergan orzaki buyruqlar va farmoyishlarning qammasi keyin yozib rasmiylapggiriladi.

Vazifalar uz vaqtida, aniq va tulik, bajarilishini ta'minlash maqsadida, ijroni nazorat qilishni hamma darajadagi shtablarda tashkil etadilar.

Nazorat doimiy bo'lishi, asosiy vazifalar qal etilishi birinchi galda uzaro bogliq bo'lgan tadbirlar bajarilishini tekshirishga qaratilishi kerak.

Buyruqlarning noaniq bajarilishiga yul quyimaslik, eqtimoli bor qiyinchiliklarni topish maqsadida nazorat ogoxlantiruvchi xarakterda bo'lishi va vazifalarni hal

etishda tasarrufidagi fuqaro muhofazasi shtablariga, xizmatlariga, kuchlariga yordam berish bilan birga kushib olib borilishi kerak.

Nazorat ishlab chiqilgan rejaga binoan amalga oshiriladi va hamma dollar da: buyruqarni, farmoyishlarni, signallarni qul ostidagilar vaqtida olishni; fuqaro muhofazasini tinchlik holatidan harbiy qolatiga o'tkazishdagi, fuqaro muhofazasi kuchlarini tushirishdagi va ularni moddiy — Texnikaviy ta'minlashdagi, razvedka uyushtiradigan tadbirlar bajarilishi; 1qul ostidagilar qabul qiladigan qarorlar quyilgan vazifalarga va ularning bajarilishiga moe bo'lishi nazorat qilinadi.

Nazorat qilish usuli — fuqaro muhofazasi aqvolini fu— qaro muhofazasi boshligi rahbarlari tarkibi, shtab xizmat — chilari joyning uzida shaxsan urganib chiqishdan iborat.

Fuqaro muxofazasini tinchlik holatidan qarbiy qolatiga o'tkazishda va va BSHI o'tkazishda maxsus ajratilgan mas'ul shaxslar (mansabdor kishilar) yoki vakillar nazorat qilib va yordam berib turadi, ular joylarning uzida vazifalarni bajarish va kamchiliklarni tuzatish choralarini kuradilar.

Nazorat aloqaning Texnik vositalari yordamida gaplashish, topshirilgan qujjatlarni o'rganish yullari bilan amalga oshi— rilishi mumkin.

Nazorat natijalariga binoan buyruqlar chiqariladi, farmoyishlar beriladi va kamchiliklarni tuzatish rejalari ishlab chiqariladi.

Tuzilmalar xatti- harakatlarini ta'minlash

Favqulodda vaziyatlarda AKI ishlarini olib borishda tuzilmalar harakatini ta'minlash, tuzilmalarni xar tomonlama ta'minotiga boglik buladi.

Moddiy-Texnik taminoti - fuxaro muxofazasi tuzilmalarini muxofazannng Texnik, alokd vositalari, radiatsiyaviy va kimyoviy razvedka asboblari, yonilgi-moygash materiallari, dori-darmonlar, ozyk-ovkat maxsuls'tlari, kiyim-kechak va boshka vositalar bilan fuxaro muxofazasi tadbirlarini o'tkazish uchun kerakli Mikdorda uz vaktida ta'minlashni tashkil etish va amalga oshirishdir.

Texnik ta'minot - fuxaro muxofazasi vazifalarini xal qilish uchun jalb etiladigan texyaikaDan to'g'ri foydalaiish, unta xizmag ko'rsatish, tuzatysh va evakuatsiya qilishni tashkil etish va amalga oshirish.

Moddiy ta'minotning umumiy vazifalariga kuyidagalar kiradi:

- favqulodda vaziyat sharoitida fuxaro muxofazasi tuzilmalarini, muassasa'garini va tadbirlarini moddiy ta'minlash rejalarni ishlab chiqish va ularga tuzatishlar kiritib turish;
- fuqaro muxofazasi tuzilmalari harakatini uzluksiz ta'minlab turish uchun zarur ozik-ovkat maxsulotlari, muxofaza vositalari, maxsus Texnika.
- asbob-uskunalar zaxirasini yaratish.

O'zbekistan Respublikasi «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish to'g'risida»gi konuniga kuyidagi talablar tasdiqlangan:

9-modda. Vazirliklar va idoralar favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasyda moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratishlari shart.

10-modda. Maxalliy davlat xokimiyati organlari favqulodda vaziyatlardan muxofaza' qilish sohasyda moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratadilar, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ulyrni bartaraf etshы tadbirlarini moliyalashni amalga oshiradilar.

11-modda Korxonada, muassasalar va tashkilotlar favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish sohasida:

- favqulodda vaziyatlar ruy berish ehtimolini nazarda tutib, belgilangan tartibda moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratishlari;
- belgilangan tartibda ixtisoslashgan xizmatlar va tuzatishlari yaratishlari, ularni shaxsiy tarkib, Texnika va anjomlar bilan ta'minlash shart.

Rasm. AQI KAMAZ mashinasi va uning jixozlari.

Texnik ta'minotning asosiy vazifalari quyidagilar:

- qutqaruv ishlari mobaynida ishdan chikkan Texnikani tuzatishni tashkil etish;
- belgilangan muddatlarda va tulk xajmda mashinalarga Texnik xizmat ko'rsatish;
- ta'mirlash korxonalari va tuzilmalarini zaxira kismlar va ta'mirlash material lari bilan ta'minlash;
- shikastlangan va buzilgan Texnikani shikastlangan mashinalar tuplanad)san punktlarga yoki mukim ta'mirlash korxonmariga evakuatsiya qilish;
- Texnikani ta'mirlash va evakuatsiya qilish uchun kuch va vositalarni tayyorlash.

Rasm. AQI KAMAZ maxsus jixozlari.

Fukoro iuxofazasn moddiy-Technik ta'minotning xizmatlari va organlari. Moddiy ta'minlash uchuy tashkil etiladigan xizmatlar quyidagypardan iborat:

Savdo va ovkatlantirish xizmati.

Moddiy-Technik ta'minot xizmati.

Yonilgi-moylash materiallari (YoMM) bilan ta'minlash xizmati.

Savdo va ovkatlantirish xizmati boishangich hududlar, shuningdek qutqaruv va kechiktirib bo'lmaydigan avariya-kutkarish ishlari olib borilayotgan joylarda shaxsiy tarkibni issik ov'kat bilan, uni tayyorlashni ilojy bo'lmagan xollarda esa kuruk paek bilan ta'minlash, shuningdek sanitar-yuvish punktlari va birinchi tibbiy yordam otryadlari shaxsiy tarkibini almashlab kiyiladigan kiyim-bosh, ich kiyim va poyabzal bilan tula va uz vaktida ta'minlash maqsadida tuziladi.

Moddiy-Technik ta'minot xizmati fukdro muxofazasi puzilmalarini tuda va uz vaktida shaxsiy muxofaza vositalari, maxsus asbob-uskuna va Technika, kurilish materiallari, degazatsiya moddalari, anjomlar va maxsus kiyim-bosh bilan ta'minlash maqsadidatuziladi.

Yonilgi-moylash materiallari bilan ta'minlash xizmati fuqaro muxofazasi masalalarini xal kslish uchun jalb etiladigay maxsus Technika va transportni gula va uz vastida yonilgi-moylash materiallari bilan ta'minlash maqsadida tuziladi.

Moddiy gexnnk ta'minot kuchma tuzilmalarining tarkibi va imkoniyatlari.

1.Ovqatlantirish kuchma punkti (OKP).

Tarkibi: ovkat pishirish va tarkatish 2 zvenosi.

Technika: 3 dona (bortli yuk mashinasi, avtotsisterna, 1 komplekt -tirkama oshxona).Jami; 25 kishi.Imkoniyatlari: 10 soat ish mobayynda 1200 kishiga etadigan ovkat tayyorlash va tarkatish.

2.Oziq-ovqat ta'minoti kuchma punkty (OOTKP).

Tarkibi: qadoklovchi va payok tarqatuvchi 2 zveno. Technika: tirkama bortli 2 ta avtomobil. Jami: 12 kishi. Imkoniyatlari: 10 soat ish mobaynida 5000 kuruk. payokny butlash va berish.

3.Buyum ta'minoti kuchma punkty (BTKP).

Tarkibi: kiyim bilan ta'minlovchi 2 zveno. Technika: 2 ta bortli yuk mashina. Jami: 14 kishi. Imkoniyatlari: 10 soat ish mobaynida birinchi tibbiy yordam otryadi, sanitariya-yuvshl punktlariga 1500 komplektgacha almashtirib kiyiladigan kiyimlar, ich kiyim va poyabzallar keltirksh va berish.

4. Avtoyonilg'i quyish ko'chma shoxobchasi (AYoQKSH).

Tarkibi: yonilgi-moylash materiallari keltiruvchi va kuyib beruvchi 2 zveno.

Texnika: 2 ta yonilgi kuyish avtomashiiasi. Jami: 5 kishi. Imkoniyatlari: 10 soat ish mobaynida 400-500 Texnikaga. yonilgi kuyish.

5. Suv tashish zvenosi (STZ).

Tarkibi: 6 kishi (zveno komandiri-xaydovchi hamda 5 xaydovchi). Texnika: 6 ta avtotsisterna yoki bochkali 6 ta yuk mashinasi. Imkoniyatlari: 10 soat ish mobaynida 75 ming litrgacha euv olib kelish.

FVDT rejimlarida moddiy-tsxnik ta'minotning umumiy vazifalari:

Kundalik faoliyat rejimida. Moddiy-Technik ta'minotning umumiy vazifalariga oid.

Yukori tayyorgarlik rejimida:

- fuqaro muxofazasi kuch va vositalarini shay holatga keltirish, zarurat tugilganida ularning harakatlari va favqulodda vaziyat hududiga yunalishini aniqlashtirish;

- fuqaro muxofazasi kuchlari ruyxatidagi Texnika pa anjomlar bilan tuldirish;

- qutqaruv ishlariga jalb kilinadigan avtotransport va Texnikani yonilgi-moylash materiallzri bilan ta'milash;

- tuzilmalar shaxsiy tarkibini ovkatlantirishni tashkil etish;

- moddiy resurslarini favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish tadbirlarini o'tkazish

Favqulodda rejimda

- favqulodda vaziyat sharoitida qutqaruv ishlarini oshb borayotgan fuqaro muxofazasi kuch va vositalarini moddiy vositalar bilan uztuksiz ta'minlash -asosiy vazifadir;

- tuzilmalarni va jabrlangan adolini ozik-ovkat va birinchi navbatda zarur bo'lgan buyumlar bilan ta'minlash;

almashtiriladigan kiyim-boshni olib kelish va ta'minlash;

- favqulodda vaziyat hududida ishlayotgan Texnikani yonilgi-moylash materiallari bilan ta'minlash;

- moddiy vositalarni olib kelish va tuldirish.

3.6. Tibbiy ta'minotni tashkillashtirish

SHoshilinch tibbiy xizmat va xalokatlar tibbiyotining kuch va vositalari:

- tez va maxsus tez tibbiy yordam xizmati;

- shoshilinch tibbiy yordam brigadalari. Ularga vrach, 2 ta hamshira, 2 ta sanitar xodim kiradi. Ular shahar markaziy kasalxonalarini, markaziy tuman kasalxonalarini, vrachlik punktlari va uchastkalarida tuzilib, ishni bevosyta Favqulodda vaziyatuchog'ida amalga oshiradi;

- shoshilinch maxsus tibbiy yordam brigadasi Respublika, viloyat, shahar, kup tarmoqli, maxsus, oliygoxlar, ilmiy-tadkikot institutlari va markaziy klinikalarda tuziladi. Ushbu brigadalar tarkibiga barcha ixtisosliklar buyicha tibbiy xodimlar kiradi.

- tuzilmalari va muassasalari ishini tashkil qilishning asosiy tamoyillari bo'lib, brigada usuli xdmmda ikki boskichli tibbiy yordam ko'rsatish xisoblanadi.

Birinchi boskich:

Uchokda yoki uchok chegarasida o'tkaziladi:

- jabrlanuvchilarni kidirish, olib chiqish va transport vositalarida olib ketish;
- birinchi tibbiy va birinchi vrachlik yordamini ko'rsatish;
- tibbiy evakuatsiya;
- boshqad xizmatlar bilan uzaro hamkorlik;
- sanitariya-gigienik va epidemiyaga qarshi tadbirlar.

Ikkinchi bosqichda statsionar sharoitlarda ixtisoslashgan va maxsus tibbiy yordam o'tkaziladi.

Xalokat uchoklarida sanitar-epidemik tadbirlarni o'tkazish va tibbiy-sanitar oqibatlarini tugatish uchun jalb kilinyadngan kuch va vositalar. Favqulodda vaziyatlar markazlarida epidemik kdgamlar va ommaviy tibbiy-sanitar yukotishlar yuzaga kelish extimoli borligi munosabati bilan tibbiy yordam ko'rsatish va profilaktik tadbirlar o'tkazish uchun katga mikdorda tibbiy tuzilmalarni jalb kiljn kerak buladi. Gospitallashtirish va jaroxatlanganlarni davolash esa xup soshga tibbiyot muassasayaridan foydalakishni talab kiladi.

Ayny paytda SHTX tizimida tibbiy sanitar favqulodda vaziyatlarning oqibatlarini muvaffakiyatli tugatishda kuiu dagilar mavjud:

- sanitar drujinapari (SD) - 24 kishi;
- infeksiyon brigadalar (SHMTEMB) - 7 kishi;
- sanitar-profilaktika brigadalar - 8 kishi;
- epidemiyaga qarshi maxsus brigada - 33 kishi;
- epidemiologiya bo'linmalar - 8 kishi;
- bakteriologik bo'linma — 23 kishi.

SHoshilinch tibbiyot xizmati va «xalokatlar tibbnyoti». O'zbekistan Respublikasi Prezidentining 1998 yil 10 ioyabrdagi Farmoniga muvofik 1999-2005 yillarda soglikni sakdash tizimini islox kilingandan sung xozirgi vakt da O'zbekistonda «Xalokatlar tibbiy xizmati» (XTX) faoliyat ko'rsatmokda.

SHoshilinch tibbiy yordam davlat ilmiy markazi va unng viloyatlaodagi filiallari XTXga yangi usullarni joriy qilish va ishlab chiqish buyicha ilmiy-tashkiliy markaz xisoblanadi.

XTX ishining uta muxim tarkibiy kismi favqulodda vaziyatlarda harakat qoidalari va individual tartibda (uziga va uzaro yordam) birinchi tibbiy yordam ko'rsatish asoslariga aholini ukitish xisoblanadi,

Paramediklar - qutqaruvchilar, ut uchiruvchilar, militsiyani birinchi tibbiy yordam ko'rsatish buyicha professional tayyorlash XTX uchun muxim prinsipial holat xisoblanadi.

12-ma'ruza. Boshqarish, navbatchilik, xabar berish va aloqa ishlarini tashkillashtirish. Qutqaruvchilarni harakatlari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Viloyat qidiruv–qutqaruv tuzulmalari. Boshqarish, navbatchilik, xabar berish va aloqa ishlarini tashkillashtirish.
2. Fuqaro muxofazasini boshqarishning asosiy vazifalari.
3. Qutqaruv ishlarini o'tkazishda fuqaro muxofazasi organlari va kuchlarning hamkorligi.

Oxirgi un yillikda sayyorada vaziyat keskin uzgardi: insoniyat xayot faoliyatidan paydo bo'lgan xatarlar tusatdan avval mutlako bo'lmagan global xarakterga ega bula boshladi, shu bilan birga, xatarlardan nafakat insoniet, balki atrof muhit, yerdagi xayotning uzi ham aziyat chekmokda.

Bunda insonning uzi ham uz xaet faoliyatidan paydo bo'lgan fizik-kimyoviy ta'sirni bevosita xis kila boshladi: shaharlarning ifloslangan xavosi, daryolarga kuyilayotgan chikindilar va xk. aholi sogligiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsata boshladi. Takidlash joizki, inson tomonidan ishlab chikarilayotgan moddalar (masalan, plastmassa mexsulotlari) tabiatga begona va shuning uchun regeneratsiya va tabiiy bo'linishgz uchramaydi. Ayniqsa, XX asr ikkinchi yarmidaga shiddatli ilmiy-TeXnik yuksalish nafakat ishlab chikarish va mexnat sharoitlarining yaxshilanishi, moddiy farovonlikning usishi hamda jamiyatimizning intellektual potensialiga kumaklashdi, balki katta Texnik tizimlarning avariyalari xavfi usishiga olib keldi.

Bu avvalo, mashinalarning soni va murakkabligining ortishi, sanoatda va energetik ob'ektlarda, ularning hududiy konsentratsiyalarida agregatlar kuvvatining usishi bilan belgilanadi.

Respublikamizda o'tkazilayotgan hamda mamlakat aholi va hududlari xavfsizligani favqulodda vaziyatlarda muxofaza qilishga karatilgan isloxotlar yunalishi yagona davlat siyosati doirasida amadga oshirilmokda va bu isloxotlar moliyaviy barqarorlikka yerishish maqsadini kuzlagandir. Alal-oqibat, bu, butun iktisodiyotning barqaror usishiga xizmat kiladi.

Ushbu masalani xal qilishga nisbatan iktisodiy yondoshuvning uzshsh isya ox qilish sohasidagi tadbirlar, avvalambor, favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish, ularning sonini kamaytirish, avariya va xalokatlarining oqibatlarini engillashtirish buyicha faoliyatga yunaltirilgan bo'lishi kerak.

Bu birinchi navbatda, texnogen sohada kutilmokda, chunki iktisodiyotni islox qilish yshlab chikarishni modernizatsiyalash, yangi xavfsiz texnologiyalarni kullash bilan uzviy boglik. Yana shuni ta'kidlash joizki, aholi va hududlarning favqulodda vaziyatlardan xavfsizligani ta'minlash buyicha xar kandy faoliyat mustaxkam yuridik asosga ega bo'lishi zarur. SHuning uchun ham O'zbekistan Regaublikasining «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish to'g'risida»gi konuniga katta e'tibor karatilshligi bejiz emas. Ushbu konunda Respublika aholisini va hududlarini favqulodda

vaziyatlardan muxofaza qilishga karatilgan tadbirlarni moliyaviy-iktisodiy

boshqarishni tartibga soluvchi moddalar mavjud (7, 9, 10, 11, 26-moddalar shular jumlasidandir). Konunning 26-moddasi juda dolzarb va muxim bo'lib, unda «Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar rezervlari oldinday, favqulodda vaziyatlar ruy bergan takdirda ularni shoshilinch tarzda jalb etida maqsadida yaratiladi», deb belgilab kuyilgan. Fuqaro muxofazasi sohasida tadbirlarni o'tkazish O'zbekistan Respublikasi konunchiligi asosida amalga oshiriladi.

Favqulodda vaziyatlarda insonlarni qutqarish usullari FV o'choqlarning zararlanish darajasi va holatiga bog'liq. Bunda qidiruv qutqaruv ishlar tashkil etiladi. qidiruv qutqaruv ishni olib borishning muhim elementi bo'lib markirovka hisoblanadi. Quyida markirovkaning asosiy belgilari keltirilgan.

– binoga kirish imkoni mavjud va qidiruv qutqaruv ish olib borish uchun xavfsiz; shikastlar unchalik katta emas, buzilish davom etish ehtimoli kichik.

- bino ancha shikastlangan, ba'zi qismlari xavfsiz, ba'zilari esa xavfli.

- bino qidiruv qutqaruv ish olib borish uchun xavfli.

- kvadrat yonidagi strelka binoga xavfsiz kirish yo'lini ko'rsatadi.

Vayronalarda jabrlanganlar qidiruvi quyidagi asosiy usullar bilan olib boriladi: kuzatish, guvohlar ko'rsatmalariga binoan, qidiruv itlari yordamida, maxsus qurilmalar yordamida.

Razvedka qilinib xavfsiz ish sharoitlarini ta'minlagandan keyin qutqaruvchilar jabrlanganlarga yordam ko'rsatish uchun vayronalarni tozalay boshlaydilar. Birinchi navbatda qidiruv qutqaruv ish tirik insonlar topilgan joylarda olib boriladi. Bunda ikkita asosiy uslub qo'llaniladi: vayronani yuqoridan pastki qismiga qarab tozalab borish; vayronada o'tish joyini shakllantirish.

Qidiruv qutqaruv ish olib borishda eng ko'p quyidagi asboblar, uskunalar, mashina va mexanizmlardan foydalaniladi:

Gidravlik asboblar: kengaytiruvchilar, domkratlar, gidravlik silindrlar.

Elektrik asboblar: zanjirli va diskli elektrarralar,

Oddiy asboblar: lom, belkurak, kirka, arra.

Mashina va mexanizmlar: turli yuk ko'tarish quvvatiga ega avtokranlar, ekskavatorlar, buldozer, yuk mashinalari.

Vayronalarni ustki qismidan tozalash ishlari vayrona ustki qismidagi odamlarga yordam ko'rsatish uchun olib boriladi, bunda vayronalar qo'lda va lom, belkuraklardan foydalangan holda amalga oshiriladi. Yirik va og'ir elementlarni ko'tarish va ko'chirish uchun yuk ko'taruvchi qurilmalardan foydalaniladi (domkrat, kranlar, lebyodka). Ayni paytda yirik elementlarning keskin ko'chishi oldini olish lozim, aks holda jabrlanuvchilarga qo'shimcha jarohatlar etkazilishi mumkin. Jabrlanuvchilar qutqarilgandan keyin ularga yordam ko'rsatiladi va xavfsiz joyga ko'chiriladi.

Jabrlanuvchini vayronadan qutqarish

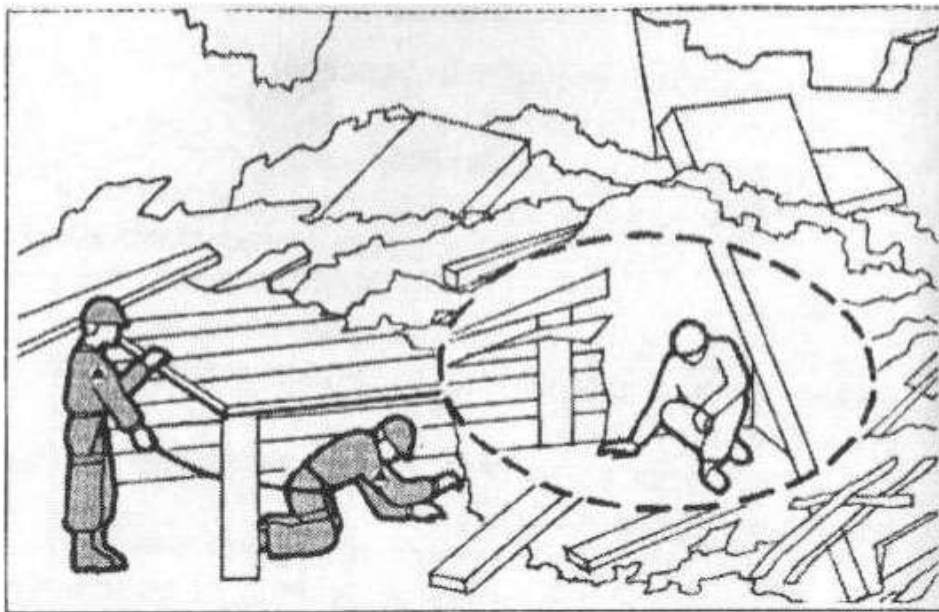
Ko'p hollarda jabrlanuvchilar vayronalarning pastki qismida qolib ketadilar. Ularni qutqarish uchun qutqaruvchilar eng yaqin masofa va eng qulay joylarni hisobga olgan holda torroq o'tish joylari ochadilar. O'tish joylari gorizonta, qiya va vertikal yo'nalishda ochilishi mumkin. O'tish joyining optimal kengligi – 0.8-0.9 m, balandligi – 0.9-1.0 m. O'tish joylarini ochish ishlarini bir necha guruh (3-4

kishidan) olib boradi, qo'lda yoki asboblari yordamida. Ularning vazifalariga vayronani tozalash, o'tish joyini ochish, jabrlanganlarni ozod qilish va ularni ko'chirish kiradi. O'tish joylarini ochishda qutqaruvchilar to'rtoyoqlab, qornida yotgan holda va orqasiga yotgan holda harakatlanadilar. Agar qutqaruvchilar harakatiga yirik temirbeton, metall, taxta va g'isht siniqlari halaqit qilsa, ularni aylanib o'tish, buning imkoni bo'lmasa to'siqni buzish, ko'p hollarda teshik teshish mumkin.

O'tish joylarini ochishda katta ahamiyat uning devorlari qulab ketishi oldini olish maqsadida mustahkamlashga qaratiladi. Buning uchun oldindan tayyorlab qo'yilgan maxsus materiallardan foydalaniladi – brus, taxta, ustunchalar, shitlar.

O'tish joylarini ochish vaqtida vayrona ustida qutqaruvchilar va Texnikaning harakatlanishiga yo'l qo'yilmaydi.

O'tish joylari ochish ishlari tugatilgandan keyin va baquvvatlashtirilgandan keyin qutqaruvchilar jabrlanganlarni qutqarishga kirishadilar. Birinchi navbatda jabrlanuvchining holati va jarohatlanish darajasi aniqlanadi. Tananing qisilib qolgan va bosilib qolgan qismlari ozod qilinadi, bir vaqtning o'zida jgut va bog'ichlar bog'lanadi, og'iz va burun bo'shlig'i tozalanadi, jabrlanuvchi ustidagi siniqlar olib tashlanadi. Jabrlanuvchining holatidan kelib chiqib uni ko'chirish usuli tanlanadi.

1. Jabrlanuvchilar vayronalarning pastki qismida qolib ketganda qidiruv qutqaruv ishlarini olib borish

Jabrlanuvchini vayronadan qutqarishni kamida ikkita qutqaruvchi amalga oshirishi zarur. Imkoni boricha jabrlanuvchini qo'lidan yoki yuqori elka qismidan tortib chiqariladi.

Agar Jabrlanuvchi yirik va og'ir element ostida qolib ketgan bo'lsa, uni damkratlar, yuk ko'tarish Texnikasi yordamida ozod qilinadi. Jabrlanuvchi yerga taqalib turgan bo'lsa uning ostini qazish orqali qutqarish mumkin.

Vayronalarda qolib ketgan insonlar asosan miya chayqalishi, qo'l-oyoq sinishi kabi jarohatlar oladilar. Ba'zi hollarda uzoq vaqt davomida mushaklar va ichki organlarning ezilishi – uzoq vaqt ezilish sindromi uchraydi.

Jarohatlarning bu turi tananing qisilib qolgan qismida qon aylanishi va modda almashinuvining to'xtab qolishi bilan xarakterlanadi. Bu esa tananing shu qismida zaharli moddalar hosil bo'lishi va to'qimalar buzilishiga olib keladi. Qisilib qolgan tana qismi xalos qilinib, qon aylanishi tiklangandan so'ng organizmga ko'plab zaharli moddalar (toksinlar) kelib tushadi. Bu qisilib qolgan joy maydoni va davomiyligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'ladi. Toksinlar tanaga tarqalishi bilan birga zararlangan tana qismlariga katta hajmda qon plazmasi quyilib keladi (ba'zida 3-4 l). Tana qismlari shishadi, mushaklar shakli buziladi, shishgan joylar katta zichlikka ega bo'ladi, bu esa og'riqni hosil qiladi. Yuqorida aytib o'tilgan toksinlar va plazmaning quyilishi organizmning barcha tizimlarini ishdan chiqarib, jabrlanuvchining qutqarilganidan keyin birinchi daqiqalarda vafoti sababi bo'lishi mumkin.

Zararlangan mushaklarda toksinlarning hosil bo'lishi bilan birga mioglobin molekulalari ham hosil bo'ladi. Ular qon bilan buyrakka o'tib, uning kanallchalarini ishdan chiqaradi, bu esa buyrak ishdan chiqishi sababli inson o'limiga olib kelishi mumkin.

Jabrlanuvchining hayotini saqlab qolish uchun uni bosilib qolgan tana qismini ozod qilishdan oldin uning qoniga plazmali yeritmalar quyilishi, ko'p miqdorda iliq ichimlik ichirish, tananing zararlangan qismlariga sovuq narsa bostirish lozim. Ozod qilinishi bilan tananing ezilgan qismini tarang qilib bint bilan o'rash lozim, bu shishish va plazma quyilishi oldini oladi. Suyaklar singan-sinmaganidan qat'iy nazar shinalar qo'yiladi, sovuq narsa bosiladi, og'riqni bosuvchi dorilar beriladi va zudlik bilan "sun'iy buyrak" apparati mavjud kasalxonaga olib boriladi.

Qutqaruvchi uchun ezilish boshlangan vaqtni bilish juda muhim, chunki, dastlabki ikki soat ichida bu jarohatni davolash mumkin va inson uchun xatarsiz. SHu vaqt ichida qutqaruvchilar iloji boricha ko'proq odamlarni ozod qilishlari zarur.

Uzoq vaqt ezilish sindromida yordam ko'rsatishning ratsional metodikasi bo'lib quyidagilar hisoblanadi.

Baxtsiz hodisa yuz berganda dastlabki ikki soat mobaynida barcha kuchlar va vositalarni jabrlanuvchilarni bosilib qolishdan ozod qilishga safarbar qilish, bu toksikoz boshlanishi hollarini minimumga etkazadi.

Ikki soat o'tishi bilan jabrlanuvchilarni ikki guruhga (engil va og'ir jarohatlanganlar) bo'lish lozim. Jarohat xarakteri ezilgan to'qimalar massasi va jabrlanuvchining umumiy holatidan kelib chiqib belgilanadi.

Engil jarohatlangan jabrlanuvchilarni tezlik bilan ozod qilish va davolash maskaniga yo'naltirish lozim.

Og'ir jarohatlangan jabrlanuvchilarni shunday ozod qilish kerakki, ularni transportirovka qilish paytida zararlangan to'qimalarda qon aylanishi tiklanmasligi lozim.

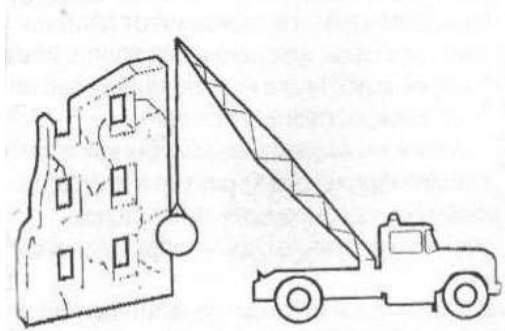
Og'ir jarohatlanganlar reanimatsion terapiya va jarrohlikka muhtoj bo'ladilar. SHuning uchun ular statsionar davolash maskanlariga yo'naltirilmog'i lozim.

Agar jabrlanuvchini transportirovka qilishning imkoni bo'lmasa, shu joyda jgutni echmasdan turib jabrlanuvchi roziligi bilan tana qismini amputatsiya qilish lozim.

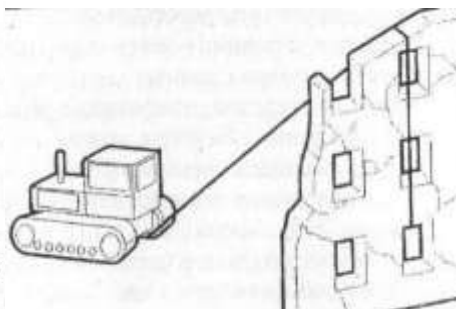
Ushbu metodika toksikoz rivojlanishi oldini olish va iloji boricha ko'pchilikning hayotini saqlab qolish imkonini beradi.

Favqulodda vaziyat hududida qisman buzilgan bino va inshootlar qoladi. Ular to'satdan qulab ketishi mumkinligi bilan xatar tug'diradi. SHar-bolg'a yordamida;

Tortish moslamasi (lebedka, traktor, mashina) yordamida;
Portlatish orqali qulatish.

2. SHar-bolg'a yordamida

3. Tortish moslamasi (lebedka, traktor, mashina) yordamida

Portlatish ishlarini maxsus tayyorgarlikka ega qutqaruvchilar olib borishlari lozim. Ushbu ishlar olib boriladigan hudud chegaralangan bo'lishi kerak.

Ko'p bino va inshootlar yerto'la, qutqaruv xonalariga ega bo'lib, u yerda odamlar qolib ketishi mumkin. Hosil bo'lgan vayronalar odatda chiqish yo'llarini to'sib qo'yib, havo almashinishiga to'sqinlik qiladi, odamlarning mustaqil ravishda chiqishlariga to'siq bo'ladi.

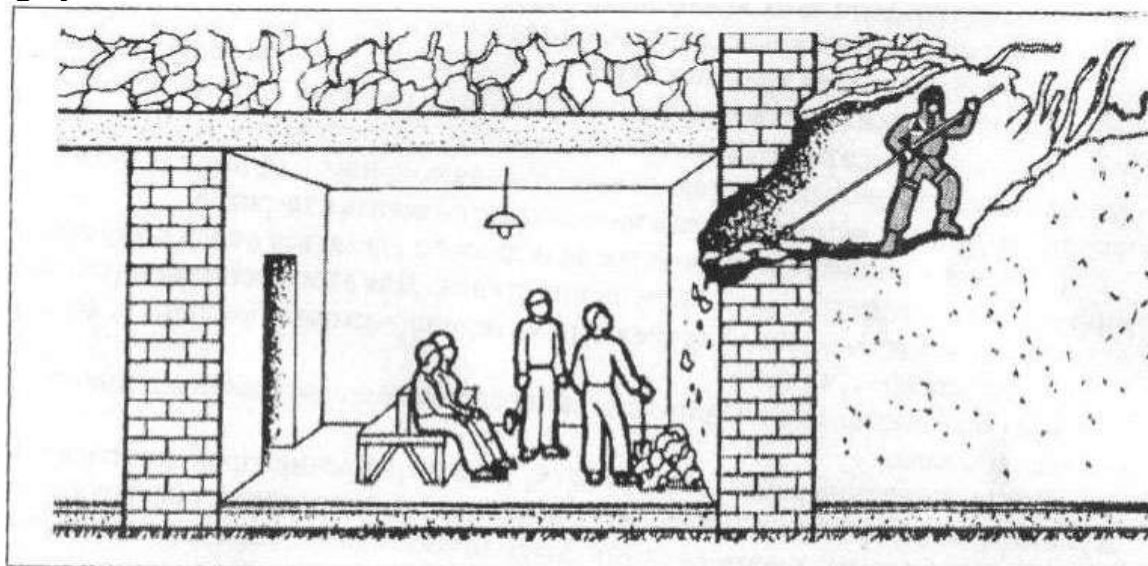
Qutqaruvchilarning vazifalariga quyidagilar kiradi:

bosilib qolgan yerto'la va xonalarni qidirish;

yerto'la va xonadagi sharoitni aniqlash (necha kishi borligi, ularning holati, xonaning shikastlanganlik darajasi, suv va egulikning bor yo'qligi)

xona va yerto'lada havo almashinuvini ta'minlash, xonaga suv, ozuqa, dori-darmonlar va himoya vositalarini etkazib berish;

tozalash, xona va yerto'lalarni ochish, jabrlanuvchilarni evakuatsiya qilish, ularga yordam ko'rsatish.

4. Bosilib qolgan yerto'la va xonalarda QQI olib borish.

Bosilib qolgan xona va yerto'lalar qidiruvi shahar va ko'cha planlari, tashqi ko'rinishi, tovush signallariga qarab, itlar yordamida olib boriladi.

Xona va yerto'lalar topilgandan keyin jabrlanuvchilar bilan aloqa o'rnatiladi (ovoz, taqillatish, radio aloqa yoki telefon orqali). Bir vaqtning o'zida qutqaruvchilar tozalash va xonani ochishga kirishadilar. Birinchi navbatda lyuklar, eshiklar, havo aylanish quvurlari joylashgan joylar tozalanadi. Agar bunday imkoniyat bo'lmasa qutqaruvchilar xona devorini teshadilar. Bunday ishlar beton buzish asboblari (bolg'a, perforator, lom, kuvalda, belkurak) yordamida amalga oshiriladi. Devordagi teshilgan teshiklar xonada havo aylanishi, suv, ozuqa va dori-darmonlar etkazib berishga xizmat qiladi. Ularni kengaytirgandan so'ng odamlarni evakuatsiya qilish uchun foydalaniladi.

Baland binolarda qutqaruvchilarning harakati

Vayronalarda QQI olib borishda juda ko'p hollarda mashina va mexanizmlar ishlatiladi. Ular yordamida o'tish joylari va yo'llar tozalanadi, konstruksiyalarning og'ir elementlari ko'chiriladi va qulatiladi, qutqaruvchilar va jabrlanuvchilar tashiladi.

Er ustidagi qisman shikastlangan inshootlarda insonlarni qutqarish ishlari yuqoridan kuzatish va tashqi kapital devorlarning shikastlanganlik darajasini aniqlash, osma konstruksiyalar holatini baholashdan boshlanadi. Ichki xonalar, insonlar joylashgan joylar va ularni evakuatsiya qilish yo'llari aniqlanadi. Zarur bo'lganda inshoot balkalari, fermalari xatchalar qo'yish, ustunlar o'rnatish orqali mustahkamlanadi. Qutqaruvchilarni balandlikka ko'tarishning asosiy vositasi bo'lib narvonlar xizmat qiladi.

Narvonlardan foydalanganda:

uni mustahkam joylashtirish;

narvonning pog'onalariga oyoqning oldi yoki o'rta qismi bilan chiqish;

pog'ona yoki narvonning yon qismlarini qo'l bilan mahkam ushlash;

o'z tanasini narvonga yaqinroq tutish;

asta-sekin, narvonni siltamasdan harakatlanish lozim.

Qutqaruvchilar narvonlarda harakatlanganda bir tomonlama va diagonal usullardan foydalanib harakatlanadilar. Bir tomonlama harakatlanish usulida keyingi pog'onaga bir vaqtda chap qo'l va chap oyoq yoki o'ng qo'l va o'ng oyoq ko'tariladi. Diagonal usulda – bir vaqtda o'ng oyoq va chap qo'l yoki chap oyoq va o'ng qo'l keyingi pog'onaga ko'tariladi.

Mustahkam o'rnatilgan va sirg'alib ketish oldini olish vositalari o'rnatilgan narvonlardan foydalanib yuqoriga ko'tarilish lozim. Xatarsiz o'rnatish burchagi - 75°. Narvondan odatda bir kishi ko'tariladi yoki tushiladi.

Qutqaruvchining narvondan oynaga (o'tish joyiga) o'tishi quyidagicha amalga oshiriladi. Oyna (o'tish joyi) balandligiga ko'tarilgach bir qo'l bilan narvonni ushlab, oyoq bilan tokchaga chiqib, bir vaqtning o'zida ikkinchi qo'l bilan devrni ushlab, oyoqni narvondan olinadi va pol ustiga tushiladi.

Agar oyna yopiq yoki panjaralangan bo'lsa, qutqaruvchi oyna balandligida narvonda mustahkam joylashib avval oynani ochishi va keyin binoga kirishi lozim.

Oyna yoki tomdan narvonga o'tish uchun qutqaruvchi narvonning ustki qismiga yaqin kelib, bir qo'li bilan ustki pog'onani tashqi tomonidan ushlashi,

o'zini narvonga yaqin tutishi, narvonga yuzlangan holda 180° ga burilishi, bir oyog'ini pog'onaga qo'yib, ikkinchi qo'li bilan pog'onani ushlab turishi va ikkinchi oyog'ini pog'onaga qo'yishi lozim.

Qutqaruvchilarni balandlikka ko'tarishda maxsus narvonlardan foydalaniladi. Ularda 13 ta pog'ona bo'lib, uchida maxsus tishli ilgagi bo'lib oyna va o'tish joylari tokchasiga ilinadi (qotiriladi). Bu narvonni ikkinchi qavat oynasiga ilish uchun uni yuqori ko'tarib oyna tokchasining o'ng qismiga ilinadi. Ilingandan keyin Qutqaruvchi narvondan ko'tariladi. Tokchaga chiqish vaqtida o'ng oyoq narvonning to'qqizinchi (o'ninchi) pog'onasida, qo'llar esa o'n uchinchi pog'onada bo'lishi lozim. Qo'llar bilan narvonni ushlagan holda chap oyoqni tokchadan oshirib, tokchaga o'tirib olish lozim va o'ng oyoqni to'g'rilab binoga kirib olish kerak.

Uchinchi va undan yuqori qavatlarga chiqishda tokchaga o'tirgan holda narvonning o'n ikkinchi pog'onasidan o'ng qo'l bilan ushlab, chap qo'l bilan ilgagidan yoki o'n uchinchi pog'onasidan ushlab, keskin siltab narvonni ko'tarib ilgagini o'ziga qaratiladi. Narvonni yonidan ushlab, uning ilgagi tokchadan 15-20 sm yuqoriga chiqquncha ko'tariladi. Ilgagi oynaga qaratib olinib, tokchaga ilinadi.

Tokchadan narvonga o'tish:

o'ng oyoq birinchi pog'onaga qo'yiladi;

chap qo'l bilan to'rtinchi (beshinchi) pog'ona ichki tomonidan ushlanadi;

o'ng qo'l bilan beshinchi (oltinchi) pog'onaning tashqi tomonidan ushlanab o'ng oyoq to'g'rilanguncha ko'tariladi, chap oyoq narvon yoni – tokchaga qo'yiladi;

chap oyoq bilan tokchadan itarilib, qo'llar bilan tortilib, o'ng oyoq bilan uchinchi (to'rtinchi) pog'onaga chiqiladi va chiqishda davom etiladi.

Kerakli qavatga etganda, qutqaruvchi tokchaga o'tirib, chap oyoqni polga qo'yib, chap qo'l bilan ilgakdan tutib, o'ng oyoq oynadan o'tkaziladi.

Bunday narvondan pastga tushish quyidagicha amalga oshiriladi:

o'ng oyoqni tokchadan oshirib;

tokchaga o'tirib olib;

qo'llar bilan yuqori pog'onadan ushlab;

o'ng oyoq to'qqizinchi (o'ninchi) pog'onaga qo'yiladi;

tanani tiklab, chap oyoqni o'ninchi (to'qqizinchi) pog'onaga chap oyoq qo'yiladi;

quyi qavatgacha tushiladi;

chap oyoqni tokchadan oshirib, tokchaga o'tirib olinadi;

o'ng qo'l bilan uchinchi pog'ona chap tomonidan ushlab, chap qo'l bilan o'sha pog'ona o'ng tomonidan ushlab;

narvon ko'tariladi, ilgagi o'ziga qaratiladi va ilgagi bosh ustiga etguncha narvon pastga tushiriladi, narvon ilgagi tokchaga ilinadi.

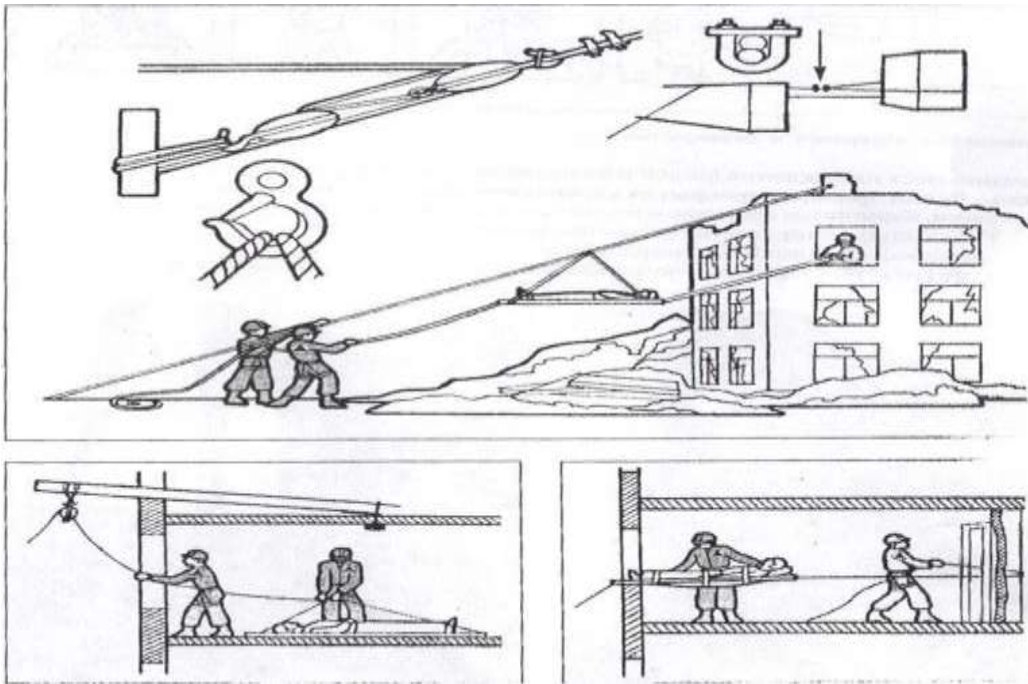
Tomda qolib ketgan odamlarni qutqarish uchun Qutqaruvchilar quyidagilardan foydalanib ular oldiga ko'tariladilar:

Narvonlar (ilgakli, osma, arqonli).

Arqonli tizimlar.

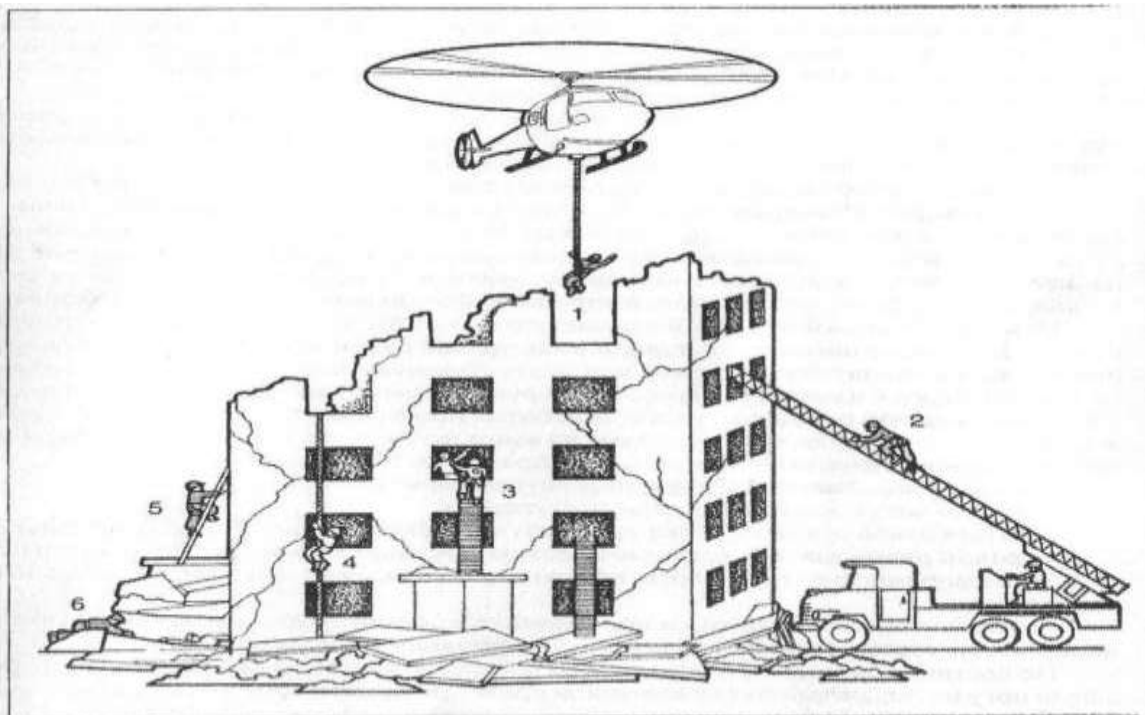
Maxsus ko'targichlar.

Binoning omon qolgan zinalari.

5. Jabrlanganlarni vayronadan evakuatsiya qilish.

Ba'zi hollarda esa tomdagi odamlarni qutqarish uchun vertolyotlardan foydalaniladi.

6. Tomda qolib ketgan odamlarni qutqarishda vertolyotdan foydalanish

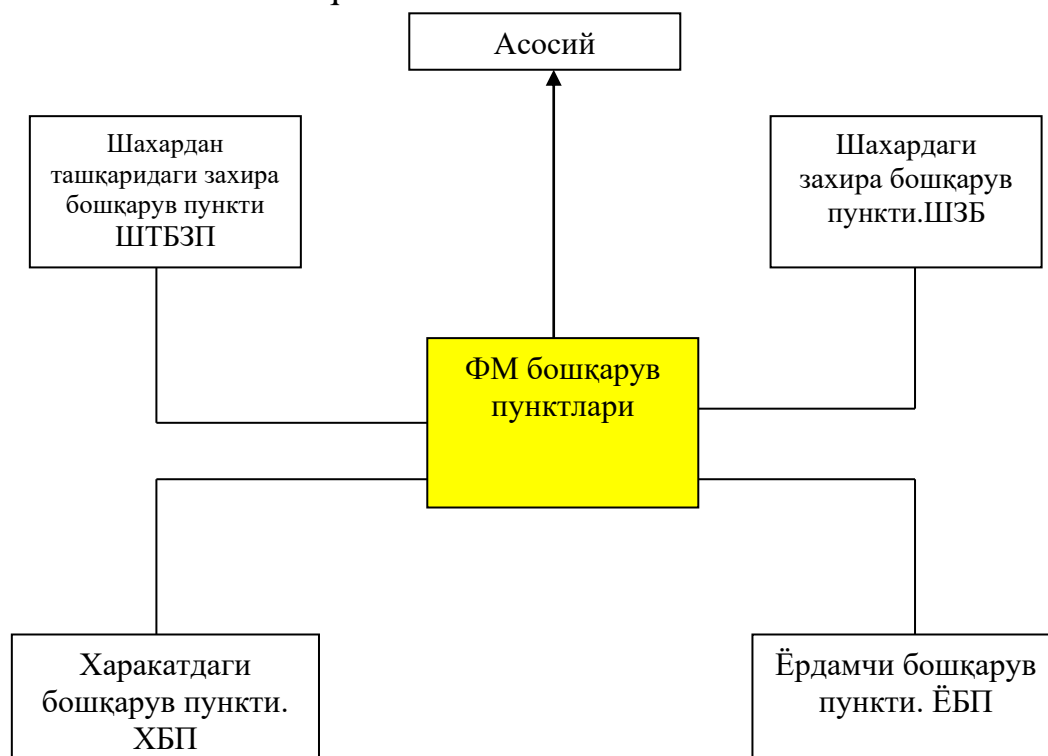
13-ma'ruza. Xabar berish turlari va usullari. Ob-havo belgilari. Vaqtinchalik boshpana qurishning texnologiyasi (2 soat)

O'quv savollari:

1. Respublikada, viloyatda, tumanda va iqtisodiyot ob'ektida aloqa va xabar berish xizmatini tashkil etish, uning kuchlari va vositalari.
2. Aloqa va xabar berishni tashkil etish uchun fuqaro muxofazasi boshliqlarining asosiy vazifalari.
3. O'zbekiston Respublikasi vazirlik va idoralari xabar berish va axborot uzatish tizimining aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish bo'yicha vazifalari.

Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf qilishda boshqaruvni tashkil etish muxim ahamiyatga egadir. Fuqaro muxofazasini boshqarishning mohiyati fuqaro muxofaza xizmati, Respublika rahbar organlari, fuqaro muxofazasi boshliklari, bu.shv va boshqarmalar, komissiyalar, xizmatlarning doimiy maqsadni kuzlagsh faoliyatidan iborat bo'lib, quyidagi tadbirlarni tayyorlash va o'tkazish karatilpda:

- aholini tabiiy ofatlardan, avariyalardan, xalokatlardan muxofaz: qilish;
 - iqtisodiyot ob'ektlari va tarmoqlarining barqaror ishlashsh ga'minlash;
 - boshqaruv organlarining, fuqaro muxofazasi kuch va vositalarinkm shayligani yukori darajada saqlash;
 - avariya-qutqaruv va boshka shoshilinch chshlarni muvaffakiyatli o'tkazish.
- Fuqaro muxofazasini boshqarish.

Fuqaro muxofazasini boshqarishning asosiy vazifalari:

- favqulodda vaziyatlarning oddini olish va ularni tugatish uchun fuqaro muxofazasi boshqaruv organlari va tizimlarining doimo shay turishish ta'minlash:
- fuqaro muxofazasi rejalarini ishlab chiqish va takomillashtirish;
- fuqaro muxofazasi tadbirlarining yillik va istikbol rejalarini ishlab chiqish hamda ularning ijrosini nazorat qilish;

muxofaza insh(yutlari va shaxsiy muxofaza vositalarini kupaytirishlarini tashkil etish);

- favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda iktisodiyot ob'ektlari, birlashmalari va tarmoqlari barqarorligini ta'minlash buyicha ilmk-y-tadkixot, tashkiliy, texnologik va muxandislik-Texnik tadbirlarni amalga oshirish va ularni ishlab chikarishga tadbik etish;

- tabiiy ofatlar, avariya, xalokatlar sodir bo'lganda avariya-qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarni o'tkazish uchun fuqaro muxofazasi organlari, kuchlari va vositalari, aholining tayyorligini ta'minlash;

- aholini vz hududlarni favqulodda vaziyatlardai muxofaza qilish soxzsidagi axborotlarni yigish, kaytaishlash va berish.

Boshqaruv uzluksiz, barqaror, moslanuvchan (tezkor), yashirin bo'lishi kerek.

Boshqaruv punktlari, ularning vazifasi va joylashishi.

Boshqaruv punkti (BP) - bu tegishli fuqaro muxofazasi orgaai joylashtirilishiga va barqaror ishlashili ta'minlashga mo'ljallab, maxsus uskunalaigan yoki Texnik vositalar bilan jixozlangan iyashoot yoki transport vositasi (yoxud majmua). Ular fuqaro muxofazasining barcha buginlarida tuziladi.

Kanday maqsadlarda mugokallangani va joylashgan urn iga qarab boshqaruv punktlari iktisodiyotning hududiy va tarmoq buginlarida bo'lishi mumkin. Zaxara, shahar, yordamchi, kuchma, xavodagi boshqaruv punktlari, favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish kuchlari va vositalarini boshqarnsh punktlari ham buladi.

Fuqaro muxofazasi hududiy xizmatlarining boshqaruv punktlarini tegishli fuqaro muxofazasi boshliklari joylashadigan boshqaruv punktlari yakinida joylashtirish kerak.

Kuchma boshqaruv punktlari (KBP) Respublikada. Korakalpogaston Respublikasida, viloyatlarda, shaharlarda, tumanlarda, xalk xujaligi ob'ektlarida oldindan tashkil etilib kuyiladi. Kuchma boshqaruv punktlari shikaet uchog'ida yoki tabiiy ofat zonalaridsagi eng mas'uliatli yunalishlarda qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarni o'tkazish hamda fuqaro muxofazasi kuchlariga bevosita raxbarlik qilishni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Ko'chma boshqaruv punktlari maxsus yoki moslashtirilgan kumondon-ipab mashinalarida yulga kuyiladi. Ularda ish urinlari jixozlanadi hamda fuqaro muxofazasi boshligining yukori organlar, zaxiradagi boshqaruv punkta, tasarrufidagi organlar va fuqaro muxofazasi kuchlari bilan alokasini tamiyukb beradigan aloka vositalari urnatiladi.

Xavodagi boshqaruv punktlari Respublika, viloyat, toifalangan shaharlarning buginlarida vertolyot, samolyotlar bazasida, yerdagi boshqaruv punktlaridan boshqarish kiyinlashgan yoki mumkin bo'lmay kolganda FVDT kuchlarini boshqarishga mo'ljallangan buladi.

FVDTning axborot-boshqaruv kuyi tizimi kuyidagilarni uz ichiga ola» (FVDT xzkidagi Nizomnish- 24-bandi):

-Favqulodda vaziyatlar vazirligining favqulodda vaziyatlarni boshqarish markazi;

-FVDT hududiy va funksional kuyi tizimlarining axborot-tax; markazlari;

- atrof tabiiy muhit va kuchli xavfli ob'ektlar holatini kuzatish: nazorat qilish organlarining axborot markazlari;

-Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish kuchlari va vositalari boykarishning harakatlanuvchi punktlari;

-aleka va axborot uzatish vositalari, shu jumladan boshqarish va axbor bilan taminlashning avtomatlashtirilgan tizimi.

Fuqaro muvofiqasni tadbirlarini o'tkazish uchuy ma'lumotlar tupla sharoitga bazd berish, qaror qabul qilish va vazifalarni belgilx Boshqarupning asosiy xujjati Fuqaro muxofazasi rejasi xisoblada SHikastlanish uchoklarida qutqaruv va boshka kechiktirib bu.shaydigan ishlar boshqarish uchun asos ushbu ishlarni o'tkazish: uchun fuqaro muxofazasi boshlk qabul kalgan qarordir.

Qutqaruv ishlarini o'tkazish uchun boshlikning kzroriga asos sharsj berilgan baxodan kelib chivdxan xulosalar xisoblanadi. SHu maqsadsa xak fuqaro muxofazasi organlari tabiiy ofatlar, avariya, xalokatlar sodir bo'lganda, uz ixtiyoridagi umumiy va maxsus razvedka kuchlari va vositalarini bor imkoniyatlaridan yukori darajada foydalanib, tasarrufidagi va uj hamkor organlardan, xarbiy kumondonlik organlaridan, kushnilard shuningdj yukori fuqaro muxofazasi organlaridan va boshka manbalarda (kundalik boshqaruv organlari, axborot-boshqaruv kuyi tizimi) yuzaga kev sharoit xakida ma'lumot tuplashni tashkigg etadi.

SHaroit xakidagi ma'lumotlar taxliliga (ularga berilgan baxoga) asos fuqaro muxofazasi xizmatlari boshliklari qabul kiladigan qarorlar yuzasid xulosalar va takliflar tayyorlab, fuqaro muxofazasi boshligiga axbor beriladi.

SHaroitga baxo berishda fuqaro muxofazasi boshliklari kuyidagilar urganib chikadi:

- tabiiy ofat, avariya, xalokat yuzaga kelgan joy, xarakteri, kulami;

- viloyat (shahar, tuman, ob'ekt) hududidagi kuch va vosyatalarni olga oya chiqish yullaridagi vayronaliklar (suv bosishlar), yonginlar shikastlanishlarning xarakteri, xajmi;

- amalga oshiriladigan ishlar turi va xajmi;

- radiatsshshiy, kimyovny, bakteriologik va boshka sharoit, uning qutqaruv! boshka ishlar o'tkazishga ko'rsatadigan ta'siri;

- fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalarining, boshqaruv organlarink|, tarkibi, holati, ta'minoti va imkoniyatlari;

- kushimcha (maxsus) kuchlar jalb etish extiyoji;

- shikastlanish uchoga chegarasiga (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyga yondosh kushni shaharlardagi, shahar (ktvlok) tumanlaridagi, ob'ektlardiygi fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalaranikg axvoli, xarakteri, faoliyati, ular bilan hamkorlik qilish shartlari;

- kuchlar va vosntalarning shikastlanish uchogiga (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyiga) va ishlash ob'ektlariga borish marshrutining holati va joy tavsifi;

- gidrometeorologii sharoit, ob-xavo holati, yil fasli va kecha-kunduz vakti;

- qutqaruv ishlari o'tkazish uchun kuch va vositalar kiritishning zvg makbul yunalishlari, k,o'tkaruv ishlariyai o'tkazish chog'idagi xavfsizlik choralari.

SHikastlanish uchog'ida (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyida) yuzaga keltan sharoitga baxo berish va kuyilgan vazifalar!sh aniqlashtirish yuzasidai shaxsan uzi olib borgan ishlar natijasida, shuningdek FVDT organlarining xulosalari va takliflarini xisobga olib fuqaro muxofazasi boshliklari shikastlanish (zararlanish) uchoklarida avariya-kutkdruv va boshka shoshilinch isharniutjazishxakida qaror qabul kilad i.

Fuqaro muxofazasi boshligi qaror qabul qilishni ta'minlash maqsadida xizmatlar va boshqaruvning boshka organlari bilan hamkorlikda sharoityai, kuch vavositallarni, meteorologik shart-sharoitlarni urganib, baxo beradi.

Fuqaro muxofazasi boshligi qutqaruv va boshka shoshilinch sholarni o'tkazish kakida qaror qabul kilarkan, kuyidagilarni belgilab oladi:

- harakatlar mazmuni: tuzilmalarning asosiy kuchlarshsh kaerda va kandy sharoitda jamlash, ishlarni, kuch va vositalar manyovrini kandy tartibda (kandy ketma-ketlikda) amalga oshirish;

- birinchi smena tuzilmalari va bo'linmalarining vazifalari;

- ikkinchi va undan keyingi smenalarning, rezervning vazifalari;

- ishlarning boshlanish va tugash vahtlari;

- hamkorlik qilish tartibi;

- qutqaruv ishlarini o'tkazish vahtida tuzilmalarni moddiy, Texnik va boshkalar bilan ta'minlash tadbirlari, ishlarni utkgzishda xavfsizlik choralari;

- boshqaruvni tashkil etish.

Uzaro hamkorlik. Qutqaruv ishlarini o'tkazishda fuqaro muxofazasi organlari va kuchlarning hamkorligini tashkil etish tartibini aniklab kuyish fuqaro muxofazasi boshligining avariya-qutqaruv ishlarini o'tkazish xakidagi qarorining muxlm tarkibny kismi xisoblanadi.

Hamkorlik fuqaro muxofazasining kar bir buginida aniklanadi (zashkil etiladi). Bundan maqsad birgalikdagi karakatlar vazifalarini, maqsadlarini va vahtini kelishib olish, shuningdek asosiy vazifa bajarilishini kuzlab turli kuch va vosntalarning imkoniyatlaridan samaralirok foydalanishdir.

Avariya-qutqaruv ishlarini o'tkazish kakida tezda qaror qabul qilish bilan birga vazifalarni ijrochilarga uz vahtida etkazilishining ham, ular bajarshpyalini anik tashyush etishning ham axdmiyati katta.

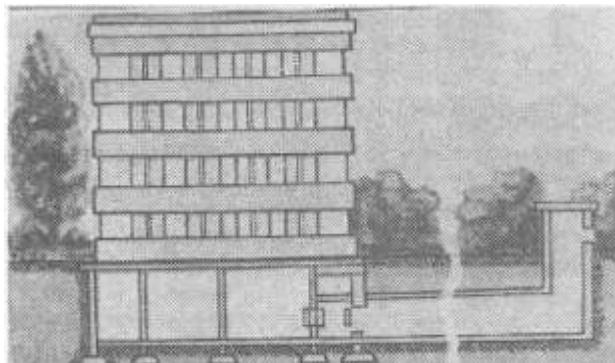
Tasarrufdagi fuqaro muxofazasi organlarniga, tuzilmagar komandirlariga, biriktirilgan kismalar (bo'linmalar)ga vazifalar fukars muxofazasi boshligining shaxsan uzi tomonidan yoki fuqaro muxofzzai organlari orkali buyruklar yoki farmoyishlar shaklida beriladi.

Fuqaro muxofazasi boshligi taerrufidagi fuqaro muxofazasi kuchlartav boshqarish va ular tomonidan kuyilgan vazifalarning muvaffakiyatga bajarilishi uchun tula javobgardir.

Fuqaro muxofazasi b'shligining qarorini tula amalga oshirishga imkoya beruvchi boshqaruvning tulik, samarali va moslashuvchai tizimisiz favqulodaa vaziyatlar sharoitida murakkab vazifalarni bajarish mumkin emas.

SHuningdek, zadira (shaqardagi, shahar taiqarisidagi) yordamchi, kuchma, favquloda, a vaziyatni tugatish kuchlari va vosita larini Boshqarish punktlari qam buladi.

SHahardagi zaxira boshqaruv punktlari - shaqarlar doirasida, lekin toifalangan ob'ektlardan tappqarida joylashti — riladi. Ularni muhofaza qilish darajasi tegishli shaqar uchun belgilab quyilgan muhofazalash darajasiga muvofiq bo'lishi kerak (rasm).

Rasm. SHahardagi zahira boshqaruv punkti

4.2. Xabar berish turlari va usullari

Respublikada, viloyatda, tumanda va iktisodiyot ob'ektida aloka va xabar berish xizmatini tashkil etish, uing kuchlari va vositalari.

Respublika, viloyat, poytaxt shahar, aloka tizimi asosini boshqaruv punktlariing aloka tarmoqlari tashkil etadi.

Boshqaruv punktlarining aloka tarmogi - bu boshqarishni ta'minlash uchun ishlatilgan aloka kuchlari za vositalarning tashkiliy-texnshs birlashmasidir.

Fuqaro muxofazasi tizimida radio, radiorele, simly va signal beruvchi aloka vositalari ishlatiladi.

Xabar berish tizimi lokal va markazlashgan tizimlarga bo'linadi.

Xabar berishning lokal tizimlari xalokatli suv bosish extimoli mavjud hududlarda, atom energetikasi ob'ektlarida, kimyoviy xavfli ob'ektlar joylashgan hududlarda aholini zudlik bilan xabardor qilish maqsadada tashkil etiladi.

Lokal tizimlarning asosiy afzalligi - tezkorlikdir.

Xabar berishning markazlashgan tizimi:

- shaharlarda, tumansarda, ob'ektlarda va qishloq joylarda yirik aholi punktlarida markazlashgan va markazlashmagan tarzda «Dikkat, barchaga!» signalini berish;

- simli eshitgiriш tarmoqlari lokal maxalliy, radioeshittirsh stansiyalarida ogzaki axborot berish yuli bilal aholiga xabar berish;

- signallarni va axbrrotni Respublika, viloyat, shahar, tuman, vazirlik va idoralarning boshqaruv punktlariga, shahar, tuman ichki ishlar bo'limlarga etkazish;

- xonadon va xizmat telefonlaridan mansabdor maxslarga doimiy (sirkulyar) xabar berish;

- fuqaro muxofazask xabar berish signalini iktisodiyot ob'ektlari ishchi-xizmatchilariga, FVDT tuzilmalariga va O'zbekistan Respublikasining barcha axslisiga etkazishni ta'minlashi kerak.

Aloka va xabar berish tizimi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- barqarorlik;
- harakatchanlik;
- o'z vaqtida bo'lishi;
- ishonchlilik;
- yashirinlik.

Barqarorlikka:

- Bo'lishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarning zararlantiruvchi omillarini e'tiborga olgan xolda aloqa tizimini tashkil etish;
- Aloqa uzellari qismlarini himoya inshootlariga joylashtirish;
- Turli aloqa vositalarini birgalikda qo'llash;
- Aloqa zaxira kuch va vositalarini tuzish, ularni to'g'ri joylashtirish va o'z vaqtida qo'llash bilan;

Harakatchanlikka:

- Aloqa tizimini yoyish va qismlarini yig'ish vaqtini kamaytirish;
- Aloqa kuch va vositalarini to'g'ri joylashtirish va zaxiralaridan to'g'ri foydalanish;
- Aloqa kanallari, kuchlari va vositalari bilan tezlikda harakat qilish bilan;
- Aloqa tizimini tezlik va barqaror boshqarish bilan yerishiladi.

Aloqa tizimini o'z vaqtidaliligi:

- Aloqa tarmoqlarini boshqaruv punktlarida avvaldan o'rnatib ishga tayyorlab qo'yish bo'yicha tashkiliy va muxandislik Texnik tadbirlarini o'tkazish;
- Tezkor va barqaror boshqarish;
- O'zaro axborot almashinish va ko'rsatuv olib borish bo'yicha qabul qilingan qoidalarga rioya qilish;
- Uzatilayotgan axborotlar hajmi so'z jixatidan kam va ma'no jixatidan tushunarli hamda farmoyish va xabarlarini bir qolipga solish;
- Aloqa tarmoqlarida tezkor-Texnik xizmatni aniq tashkil qilish va axborotlar harakatini qattiq nazoratga olib borish.

Aloqa tizimini ishonchliligi:

- Aloqa kanallari va vositalarining Texnik tavsifini o'rnatilgan (qabul qilingan) parametrlarda saqlab turish;
- O'ta muhim axborotlarni uzatish uchun yuqori sifatli kanallarni qo'llash;
- Bir paytning o'zida bitta kanal orqali xabarlarini qaytatdan uzatish;
- Orqaga tekshirish va o'ta ishonchli apparatlarni qo'llash bilan yerishiladi.

Aloqa tizimining yashirinligi :

- Maxfiylashtirish, shifrlash, kodlashtirish apparatlarini va yashirin boshqarish hujjatlarini qo'llash;
- O'zaro axborot almashinishda, ma'lumotlarni uzatishda qabul qilingan qoida va tartiblarni saqlash;
- Maxfiy axborot almashinuvida iloji boricha kamroq odamlarni jalb qilish;
- Aloqa vositalarini to'g'ri joylashtirish, ularni ishlash tartibiga qat'iy rioya qilish.

Xabar berish tizimining asosiy vazifalari.

Aloka va xabar berishni tashkil etish uchun fuqaro muxofazasi boshliklari mas'uldir. Aloka va xabar berish tizimining asosiy vazifalari;

- signallarni uz vaktida berish va qabul kilib olish, FVDT rejimlarini urnatish xususida farmoyish yuborish;

- FVDT boshqaruv organlari urtasyda kuyidan yukrriga va yukoridan kuyiga axborot almashinishining ishonchli bo'lishini ta'minlash.

1. Respublika darajasida:

- Respublika markazlashtirilgan xabar berish tizimini, shuningdek axborot bilan ta'minlash va boshqarshshshng avtomatlashtirilgan tizimini yaratish va uni doimiy tayyor xolda saqlash;

- aloka, radio, televidenie va boshka Texnika vositalarining davlat va idoraviy kanallaridan boshqarish va axborotni uzatish uchun markazlashtirilgan xolda foydalayalshni ta'minlash;

- yutmyoviy va boshka xavf kushi ob'ektlarda hamda ularga yondosh hududlarda xabar berish va axborot uzatishning maxalliy tizimini, shuningdek, suv omborining gidroTexnik inshootlarida signalizatsiya va xabar berishning maxalliy avtomatlashtirilgan tizimlarini loyixalashtirish va yaratishni nazorat qilish;

- yuzaga kelgan favqulodda vaziyatlar, ularning rivojlanish ko'lamlari va kechishi, mumkin bulgai oqibatlari hamda favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga oid qabul kilinayotgan chora-tadbirlar to'g'risidagi axborotlar tugshanitsini va almashilishini hamda xabar kilinishini ta'minlash va nazorat qilish.

2. Maxalliy darajada:

- viloyat ichki aloka xabar berish tizimlari, shuningdek boshqaruvning va axborot bilan ta'minlashning avtomatlashtirilgan tizimi (BAT)ni tashkyl etim va Doimiy tayyor xolda saqlash;

- boshqarish va axborotni uzatish uchun aloka, radio, televidenie xavda boshka Texnika vositalarining davlat, viloyat va idoraviy kanallaridan markazlashtirilgai xolda foydalanishni ta'minlash;

- manfaatdor vazirliklar va idoralr bilan birgalikda kimyoviy va boshka kuchli xarfli obektlar va ularga yondosh hududlarda xabar berish va axborot uzatishning maxdliiy tizimlarini, shuningdek suv omborlarining gidroTexnik inshootlarida signalizatsiya va xabar berishning avtomatik tizimlarini yaratish.

3. Ob'ekt darajasida:

- kimyoviy va boshka xavfli obyoktlarda xabar berish va axborot uzatishning maxalliy tizimlarini, shuningdek gidroTexnik inshootlarda signalizatsiya va xabar kilinishning maxalliy avtomatik tizimlarini yaratish ishlarini tashkil etish;

- xabar berish, axborot tuplashni ta'minlash va nazorat qilish, yuzaga kelgan favqulodda vaziyat, uning rivojlanish ko'lamlari va kechishi, etkazishi mumkin bo'lgan oqibatlari, favqulodda vaziyatni bartaraf etish uchun kurilaetgan chora-tadbirlar va zaruriy yordam to'g'risida yukori organlarga ma'lumot berish.

O'zbekiston Respublikasi vazirlik va idoralari xabar berish va axborot uzatish tizimining aholini va hududlarni Favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish buyichavazifalari:

- fuqaro muxofazasi tadbirlarini o'tkazish chog'ida aloka tizimlarini ng ishonchli va barqaror ishlashini ta'minlashni tashkil etish za amalga oshirish;

- idoraviy potensial xavfli ob'ektlarda signalizatsiya va xabar berishning maxalliy avtomatlashtirilgan tizimini yaratish;
- aholini favqulodda vaziyat xavfi tugilganligi va sodir bulgashgogi to'g'risidagi axborot bilan ta'minlash.

Xabar berish signallari va ular buyicha ax;ashning xrrakipii Aholi muxofazasi kzedaydir xavf-xatar taxdidi tugilgani yoki yuzaga kelgashgigi to'g'risida xabar berish va axborot tarkatishni uz vaktida amalga oshirishdan boshlanadi.

Xabar berish shartlashib olingan, oldindan belgilab kuyilgan va aholiga anik tushunarli bo'lgan signallar (sirenu ovozi, ovoz chshdruvchi buyumlarni urish va zek.) orkali amalga oshiriladi.

Xavf signalini aholiga etkazishning asosiy vositasi bo'lib elektr sirenalari xisoblanadi.

Kanday xavf tugilmasin, elektr sirenalari ishga tushiriladi. Ularning xaykirigiga korxonalarining uzuk-uzuk gudoklari jur buladi. Bu fuqaro muxofazyshning yagona«Dikkat, barchaga» signalidir.

Sirena ovozi eshitilgan zaxoti televizor, radiopriyomnik, radiokarnaylarni ishlatib kuyib, maxalliy xokimiyat rrganlarining yoki favqulodda vaziyatlar boshqarma (bo'lim)larining yuzaga kelgan taxdidning xaraktery, kulami, shuningdek bunday sharoitlarda aholining to'g'ri harakatlari to'g'risidagi tavsiyalarii tinglash kerak.

Favqulodda vaziyat yuz bergan joyda aholiga xabar berish tartibi

Radioeshittirish va televideniya (jo'r ovoz bo'ladigan radiouzatgichlarni ham qo'shib) Respublika aholisiga habar berish va ommaviy axborotni etkazishning asosiy vositalari hisoblanadi.

FM habar berish signallari orqali, zaharlanish va halokatli suv bosish xavfi haqidagi ogohlantirish, shuningdek yuzaga kelgan hatti-harakat tartibi haqidagi axborotni Respublika (mahalliy) eshittirishlarida ovozli xabar tarzida aholiga etkaziladi.

FM habar berish signallari va tegishli axborot butun hududga ham, shuningdek hududlarni tanlab olib (viloyat tumanini) ham berilishi mumkin.

Kimyoviy zaharlanish yoki halokatli suv bosishi xavfi haqida KTEZM bor ob'ektlarning dispetcherlari (smena muhandislari) to'g'ridan to'g'ri ulangan simlar (radiostansiyalar) yordamida viloyatlarning tezkor navbatchilariga xabar beradi.

SHunday qilib, FV xavfi borligi yoki yuzaga kelishi va aholini xatti -harakatlari xaqidagi axborotni to'g'ri, to'liq va o'z vaqtida etkazish xabar berish tizimining eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, unga ommoviy axborot vositalari boshqaruv punktlarini, nozimlik xizmatlarini mos apparatlar, xabar berish ma'tinlari yozilgan audio va video tasmlari bilan avvaldan ta'minlab berish orqali yerishiladi.

Ishonchli va barqaror aloqa, shuinningdek xdkxokny axborot - aholi muxofazZsini tashkil etish va favqulodda vaziyatlarning oldiii olish tadbirlari zanjiridagi asosiy buginlardan biridir.

Aloqa va xabar berishni tashkil etish.

Fuqaro muhofazasi havf - xatar haqida yoki uning yuz berishi mumkinligi to'g'risida o'z vaqtida xabar va ma'lumot berishdan boshlanadi.

Aholiga xabar berish - bu yuzaga kelishi mumkin bo'lgan, zilzila, suv bosishi, yoki boshqa tabiiy ofatlar haqida ogohlantirish bo'lib, o'tgan avariya, katastrofalar haqida xabar berishdir.

14-ma'ruza. Favqulodda vaziyat sodir bo'lgan xududda razvedka ishlarini olib borish (2 soat)

O'quv savollari:

1. Razvedka ishlari tashkil etish ahamiyati.
2. Topografik kartalar to'g'risida umumiy tushuncha.
3. Ishchi kartani tayyorlash.

Zararlangan uchoglarda fuqaro muxofazasi tuzulmalarining harakatining muvaffaqiyati uz vaktida tashkil kilingan va o'tkazilgan razvedka ishlari joyidagi anik holatni xisobga olishga bogliq buladi. Qutqaruv ishlari ushbu ishga jalb kilingan barcha xodimlarni uziga topshirilgan xar kandan vazifani muvaffaqiyatli bajarilishini talab etadi. FM boshiligi, shtab xodimlari va FM xizmatchilari tomonidan buladigan raxbarlikni faollashtirgan xolda qutqaruv ishlarini bor kuch va imkoniyatlardan unumli foydalanish ayni muddao buladi. Qutqaruv ishlarini muvaffaqiyatli bajarish maqsadida FM boshligi, shtab xodimlari, xizmatchilari va gruppalar komandirlari va boshka barcha xodimlar zararlanish uchoglarida ish olib borish xarakterini marshrutlarini oldindan bilib olishlari kerak.

Razvedka ishlari yaxshi tashkil etilishi va uni moxirona olib borilish qutqaruv ishlarini yukori saviyada utishini ta'minlaydi. FVda vaziyat zararlanish uchog'ida razvedka aniklaydi:

- zararlanish uchogini chegarasini va uni tarkalish yunalishini aniklaydi;
- xavf ostida kolgan va kolish extimoli bo'lgan ob'ektlar va aholi yashash punktlari;
- odamlar gav - jum bo'lgan joylarni;
- zararlangan bino inshootlarni holatini;
- zararlanish uchog'idagi shikastlangan odamlarning mavjudligi;
- kommunal energetika tizimlaridagi avariya joylarini;
- buzilgan joylarga Texnikani kira olish yullarini mavjudligini;
- shoshilinch avariya tiklash ishlarini xajmini;

Yirik avariya va katastrofalarda razvedka buzilgan joylarning xajmini va uning buzilish darajasini va shaxsiy ximoya vositalarsiz ishlarni bajarish imkonini bino inshootlarini yarakli yoki yaroksizligi aniklanadi, odamlarni gav-jum joylarda xayotiga ta'sir kiladig xavf darajasini aniklaydi, kommunal energetik tizim va transport kommunikatsiyalarda ularning holatini aniklaydi.

Razvedka vazifalari:

- FV xarakterini va uning uchogini aniqlash;
- jabirlanganlarni holati va ularning kaerdaligini aniqlash;
- radiaktiv, kimyoviy, biologik zararlanish darajasi baxolash;
- injener kommunikatsiyalar, aloka tizimini, suv manba'larini holatini baxolash;
- yongin uchoglarini aniqlash;
- aholini va jabirlanganlarni olib chikib ketish yullari aniklanadi;
- kidirib topish ishlarini rejalashtirish;

Razvedkani olib boradigan tuzilmalar tarkibida zararlangan zonada ob'ektni va uning ishlab chikarish yunalishini biladigan mutaxassislar kiritiladi, undan tashkari,

razvedkachilar tuzilmasiga mutaxassis ximik, tibbiyot xodimlari va boshka mutaxassislar zararlanish uchoglari xarakteriga qarab razvedkachi tuzilmalar tarkibiga kiritiladi. FV yuz bergan uchogda razvedkani o'tkazish, qutqaruv ishlarini olib borishni, qutqaruvchilarni, jaroxatlanganlarni va aholini xavfsizligini ta'minlashda eng muxim boskich xisoblanadi.

Topografik kartasida ish yuritish

Iqtisodiyot ob'ektlarining rivojlantirish rejalarini tuzishda barcha resurslar, jumladan, tabiiy resurslar ilmiy asosda hisobga olinadi.

Tabiiy resurslar mamlakatimiz hududini har tamonlama mukammal o'rganish natijasida aniqlanadi. Kichikroq hududlarning qog'ozda kichraytirilgan tasviri – topografiya kartalar asosida o'rganiladi.

Karta to'g'risida umumiy tushuncha. Yer egriligini e'tiborga olib, uning yuzasini qog'ozda kichraytirib ko'rsatilgan tasviri karta deyiladi. Yerni sferik yuzasini kartada tasvirlashda ba'zi bir xatolar ruy beradi. Bu xatolar yer yuzasidagi bir xil uzunlikdagi chiziklar va bir xil kattalikdagi maydonlarni kartada bir xilda kichraytirib tushmasligi hamda kartada tasvirlangan burchaklarning yer yuzasidagi shu burchaklarga teng bo'lmasligi natijasida kelib chiqadi. Karta tuzishda dastlab meredian va parallel chiziklari, ya'ni kartografik to'r chiziladi. So'ngra bu kartografik to'r geografik ob'ektlar bilan to'ldiriladi. Har bir kartaning kartografik to'ri ma'lum bir proeksiyada chiziladi. Kartografik to'r chizishda qo'llaniladigan kartografik proeksiyalar g'oyat ko'p va xilma-xildir.

Umuman biron-bir kartografik to'r chizilganda tasvirlanishi kerak bo'lgan hudud dastlab tuzilaetgan karta masshtabidagi globus yuzasiga tushirilgan deb faraz qilinadi. So'ngra bu globus ma'lum matematik usul, ya'ni kartografik proeksiya asosida tekislikka (qog'ozga) yoyiladi.

SHunda proeksiyaning ba'zi chiziklarida faraz qilingan globus masshtabi saqlanib qoladi. Bu masshtab – bosh masshtab deyiladi. Bu masshtab odatda kartada berilgan bo'ladi.

Yuqorida yer yuzasining qog'ozda kichraytirilgan tasviriga karta degan edik. Kartaning bu ta'rifi uning plandan farqini ko'rsatish uchungina berilgan edi. Kartaga berilgan bu ta'rif to'lik emas, uning to'liq ta'rifi quyidagicha bo'ladi: karta deb yer yuzasining qog'ozda kichraytirilgan, umumlashtirilgan, ma'lum matematik proeksiya usulda tuzilgan tasviri bo'ib, u oldiga qo'yilgan maqsadga ko'ra, ma'lum ob'ektlar, tabiiy va ijtimoiy hodisalarni joylashishi o'zaro bog'liq ekanligi, bir-biriga munosabatini aks ettirilishiga aytiladi.

Topografik karta faqat yer yuzasini har tamonlama o'rganishdagina emas, balki hududni hisobga olish va ulardan maqsadga muvofiq foydalanish hamda turli xil inshootlar qurish kabi ilmiy va amaliy ishlarda keng qo'llaniladi. Topografik karta barcha geografik kartalarni yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi. Umuman, mamlakatimiz hududini topografik kartalarini tuzish uchun mazkur hududni topografik jihatdan o'rganib, uning plani olinadi.

Er yuzasini topografik jihatdan o'rganish maqsadida uning planini olish nazariyasi va ahamiyati bilan shufullanadigan fan topografiya deyiladi. Ma'lum bir joyning plani olish uchun shu joyda o'lchash ishlari bajariladi. Masalan, joyda masofalar, maydonlar va burchaklar o'lchanadi, ayrim nuqtalarning balandligi aniqlanadi. O'lchash vaqtida turli xil topografik asboblari ishlatiladi. Topografik

asboblarning tuzilishi va plan olishda foydalanish usullarini ham topografiya o'rgatadi.

Joylardagi ob'ektlar juda ko'p va xilma xildir. Topografik kartada shu joydagi ob'ektlargina tasvirlanadi. Binobarin, plan olishda joylardagi ob'ektlarning asosiylarini kartada tanlab va bu ob'ektlarning asosiylarini saralab va umumlashtirib ko'rsatish kartografik generalizatsiya deyiladi.

Topografik plan olishda kartografik generalizatsiya uslublarini o'rganish va ishlab chikarish ham tapografiyaning vazifalaridan biri xisoblanadi.

Tapografik kartada yer yuzida tafsilotlar maxsus shartli belgilar bilan ko'rsatiladi. Har bir shartli belgi tasvirlangan tavsilotni kerakligi, jismning katta kichikligi, o'ziga xos jixatlari va boshqa xususiyatlarini ifodalay olishi kerak.

Demak, tapografik kartada joyni geografik jihatdan to'g'ri tasvirlay oladigan hamda undan foydalanishni osonlashtiradigan shartli belgilarni ishlab chiqish ham topografiyani vazifasiga kiradi.

Bundan tashkari topografiya plan olish natijasida tuziladigan kartalarni taxlil qilish uslublari bilan shugullanadi. Topografik kartada geografik landshaftning faqat ko'zga tashlanadigan elementlarigina ko'rsatiladi. Topografik kartadan foydalanib har xil ilmiy, mudofaa va ho'jalik masalalarini xal qilishda hududning ba'zi ko'zga ko'rinmas (ob-xavo, suvning sifati va x.k) hususiyatlarini bilish kerak bo'ladi.

SHuning uchun topografik kartaga qo'shimcha ravishda joyning topografik matni beriladi.

SHunday kilib, topografiyani vazifasi asosan er yuzasining planini olish ishlarini tashkil qilish va plani olinayotgan hududni topografik jixatdan o'rganish;
turli geodezik asboblardan bilan plan olish usullarini o'rganish;
aerofotosurat materiallaridan foydalanib, topografik plan tuzish uslublarini o'rganish va bu uslublar asosida topografik kartalar tuzish;
plan olishda kartografik generalizatsiya uslublarini o'rganish;
topografik karta tuzishning barcha boskichlarida uni taxrir qilish yo'llarini o'rganish;
topografik kartalarning shartli belgilarini yanada takomillashtirish;
topografik kartaga kushimcha ravishda beriladigan topografik matnlarning mazmunini tobora murakkablashtira borishdan iboratdir.

Joyning topografik elementlari, joy va yer ustini kichik bir kismidir. Yer yuzasidagi notekisliklar, ya'ni balandlik va pastlik, tog'lik va past tekisliklar yigindisiga rel'ef deyiladi. Katta hududni egallagan maxalliy predmetlarga esa geografik ob'ektlar deyiladi. Joyni topografik elementlari bir-biri bilan chambarchas bog'lik.

Butun yer yuzasi yoki uning ayrim katta kismini kartada tasvirlashda yerning sferoid shaklda ekanligini e'tiborga olish lozim. Bunda dastlab yer yuzasidagi nuktalar tik chiziklar yerdamida ellipsoid eki shar yuzasiga tushiriladi, so'ngra yer yuzasini ellipsoid yoki shar yuzasiga tushirilgan gorizantal proeksiyasi tekislikda (qog'ozda) kichraytirib tasvirlanadi.

15-ma'ruza. Topografik kartasida ish yuritish. Kompas va undan foydalanish (2 soat)

O'quv savollari:

1. Topografik kartalar to'g'risida umumiy tushuncha.
2. Ishchi kartani tayyorlash.

Zararlangan uchoglarda fuqaro muxofazasi tuzulmalarining harakatining muvaffaqiyati uz vaktida tashkil kilingan va o'tkazilgan razvedka ishlari joyidagi anik holatni xisobga olishga boglik buladi. Qutqaruv ishlari ushbu ishga jalb kilingan barcha xodimlarni uziga topshirilgan xar kandan vazifani muvaffaqiyatli bajarilishini talab etadi. FM boshiligi, shtab xodimlari va FM xizmatchilari tomonidan buladigan raxbarlikni faollashtirgan xolda qutqaruv ishlarini bor kuch va imkoniyatlardan unumli foydalanish ayni muddao buladi. Qutqaruv ishlarini muvaffaqiyatli bajarish maqsadida FM boshiligi, shtab xodimlari, xizmatchilari va gruppalar komandirlari va boshka barcha xodimlar zararlanish uchoglarida ish olib borish xarakterini marshrutlarini oldindan bilib olishlari kerak.

Razvedka ishlari yaxshi tashkil etilishi va uni moxirona olib borilish qutqaruv ishlarini yukori saviyada utishini ta'minlaydi. FVda vaziyat zararlanish uchog'ida razvedka aniklaydi:

- zararlanish uchogini chegarasini va uni tarkalish yunalishini aniklaydi;
- xavf ostida kolgan va kolish extimoli bo'lgan ob'ektlar va aholi yashash punktlari;
- odamlar gav - jum bo'lgan joylarni;
- zararlangan bino inshootlarni holatini;
- zararlanish uchog'idagi shikastlangan odamlarning mavjudligi;
- kommunal energetika tizimlaridagi avariya joylarini;
- buzilgan joylarga Texnikani kira olish yullarini mavjudligini;
- shoshilinch avariya tiklash ishlarini xajmini;

Yirik avariya va katastrofalarda razvedka buzilgan joylarning xajmini va uning buzilish darajasini va shaxsiy ximoya vositalarsiz ishlarni bajarish imkonini bino inshootlarini yarakli yoki yaroksizligi aniklanadi, odamlarni gav-jum joylarda xayotiga ta'sir kiladig xavf darajasini aniklaydi, kommunal energetik tizim va transport kommunikatsiyalarda ularning holatini aniklaydi.

Razvedka vazifalari:

- FV xarakterini va uning uchogini aniqlash;
- jabirlanganlarni holati va ularning kaerdaligini aniqlash;
- radiaktiv, kimyoviy, biologik zararlanish darajasi baxolash;
- injener kommunikatsiyalar, aloka tizimini, suv manba'larini holatini baxolash;
- yongin uchoglarini aniqlash;
- aholini va jabirlanganlarni olib chikib ketish yullari aniklanadi;
- kidirib topish ishlarini rejalashtirish;

Razvedkani olib boradigan tuzilmalar tarkibida zararlangan zonada ob'ektni va uning ishlab chikarish yunalishini biladigan mutaxassislar kiritiladi, undan tashkari, razvedkachilar tuzilmasiga mutaxassis ximik, tibbiyot xodimlari va boshka

mutaxassislar zararlanish uchoglari xarakteriga qarab razvedkachi tuzilmalar tarkibiga kiritiladi. FV yuz bergan uchogda razvedkani o'tkazish, qutqaruv ishlarini olib borishni, qutqaruvchilarni, jaroxatlanganlarni va aholini xavfsizligini ta'minlashda eng muxim boskich xisoblanadi.

Topografik kartasida ish yuritish

Iqtisodiyot ob'ektlarining rivojlantirish rejalarini tuzishda barcha resurslar, jumladan, tabiiy resurslar ilmiy asosda hisobga olinadi.

Tabiiy resurslar mamlakatimiz hududini har tamonlama mukammal o'rganish natijasida aniqlanadi. Kichikroq hududlarning qog'ozda kichraytirilgan tasviri – topografiya kartalar asosida o'rganiladi.

Karta to'g'risida umumiy tushuncha. Yer egriligini e'tiborga olib, uning yuzasini qog'ozda kichraytirib ko'rsatilgan tasviri karta deyiladi. Yerni sferik yuzasini kartada tasvirlashda ba'zi bir xatolar ruy beradi. Bu xatolar yer yuzasidagi bir xil uzunlikdagi chiziklar va bir xil kattalikdagi maydonlarni kartada bir xilda kichraytirib tushmasiligi hamda kartada tasvirlangan burchaklarning yer yuzasidagi shu burchaklarga teng bo'lmasligi natijasida kelib chiqadi. Karta tuzishda dastlab meridian va parallel chiziklari, ya'ni kartografik to'r chiziladi. So'ngra bu kartografik to'r geografik ob'ektlar bilan to'ldiriladi. Har bir kartaning kartografik to'ri ma'lum bir proeksiyada chiziladi. Kartografik to'r chizishda qo'llaniladigan kartografik proeksiyalar g'oyat ko'p va xilma-xildir.

Umuman biron-bir kartografik to'r chizilganda tasvirlanishi kerak bo'lgan hudud dastlab tuzilaetgan karta masshtabidagi globus yuzasiga tushirilgan deb faraz qilinadi. So'ngra bu globus ma'lum matematik usul, ya'ni kartografik proeksiya asosida tekislikka (qog'ozga) yoyiladi.

SHunda proeksiyaning ba'zi chiziklarida faraz qilingan globus masshtabi saqlanib qoladi. Bu masshtab – bosh masshtab deyiladi. Bu masshtab odatda kartada berilgan bo'ladi.

Proeksiyaning boshqa kismlarida masshtab bosh masshtabdan katta yoki kichik bo'ladi va u xususiy deb yuritiladi. Demak kartaning masshtabi uning turli joyida turlicha bo'ladi.

Yuqorida yer yuzasining qog'ozda kichraytirilgan tasviriga karta degan edik. Kartaning bu ta'rifi uning plandan farqini ko'rsatish uchungina berilgan edi. Kartaga berilgan bu ta'rif to'lik emas, uning to'liq ta'rifi quyidagicha bo'ladi: karta deb yer yuzasining qog'ozda kichraytirilgan, umumlashtirilgan, ma'lum matematik proeksiya usulda tuzilgan tasviri bo'ib, u oldiga qo'yilgan maqsadga ko'ra, ma'lum ob'ektlar, tabiiy va ijtimoiy hodisalarni joylashishi o'zaro bog'liq ekanligi, bir-biriga munosabatini aks ettirilishiga aytiladi.

Topografik karta faqat yer yuzasini har tamonlama o'rganishdagina emas, balki hududni hisobga olish va ulardan maqsadga muvofiq foydalanish hamda turli xil inshootlar qurish kabi ilmiy va amaliy ishlarda keng qo'llaniladi. Topografik karta barcha geografik kartalarni yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi. Umuman, mamlakatimiz hududini topografik kartalarini tuzish uchun mazkur hududni topografik jihatdan o'rganib, uning plani olinadi.

Er yuzasini topografik jihatdan o'rganish maqsadida uning planini olish nazariyasi va ahamiyati bilan shu'ullanadigan fan topografiya deyiladi. Ma'lum bir joyning plani olish uchun shu joyda o'lchash ishlari bajariladi. Masalan, joyda

masofalar, maydonlar va burchaklar o'lchanadi, ayrim nuqtalarning balandligi aniqlanadi. O'lchash vaqtida turli xil topografik asboblardan ishlatiladi. Topografik asboblarning tuzilishi va plan olishda foydalanish usullarini ham topografiya o'rgatadi.

Joylardagi ob'ektlar juda ko'p va xilma xildir. Topografik kartada shu joydagi ob'ektlariga tasvirlanadi. Binobarin, plan olishda joylardagi ob'ektlarning asosiylarini kartada tanlab va bu ob'ektlarning asosiylarini saralab va umumlashtirib ko'rsatish kartografik generalizatsiya deyiladi.

Topografik plan olishda kartografik generalizatsiya uslublarini o'rganish va ishlab chikarish ham topografiyaning vazifalaridan biri xisoblanadi.

Topografik kartada yer yuzida tafsilotlar maxsus shartli belgilar bilan ko'rsatiladi. Har bir shartli belgi tasvirlangan tafsilotni kerakligi, jismning katta kichikligi, o'ziga xos jixatlari va boshqa xususiyatlarini ifodalay olishi kerak.

Demak, topografik kartada joyning geografik jihatdan to'g'ri tasviriy oladigan hamda undan foydalanishni osonlashtiradigan shartli belgilarni ishlab chiqish ham topografiyani vazifasiga kiradi.

Bundan tashkari topografiya plan olish natijasida tuziladigan kartalarni taxlil qilish uslublari bilan shugullanadi. Topografik kartada geografik landshaftning faqat ko'zga tashlanadigan elementlariga ko'rsatiladi. Topografik kartadan foydalanib har xil ilmiy, mudofaa va ho'jalik masalalarini hal qilishda hududning ba'zi ko'zga ko'rinmas (ob-xavo, suvning sifati va x.k) xususiyatlarini bilish kerak bo'ladi.

SHuning uchun topografik kartaga qo'shimcha ravishda joyning topografik matni beriladi.

SHunday kilib, topografiyani vazifasi asosan yer yuzasining planini olish ishlarini tashkil qilish va plani olinayotgan hududni topografik jihatdan o'rganish;

- turli geodezik asboblardan bilan plan olish usullarini o'rganish;
- aerofotosurat materiallaridan foydalanib, topografik plan tuzish uslublarini o'rganish va bu uslublar asosida topografik kartalar tuzish;
- plan olishda kartografik generalizatsiya uslublarini o'rganish;
- topografik karta tuzishning barcha bosqichlarida uni taxlil qilish yo'llarini o'rganish;
- topografik kartalarning shartli belgilarini yanada takomillashtirish;
- topografik kartaga qo'shimcha ravishda beriladigan topografik matnlarning mazmunini tobora murakkablashtira borishdan iboratdir.

Joyning topografik elementlari, joy va yer ustini kichik bir kismidir. Yer yuzasidagi notekisliklar, ya'ni balandlik va pastlik, tog'lik va past tekisliklar yigindisiga rel'ef deyiladi. Katta hududni egallagan maxalliy predmetlarga esa geografik ob'ektlar deyiladi. Joyning topografik elementlari bir-biri bilan chambarchas bog'lik.

Butun yer yuzasi yoki uning ayrim katta kismini kartada tasvirlashda yerning sferoid shaklda ekanligini e'tiborga olish lozim. Bunda dastlab yer yuzasidagi nuktalar tik chiziklar yordamida ellipsoid ekanligi shar yuzasiga tushiriladi, so'ngra yer yuzasini ellipsoid yoki shar yuzasiga tushirilgan gorizontallik tekislikda (qog'ozda) kichraytirib tasvirlanadi.

Geografik va topografik kartalar

Geografik kartalar g'oyat ko'p va xilma-xildir. Geografik kartalar turlari va xususiyatlari bo'yicha tasniflanadi. Masalan, tasvirlangan hududning maydoni kartaning maqsadi, mazmuni, masshtabi va boshqa xususiyatlari bo'yicha olinadi. Umumgeografik kartalar masshtabining yirik maydaligiga qarab, topografik va obzor topografik kartalarga bo'linadi.

Masshtabi 1:1 000 000 dan mayda bo'lgan umumgeografik kartalar obzor kartalar deyiladi. Masshtabi 1:200 000 dan 1:1 000 000 gacha bo'lgan umumgeografik kartalar obzor-topografik kartalar deb yuritiladi. Bu kartalarda hudud obzor kartalarga qaraganda bir muncha mukammal tasvirlanadi. Bu kartalar odatda 1:200 000, 1:500 000 va 1:1000 000 masshtabda tuziladi. Bu kartalarda xalk ho'jaligini rivojlantirish va loyixalarini tuzishda, yirik inshootlarni belgilashda, hududlarni dastlabki o'rganishda, orientirlashda hamda yirik harbiy operatsiyalar tayyorlashda va umumiy jangovar holatni tushurishda foydalaniladi.

Masshtabi 1:200 000 dan 1: 10 000 gacha bo'lgan umumgeografik kartalar yirik masshtabli topografik kartalar deyiladi. Bu kartalarda hudud topografik jihatdan aniq va mukammal tasvirlanadi. SHuning uchun ham topografik kartalar hududni aniq va mukammal o'rganish, tekshirish, o'lchash ishlarini olib borish, turli inshootlar qurish joyida orientirlash, bo'linmalar mudofasini tashkil qilish, marshni tasvirlash, mo'ljallarni ko'rsatishda qo'llaniladi.

Topografik kartalar yirik masshtabli kartalar bo'lganligi sababli ularda hudud ma'lum kattalikdagi ayrim qismlarga bo'linib, har bir qism alohida varaqda tasvirlanadi. Har bir varaq topografik kartada ma'lum kattalikdagi joy qabul qilingan kartografik to'r masshtab hamda ramkada tasvirlanadi. Topografik kartaning kartografik to'ri, masshtabi, ramkasi hamda geodezik tayanch nuqtalari uning matematik elementlari deyiladi.

Topografik kartani yukorida aytilgan elementlarini umumlashtirib guruhga bo'lish mumkin: 3

Matematik elementlari:

koordinata to'ri;

masshtabi;

ramkasi, varaqlarga bo'linishi va nomenklaturasi;

geodezik tayanch nuqtalari;

Geografik elementlari:

- gidrografiya ob'ektlari;

relef;

o'simlik va grunt ko'rsatkichlari;

aholi yashaydigan joylar;

yo'llar va aloqa vositalari;

ijtimoiy va iqtisodiy ob'ektlari;

siyosiy ma'muriy chegaralar;

Yordamchi elementlar:

kartaning nomi;

kartaning ramkasidan tashqarida beriladigan turli grafik va chizmalar;

kartaning tuzilgan hamda nashr qilingan vaqti, tuzgan va nashr qilgan tashkilotning nomi va x.k.;

raqamdan tashqarida beriladigan shartli belgi va tushuntirish yozuvlari.

Topografik kartaning elementlari bir-biriga chambarchas bog'liqdir. Xozirgi vaqtda topografik kartalar masshtabi 1:10000, 1:25 000, 150000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000000 shaklida raqamlanadi.

1:25000 (1 sm da 250 m) masshtabli karta aniq va mukammal karta bo'lib, bundan bo'linma va qism komandirlari daryo uchastkalarini o'rganish va baholashda, tog'dagi dovonlarda jangovar harakatlar tashkil etishda, xavo desantni tushurishda, muhandislik qurilmalar tashkil etishda, o'lchash va hisoblash ishlarida foydalanadilar.

1:50000 (1sm da 500 m) masshtabli karta – joyni o'rganish va baholashda, orientirlashda, mo'ljal ko'rsatishda, bo'linmalar va qismlarni turli xil jangovar tartibini, ayniksa mudofaa jangini tashkil etishda foydalaniladi. Xujumkorlik jangida dushman mudofaasini yorib o'tishda joyni o'rganish va baholash uchun suv to'siqlaridan o'tishda, xavo desanti tushirishda bu kartadan foydalaniladi. Bu kartadan yana otish uchun, topogeodezik tayyorgarlik va harbiy-muhandislik qurilmalarni loyihalashtirishda foydalaniladi.

1:100000 (1sm da 1 km) masshtabli karta - jangni rejalashtirish, joyning taktik xususiyatlarini o'rganish va baholash, birgalikdagi harakatlarni tashkil etish va qo'shinlarni boshqarish, joyda orientirlash va mo'ljal ko'rsatish, jangovar tartibdagi qo'shinlarni topogeodezik elementlar bilan bog'lash, dushman ob'ektlarining koordinatlarini aniqlash hamda harbiy muhandislik qurilmalarni loyixalashtirishda ishlatiladi.

1:200000 (1 sm da 2 km) masshtabli karta - joyni o'rganish va baholashda ishlatiladi. Bu kartadan qo'shinlarni jangovar tartibdagi harakatida ularni ta'minlashda va qo'shinlarni boshqarishda foydalaniladi. Bu kartada yo'l tarmoqlari keng yoritilgan bo'lib, jangovar va boshqa Texnika harakatlari uchun foydalanish mumkin. Kartada yo'l tarmoqlaridan tashkari relefning umumiy karakteri, asosiy suv tusiklari, yirik urmon massivlari va aholi punktlari yaxshi tasvirlangan.

1:500 000 (1 sm da 5 km) masshtabli karta - asosan yirik operatsiyalar tayyorlashda joyning umumiy karakterini o'rganish va baholashda foydalaniladi. Bu karta birgalikda harakat qilish uchun qo'shinlarni boshqarish, qo'shinlar harakatida orientirlash va mo'ljalni aniqlash hamda umumiy jangovar holatni tushirishda foydalaniladi.

1:1000000 (1 sm da 10 km) masshtabli karta - joyni umumiy baholash va tabiiy sharoitni o'rganish, qo'shinlarni boshqarish va boshqa vazifalarni bajarishda ishlatiladi.

Topografik kartalaridan mamlakatimiz xalk ho'jaligining turli tarmoqlarida foydalaniladi. Har bir mutaxassis topografik kartadan foydalanar ekan undan o'ziga kerakli ma'lumotlarni oladi. Umuman, topografik kartalardan turli maqsadlarda foydalaniladi.

Kartalar turli xil o'lchash ishlarini bajarilishiga kartometrik ishlar deyiladi. Kartometrik ishlarning nazariyasi va Texnikasini kartometriya fani o'rganadi.

Kartografik kartalarni o'qish

Topografik kartani o'qish uchun avvalo uning shartli belgilarni yaxshi bilish kerak buladi. Ma'lumki topografik kartaning shartli belgilari ma'lum geografik

ob'ektlarning xususiyatlarini harakterlab beradi. SHuning uchun kartaning shartli belgilarini yaxshi uzlashtirgan kishi kartadan ma'lum geografik ob'ektlar to'g'risida ancha mukammal ma'lumot ola biladi. Masalan, aholi punktining kartadagi tasviriga qarab. Undagi kvartal va ko'chalar, muxim binolar, zavod va fabrikalar, madaniyat va ho'jalik tashkilotlarning joylashuvi, shartli belgi yonida berilgan yozuvlarni o'qib bu ob'ektlar nomini, yozilish harakteriga qarab esa tipini (qishlok, posyolka yoki shahar ekanligini) va boshqa xususiyatlarini aniqlash mumkin. Aholi punkti ichidagi bino shartli belgisi yonida berilgan yozuvga qarab, bu binoning maktab, kasalxona, klub, fabrika yoki zavod ekanligini bilish mumkin.

Komandirlar va hamma darajadagi shtablar joyda qo'shinlar harakatiga bog'liq bo'lgan har xil vazifalarni bajarishda topografik kartalardan keng miqyosda foydalanadilar. Karta buyicha joyni o'rganish, aniqlash, har xil muxandis-TeXnik xisoblashlar bajariladi.

Ishchi karta – bu topografik karta bo'lib, bunda komandir (boshlik, shtab ofitseri) shartli belgilar va yozuvlar yordamida taktik yoki maxsus sharoitni va uning jang paytida uzgarishini tasvirlaydi. Ishchi karta buyicha komandir sharoitni o'rganadi va baholaydi, qaror qabul qiladi, bo'linmalariga vazifa qo'yadi, birgalikdagi harakatni tashkil etadi, nishon bo'yicha ko'rsatma beradi, jangovar harakatni borishini ma'lum kiladi. Bo'linma komandirlar i odatda 1:50 000 yoki 1:100 000 masshtabli topografik kartalar bilan ish olib boradilar.

Ba'zi xollarda masalan, aholi punktida tadbir olib borishda shahar plani 1:10 000 yoki 1:25 000 masshtabli kartadan foydalanadilar.

Kartani odatda dala sharoitida to'la ochmasligi va dala sumkasida olib yurish uchun uni garmoshkaga o'xshatib tahlanadi.

Geografik koordinatalar

Er yuzasini topografik jihatdan o'rganishda hamma karta va plan ishlashda joydagi nuqtalarning bir-biriga nisbatan tutgan o'rnini aniqlash kerak bo'ladi. Nuqtalarning bir-biriga nisbatan tutgan o'rni ularning koordinatalari bilan aniqlanadi.

Boshlang'ich deb qabul qilingan nuqtaga nisbatan biron nuqtaning tutgan o'rnini ifodalovchi qiymatlar shu nuqtaning koordinatasi deyiladi.

Nuqtaning geografik koordinatasi deyilganda, bu nuqtaning qaysi meridian va qaysi parallelda joylashganligi tushuniladi. SHuning uchun geografik koordinata to'g'risida gapirishdan oldin ekvator, meridian va parallelar haqida tushuncha bo'lish kerak.

Ma'lumki, Yer o'z o'qi atrofida g'arbdan sharqqa tamon harakat qilib, bir kechayu kunduz davomida bir marotaba aylanib chiqadi. Yerning bu o'qi faraz qilingan o'qdir (1-rasm). Yer sharidagi biror nuqtadan Yerning aylanish o'qi orqali o'tkazilgan tekislik – meridian tekisligi, bu tekislikni yer yuzasi bilan kesishishidan hosil bo'lgan chiziq shu nuqtaning meridiani deyiladi.

Geografik meridian deb – shimoliy geografik qutb bilan janubiy geografik qutblarni birlashtiruvchi egri chiziqlarga aytilib, ular parallelar bilan kesishib 90o li burchak hosil qiladi.

Er sharidagi biron nuqta orqali yer o'qiga perpendikulyar qilib o'tkazilgan tekislikka parallel tekisligi, bu tekislikni yer yuzasi bilan kesishishidan hosil bo'lgan chiziqqa parallel deb ataladi. Parallelar har doim doira shaklida bo'ladi.

Er sharida o'tkazilgan meridian va parallellaro'zaro kesishib geografik to'r deb ataladi. Kartada geografik to'r yordamida nuqtalarning geografik koordinatalari aniqlanadi.

Er sharidagi biron nuqtaning geografik koordinatalari (o'rni) shu nuqtaning geografik kengligi va uzoqligi bilan ifodalanadi.

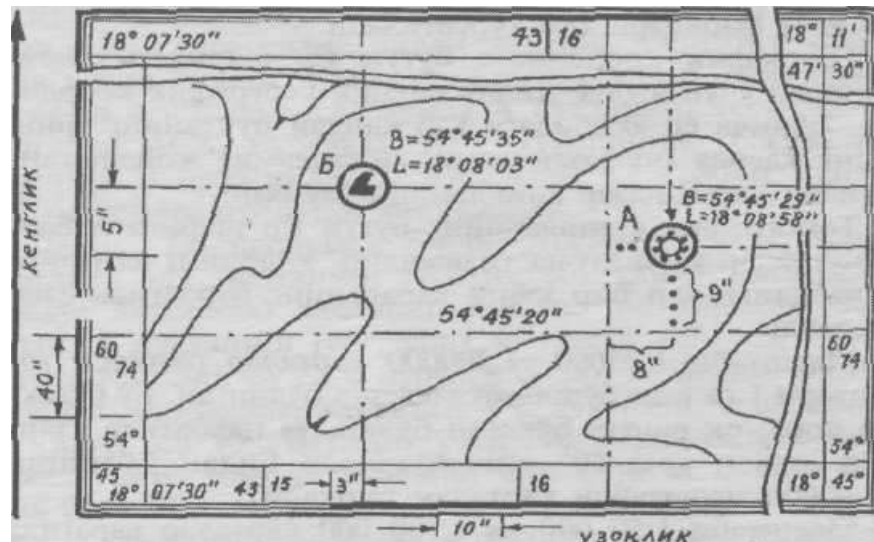
Er yuzasidagi biron nuqtadan Yer markaziga tomon tushirilgan tik chiziq bilan ekvator tekisligi orasida hosil bo'lgan burchakka, shu nuqtaning geografik kengligi deyiladi.

Agar geografik kengligi aniqlanayotgan nuqta shimolda joylashgan bo'lsa, shimoliy kenglik, janubda joylashgan bo'lsa, janubiy kenglik deyiladi.

Grinvich meridiani bosh meridian deb qabul qilingan. Bosh meridiandan g'arbda joylashgan nuqtalarning geografik nuqtalarning geografik uzoqligi g'arbiy uzoqlik, sharqda joylashgan nuqtalarning uzoqligi esa sharqiy uzoqlik deyiladi. Ikki nuqtaning geografik uzoqliklari farqi shu nuqtalarning geografik o'rnini ifodalash bilan birga, ayni vaqtda ularning vaqt farqlarini ham ko'rsatadi. Ma'lumki, 15o lik burchak 1 soatga to'g'ri keladi. Ba'zi bir maxsus kartalarda nuqtalarning geografik uzoqliklari bilan birga ularning Grinvichga nisbatan vaqt farqlari ham ko'rsatiladi. Geografik koordinata butun Yer sharidagi barcha nuqtalar uchun yagona tizimlardir. Geografik koordinata bo'yicha yer yuzasidagi har qanday nuqtaning o'rni, uning qaerda (chuqurlikdami, okeandami) joylashganligidan qat'i nazar nazar aniqlanishi mumkin. Topografik kartalarning butun Yer sharidagi barcha nuqtalar uchun uchun yagona tizimidir. Ularning kengligi va uzoqligi har bir karta varag'ining burchagida yozib qo'yiladi. Masshtabi 1:25000, 1:200000 kartalar ramkasi tomonlari 1 ga teng bo'lgan bo'laklarga bo'lingan. Bu bo'laklar qora, oq rangga bo'yalgan bo'lib, o'z navbatida ularning orasi 10" dan nuqtalar bilan bo'lingan.

Masshtabi 1:50 000 va 1:100 000 kartalar varag'ida parallel va meridianlar kesishgan joyida gradus va minutlar yozib qo'yiladi, ramkaning ichki qismida esa munutlar chiqish 2-3 mm li chiziqcha bilan ko'rsatiladi (2-rasm). Nuqtaning geografik koordinatasi va uning yaqinida joylashgan kengligi va uzunligi ma'lum bo'lgan parallel va meridianlar yordamida aniqlanadi.

Buning uchun nuqtaga yaqin bo'lgan 10 sekundli nuqtalar janubga qarab kenglik, g'arbga qarab uzoqlik chizig'i bilan tutashtiriladi. So'ngra cho'zilgan chiziq bo'yicha kenglik va uzoqlik qiymati aniqlanadi. va nuqtagacha bo'lgan oraliq umumiy miqdorga kenglik va uzoqlik ko'shiladi (2-rasmda A nuqta).

Geografik koordinatalarni karta bo'yicha aniqlash.

Ishchi kartani tayyorlash

Kartani ishga tayyorlash karta bilan tanishish, uning varaqlarini elimlash va elimlangan varaqlarni taxlashni o'z ichiga oladi.

Karta bilan tanishish uning xarakteristikalari masshtabi, relefnining qirg'ilishi, nashr qilingan yili, yo'nalish tuzatmasi hamda karta varaqlarining koordinata zonasidagi o'rnini aniqlashni kamrab oladi. Bu xarakteristikalarni bilish kartaning batafsiligi va geometrik aniqligi haqida tushuncha olish, uning joyga mos kelish darajasi, masshtabi va nashr qilingan yili esa karta bo'yicha tayyorlanadigan hujjatlarda ko'rsatilishi lozim.

Har xil kartalar varaqlarida relef balandlik qirg'imi, nashr etilgan yili va yo'nalish tuzatmasi bir xil bo'lmasligi mumkin. Bir necha varqlarni elimlashda bu ma'lumotlar qirg'ilgan yoki elimlangan bo'lishi mumkin, shuning uchun bu ma'lumotlarni karta varaqlarining orqa tomoniga yozib qo'yish tavsiya etiladi. Kartadagi 1 sm ning joydagi masofasini yonbag'irlap qiyaligini 1 sm yoki 1 mm dagi joylashmasini, joyda koordinata turining chiziqlar orasidagi masofasini esda saqlash kerak bo'ladi. Buning hammasi karta bilan ishlashni osonlashtiradi.

Kartaga jangovar sharoitni tushirishni ishchi kartani olib borish deyiladi. SHaroit zarur bo'lgan aniqlikda, to'lalikka va ko'rgazmali qilib tushiriladi.

Ishchi kartani ko'rgazmaliligi jangovar holatni yorqin va aniq tasvirlanishi va uning asosiy elementlarini ajratish, taktik shartli belgilarni aniq chizish va yozuvlarni mohirlik bilan joylashtirishda maqsadga yerishiladi.

16-ma'ruza. Turar-joylardagi halokatlarni bartaraf qilishda qatqaruvchilarni harakati. Xavfsizlik masalalari (2 soat)

O'quv savollari

1. Razvedka ishlarini olib borish tartibi.
2. Vaziyatga baho berish uslublari

FV o'choglarida olib boriladigan asosiy ishlardan biri, bu razvedka ishlaridir. Ushbu ishlarni kata tajribaga ega bo'lgan qatqaruvchilar ishtirokida amalga oshiriladi. Razvedka ma'lumotlarini raxbarlarga yuboriladi, maxsus jurnalda yozib boriladi va ob'ekt rejasi yoki kartasiga belgilab kuyiladi. Razvedchiklar zararlanish uchog'idagi holatga qarab radiatsiya darajasini kimyoviy holatni aniqlash uchun maxsus asboblardan yordamida zararlanish darajasini, shikastlanish darajasini aniklaydilar.

- razvedka ishlarini uz vaktida va doimiy tashkil etish: boshqaruvni doimiy va kat'iyat bilan tashkil etish;
- fuqaro muxofazasi kuch va vositaparidak guruxlarni tezkorlik bilan tashkil etish, ularni favqulodda vaziyat sodir bo'lgan hududlarga olib kashish; boshqaruv organlari va tuzilmalarniyag ma'naviy-ruxy tayyorligi,
- favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda fuqaro muxofazasi kuch va vositalarining ishlashini uzviy bot lik xolla olib brrish;
- favqulodda vaziyatlar sodir bo'lgan ob'ektda yoki hududlarda komendantlik xizmatini tashkil etish;
- favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda, avariya-kugkaruv ishlarini amalga oshirishda FVDT kuchlarini moddiy hamda transport vositalari bilan ta'minlash;
- favqulodda vaziyatlar oknbatlarini bartaraf etish u^un avariya-qutqaruv va boshka kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni amalga oshirishda Texnika xavfsizLigi kridalarini bilish va ularga amal qilish.

Havo razvedkasini fuqaro muhofazasi samolyotlari va vertolyotlarida, shuningdek, shu maqsadlar uchun qarbiy qumondonlik ajratgan samolyotlar va vertolyotlarda maxsus uqitilgan uchuvchilar o'tkazadi. Havo razvedkasining vazifasi shikaet uchoqlari chegaralarini, vayronlik va yonginlar tafeilotini, kuprik, kechik, iqtisodiyot ob'ektlarining, transport magistrallari, muhandislik inshootlari va bopqa ob'ektlarning axvolini iloji boricha qisqa muddtda aniqlashdan iborat.

Er usti razvedkasini fuqaro muhofazasining razvedka tuzilmalari va bo'linmalari, kuzatish va laboratoriya tahlili tarmoqlarining muassasalari, radiatsion va kimyoviy razvedka kuzatish joylari olib boradi. Yer usti razvedkasidan favqulodad vaziyat zonalarining chegaralari, radiatsiya darajasi, vayronaliklar xarakteri, muhofaza inshootlari, yul tarmoqari va bopqa transport inshootlarining aqvoli qaqida tularoq va inshonchlirok, ma'lumot olish kuzda tutiladi.

Suv razvedkasini kemalar, katerlar va bopqa suzish vo — sitalarida fuqaro muhofazasi tuzilmalari, shuningdek, har — biy — dengiz qumondonligi ajratadigan kuch va vositalar olib boradi, SHaroit qaqida tularoq ma'lumot olish uchun maxsus

raz — vedka turlari (radiatsion, kimyoviy, yongin, muxandislik, tibbiy, veterinariya, fitopatologik razvedkalar) uyushtiriladi.

Radiologik razvedka. Ushbu razvedkani o'tkazish uchun qutqaruvchilar maxsus asbob uskunalardan foydalanishadi. Hududdagi radiatsiya darajasi 0,5 rentgen/soat bo'lganda radioaktiv zararlangan xisoblanadi. Radiatsiya darajasi 30 rentgen/soat bo'lgan darajada razvedkani yayov yurib amalga oshirish mumkin. Agar radiatsiya darajasi 100 rentgen/soatgacha bo'lganda mashinada yurib amalga oshiriladi. Radiatsiya darajasi 200 rentgen/soat va undan ortik bo'lganda maxsus Texnika va samolet, vertoletlarda olib boriladi. Radiatsiya darajasi yerdan 10-15 sm yukorida, xar 50-100 metr masofada ulchanadi. Indikatorlar - eng sodda radiatsiyaviy razvedka asboblari bo'lib, ular yordamida nurlanish borligini aniqlash hamda asosan doza 1<u>uvvatiga taxminiy baxr berish vazifasi xal etiladi (DP-63, DP-63 A, DP-64).

Rentgeyaometrlar - rentgen yoki gamma nurlanish dozasi kuvvatini ulchashga mo'ljallangan (DP-3, DP-5A, B, V va boshk.).

Radiometrlar - radioaktivlik ulchagichlari bo'lib, asosan, alfa va beta zarrachalari bilan zararlangan Texnika, kiyim-bosh v;1 xk. yuzalarkgan radioaktiv zararlanish joylarini topish va zararlanish darajasini anikd;ii uchuy ishlatiladi (DP-YuOM, DP-100 A, D, M va boshk.).

Dozmetrlar - asosan gamma-nurlanishdan zararlangan hududda bo'lgan odamlarning olgan jami (gurlanish dozasini aniqlash uchun mo'ljallangan (DP-22V, ID-1, ID-11, DP-5ABV va boshk.).

Asboblarning umumny tuzilishi, ishga tayyorlash va ish kobiliyatini tekshirish tartibi:

Qabul kiluvchi kurilma - detektor (datchik) - unga ta'sir etuvchi radioaktsv nurlanish energiyasini elektr energiyasiga aylantirishga mo'ljallangan.

Kuchaytiruvchi kurilma qabul kiluvchi kurilma ishlab chikaradigan signallarni ulchash uchun xizmat kiladi.

Ulchovchi kurilma qabul kiluvchi kurilma ishlab chikaradigan kuche iz signallarni ulchovchi kurilma ishi uchun etarli darajaga etkazib berishga mo'ljallangan.

DP-5ABV asbobi. Asbob joydagi radiatsiya darajasini va radioaktiv zararlanganlik darajasiii gamma-nurlanish buyicha ulchashga mo'ljallangan. Ulchash dpapazoni: 0,05 mR soatdan 200 R/soatgacha.

Asbob majmuiga kuyidagilar kiradi:

- ulchash pulti (gilrfda);
- zond;
- radioaktiv nazorat elementa,
- uzaytiruvchi shtanga (temir tayokcha);
- ozikdanish manbai;
- boshga takiladigan telefon;
- mi'kroampermetr;
- podsiapazonlarni ulash tugmachasi (pereklyuchatel).

DP-22V (DP-24), ID-1 shaxsiy dozimrtrlar majmuasi. DP-22V (DP-24) shaxsiy dozimetrlar majmuasi gamma-nurlanishlarning ekspozitsiya dozalaryni ulchashga mo'ljallangan. Ulchash diapazoni: Y-20R, ID-1 da 2-500 rad.

Majmua kuyidagilardan iborat:

- DKP-50A shaxsiy dozimetrlar - 50 dona, DP-22V (DP-24) - 5 dona;
- ZD-5 zaryadka kurilmasi -1 dona.

To'g'ridan-to'g'ri ko'rsatuvchi DKP-50A chuntak dozimetri nurlanish dozalarini ulchashga mo'ljallangan.

ZD-5 zaryadlash kurilmasi dozimetru zaryadlashga mo'ljallangan. Dozimetrlarni zaryadlash va ko'rsatishlarinn olish:

- energiya manbaiga ulanadi;
- dozimetrning muxofaza gardishi va zaryad uyasining muxofaza kalpokchasi burab chikariladi, potensimetr murvati chal tomonga oxirigacha buraladi;
- dozimetr zaryadka uyasiga kuyiladi, bunda zaryadka uyaening yoritkichi va yukori kuchlanish ulanadi;
- okulyardan kuzatib turib, dozimetr sap bosiladi va potensimetr murvatini dozimetr shkalasidagi ip tasviri «O» ustiga utguncha va >ng tomonga buraladi-da, keyin dozimetrii zaryadlash uyasidan chikarib olinadi;
- ipning holati kunduzgi yorugda tekshiriladi (ip vertikal holatda ekanida uning tasviri «O» ustida kurinishi kerak);
- dozimetr gardishini va zaryadlash uyasi kalpokchasini burab kiydirib kuyiladi.

Dozimetr okulyariga vakti-vaktida qarab-qarab kuzatib, ipning shkaladagi holatiga kura ish vaktida olingan nurlanish dozasi aniklanadi. Xisoblash ipning tasviri vertikal holatda bo'lganida, kilinishi kerak.

Kimyoviy razvedka. Kimyoviy zararlangan hududlagda zaxarli moddalar mavjudligini darajasini maxsus asboblar yyordamida aniklaydi. Kimyoviy zaxarli moddalarda olinadigan na'muna xavo va moddalar tukilgan joydagi tuprokdan olinadi. Kimyoviy razvedka o'tkazish xonalarda xar 10-15 metr, ochik joylarda xar 20-30 metr oraliklarda aniklanadi.

Injenerlik razvedkasi. Yer usti va xavo razvedkasi tomonidan olib boriladi. Uning asosiy vazifasi jabrlanganlar mavjud zonalarini, bino inshootlarning buzilish darajasini, kommunal-energetik tizimidagi avariya holatlarini va AKI ishlarini olib borish yunalishlarini amalga oshiradi.

Yongin razvedkasi. Yongin razvedkasi favqulodda vaziyat uchog'ida yongin holatini aniklaydi va qutqaruvchilarni yonginni uchirish uchastkalariga harakatlanish yullarini belgilaydi.

Tibbiy, biologik, veterinar razvedka. Fvda zararlanish uchoglarida sanitar epidemiologik holatnianiqlash uchun o'tkaziladi.

Er osti razvedkasi. Favqulodda vaziyatlarni yer osti inshootlariga ta'sir holatini aniqlash uchun o'tkaziladi. SHuningdek qutqaruvchilarni harakat xavfsizligini ta'minlash kuzda tutiladi.

Barcha razvedka ishlari, avariya qutqaruv ishlari tugatilmaguncha olib borish tavsiya etiladi.

Mavzu: Xavfli suyuqlik va gazsimon mahsulotlarini saqlash, transportirovka qilish (uzatish) va qayta ishlash ob'ektlarida sodir bo'lgan avariylarni bartaraf qilish ishlarining xususiyatlari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Xavfli suyuqlik va gazsimon moddalar saqlanadigan inshootlarda avariya yoki buzilishlar ro'y berganda avariya- qutqaruv ishlarini olib borish tartibi.
2. Kimyoviy holatga baho berish.
3. Inversiya. Izometriya. Konventsiya.

O'tkir zaxarli kimyoviy moddalar saqlanadigan inshootlarda avariya yoki buzilishlar ro'y berganda, kimyoviy zararlantirish zonalarini yuzaga keladi. Ushbu zonalarda avariya qutqaruv ishlarini olib borish uchun kimyoviy holat baxolanadi.

Kimyoviy moddalar bilan zararlantirgan maydon zaxarli moddalar konsentratsiyasining havo bilan birgalikda tarqalishda chuqurligi (CH), kengligi (K) va yuzasi (Yu) bilan xarakterlanadi.

Kimyoviy holatga baho berish uchun quyidagi ma'lumotlarni bilish kerak:

- O'tkir zaxarli kimyoviy moddalarning turi va miqdori;
- meteorologik holat;
- maydonning topografik holati;
- quyilish xarakteri;
- zaxarlantirgan havoning tarqalish yo'nalishi;
- ishchi, xizmatchi va aholining himoyalanganlik darajasi.

Kimyoviy holatga baho berish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Kimyoviy zararlantirgan hududning maydoni va o'lchamlarini aniqlash;
2. Zararlantirgan havoning aholi punktiga etib kelish vaqtini aniqlash;
3. O'tkir zaxarli kimyoviy moddalarning zarar keltiruvchi vaqtini aniqlash;
4. Kimyoviy zararlantirish hududidagi kishilarni mumkin bo'lgan yo'qotishlarni aniqlash;
5. Kimyoviy zararlantirgan hududni ish xujjatlariga tushirish.

Kimyoviy zararlantirgan hududning yuzasi va o'lchamlari ko'p jihatdan meteorologik holat va havoning vertikal (tik) barqarorligi bilan bog'liq.

SHuning uchun zararlantirgan zonani kattaliklarini topish uchun dastlab havoning barqarorlik darajasi (inversiya, izotermiya, konveksiya) topiladi.

Inversiya – bu yer yuzasidan yuqoriga balandlik ortishi bilan havo haroratining ko'tarilib borishidir. U yer bag'irlab joylashgan qatlamlarda kuzatiladi. Bu hodisa qo'proq shabadasiz tunlarda, yer yuzasidan issiqlik jadal ajralib chiqishi natijasida sodir bo'lib yerning ustki qatlamining va yer bag'rilab joylashgan havo qatlamining sovishiga olib keladi. Inversiya qatlami o'nlab – yuzlab metrni tashkil qiladi. Inversiya qatlamidagi havo haroratining ko'tarilishi 15-200S gacha bo'lishi kuzatiladi.

Inversiya – qatlami atmosferada ushlab qoluvchi qatlam bo'lib, havoning tik harakatiga to'sqinlik qiladi va natijada uning ostidagi suv bug'i, chang, tutun, bulutlar yig'ilib qoladi. Inversiya o'tkir zaxarli kimyoviy moddalar bug'larining tarqalib ketishiga to'sqinlik qiladi. Inversiya ochiq, havoda, shamol tezligining

kichik qiymatlarida (4 m/s gacha), quyosh botishidan taxminan bir soatlar oldin boshlanib, quyosh chiqqandan keyin bir soatlar davomida tarqalib ketadi.

Izometriya – havo haroratining muntazam turg'unligi bilan xarakterlanadi. U ko'pincha havo bulut paytlarida, yertalabki va kechki soatlarda, yer yuzasidan 20-30m oralig'ida paydo bo'ladi. Izometriya ham inversiya kabi o'tkir zaxarli kimyoviy moddalarni bug'larini yer bag'irlab joylashgan havo qatlamida uzoq muddat ushlanib qolishiga sabab bo'ladi.

Konveksiya – atmosfera qatlamida havoning vertikal almashuvidir. Konveksiya tufayli momaqaldiroqlar ro'y berishi, Sel, do'l yog'ishi mumkin. Ba'zan atmosfera fronti (oqimi) bo'lib, issiq va sovuq havo qatlami ko'chadi, pastdan yuqoriga issiq havo ko'tariladi va har 100m balandlikka ko'tarilganda 10S ga soviydi, lekin kondensiya, inversiya tufayli havo juda baland ko'tarilishi mumkin emas. Termik konveksiya yoz kunlari quruqlikda, qish kunlari dengiz ustida hosil bo'ladi.

Konveksiya sharoitida yuqoriga ko'tarilayotgan havo oqimining tezligi bir necha m/s, ba'zan 20-30 m/s gacha etishi mumkin. Bu oqim zararlangan (zaxarlangan) havo bulutning tarqalishiga va atmosfera o'tkir zaxarli kimyoviy moddalar konsentratsiyasining pasayishiga olib kelishi mumkin. Havo ochiq hollarda quyosh chiqqanlan taxminin ikki soatdan so'ng tarqalib ketadi.

Havoning vertikal barqarorlik darajasi 2-jadvalda keltirilgan.

O'tkir zaxarli kimyoviy moddalar konsentratsiyasi bilan zaxarlangan shamolning tezligi 1 m/s bo'lganda tarqalish chuqurligi (CH) 3-jadvalda keltirilgan.

Kimyoviy zaxarlangan hududning kengligi (K) quyidagi kattaliklar bilan aniqlanadi:

- inversiyada - $K = 0,03 * CH^3$
- izotermiyada - $K = 0,15 * CH^3$
- konveksiyada - $K = 0,8 * CH^3$

Bu yerda CH^3 – zaxarli modda konsentratsiyasi bilan zararlangan havoning tarqalish chuqurligi. Kimyoviy zararlangan hududning yuzasi (S) teng tomonlari uchburchakning yuzasi deb qabul qilinadi va chuqurligi bilan kengligining yarmi olinadi:

$$S = 1/2 * CH^3 * K^3 \text{ km}^2$$

Zararlangan havoning biror joyga etib kelishi vaqti o'tkir zaxarli kimyoviy moddalar qo'yilgan joydan ma'lum manzilgacha (inshootgacha) bo'lgan masofa "K"ning havo oqimi yordamida esayotgan bulutning o'rtaa tezliliga nisbati teng. Zararlangan havo bulutning o'rtacha tezligi ($V_o'r$).

Zararlangan havoning marraga etib kelishi vaqtini quyidagicha formuladan aniqlaymiz:

$$t = R / V_o'r, \text{ min}$$

O'ZM ning zaxarlanish vaqti uning bug'lanish vaqtiga teng bo'ladi so'ngra qabul qilib, aniqlanadi. Ishchi va xizmatkorchilarning yo'qotilishi, ishga yaroqsizligi va xalok bo'lishi ularning ochiq, maydondagi soniga, himoyalani darajasi va shaxsiy himoya vositalarini vaqtida qo'llay bilishga bog'liq.

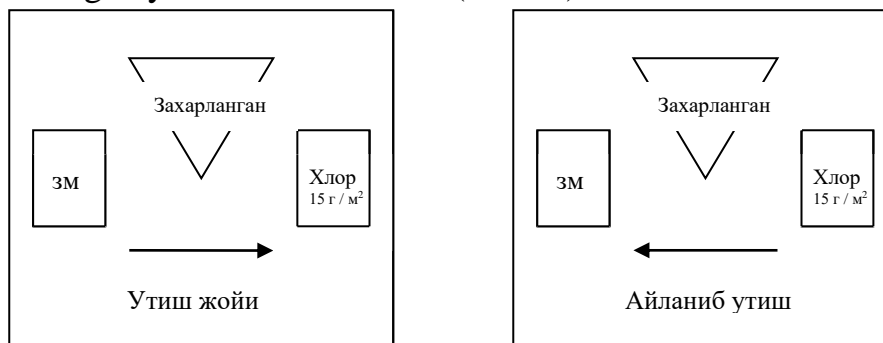
Kimyoviy zararlangan hududlar ish xujjatlariga ma'lum masshtabda chizilad. O'tkir zaxarli kimyoviy moddalarning qo'yilish joyi va kimyoviy zararlangan

hudud chegarasi ko'k rang bilan, zararlangan maydon hududi esa sariq rang bilan bo'yalad.

Kimyoviy zararlanish zonasida qutqaruv ishlari.

Kimyoviy zararlanish hududida ob'ektning fuqaro muxofazasi boshligi kul ostidagilarni kimyoviy zaxarli moda turini, uning tarkalish yunalishini va boshka zaruriy ma'lumotlar iugrisida xabardor kiladi shuningdek fuqaro muxofazasi shtab boshligi zaxarlangan xudu dva undagi odamlarni ximoya qilish usullari va tadbirlarini aniklaydi. Zararlanish uchog'idagi razvedka guruxlari uchun vazifalar belgilab beriladi. Qutqaruv ishlarini olib borish uchun shoshilinch kuch va vositalar tayyorlanadi. Zararlanish uchog'ida uyushtirilgan razvedka guruxi kimyoviy zararlanish o'chog'ini ulchamlarini aniqlaydi, zaxarlanish darajasini vash u asosida eng yakin, kulay yullar bilan odamlarni xavfli zaxarlangan zonadan olib chikib ketish yullarini belgilaydi.

Ximoya inshootlarda yashiringan odamlarni olib chikib ketish vakti belgilangandan sung ular zaxarlanmagan hududlarga olib chikib ketiladi. SHu bilan birga shaxsiy ximoya vositalarini echish vaktini elon kilinadi. Kimyoviy zaxarlanish zonasining va shikastlanish manba'larining chegaralariga «Zaxarlangan» degan yozuvlar o'rnatiladi (1 rasm).

Rasm. Kimyoviy zaxarlanishda qo'yiladigan maxsus belgilar

Fuqaro muxofazasi boshligi razvedka ma'lumotlariga tayanib, ishga jalb etilgan kuchlarga vazifalar beradi, shaxsan uzi ximoyaviy zararlanish oqibatlarini tugatish choralarini kuradi va fuqaro muxofazasi bo'linmalariga ishni olib borilishida bevosita raxbarlik kiladi. Kimyoviy zararlanishning tugatilishi uchun barcha zaruriy tuzilmalar kechiktirilmasdan ishga jalb kilinadi, birinchi navbatda sanitar drujinalar, zararlantirish komandalari, qishloq xujalik xayvonlari va usimliklarni ximoya qilish fuqaro muxofazasi gruppalari, jamoat tartibini saqlash va boshka bo'linmalar kechiktirilmasdan ishga jalb etilishi kerak. Yigma komandalarga (gruppalarga) kimyoviy zaxarlanishga karshi ximoya vositalari, qutqaruv ishlari olib boriladigan uchastkalari, vazifalar, degazatsiya olib boriladigan rayonlar va ko'rilmalar ko'rsatiladi.

Maxsus ishlov punktlari zaxarlanmagan territoriyada zararsizlantirish stansiyalari yakin bo'lgan yerlarda tashkil qilish tavsiya etiladi.

Mavzu: O'ta zaxarli kimyoviy moddalarni ishlab chiqarishda va saqlashda sodir bo'lgan avariylarni bartaraf qilishda qutqaruvchilarning harakati (2 soat)

O'quv savollari

1. Zaxarlovchi moddalar va ularning tasnifi.
2. KTEZM inson organizmiga ta'siri

Hamma zaharlovchi moddalar o'zining ta'sir qilishiga, qanday maqsadda ishlatilishiga hamda boshqa xususiyatlariga qarab turlicha tasnif qilinadi. SHulardan toksikologik, taktik va kimyoviy tasniflar keng qo'llaniladi.

Toksikologik (klinik) tasnif

Zaharlovchi moddalar ta'siri natijasida paydo bo'lgan klinik simptomlarga, patologik jarayonning xususiyatiga, tibbiy yordam ko'rsatish, davolash usullari hamda tashkiliy ishlarning umumiylikiga qarab zaharlovchi moddalar quyidagi o'xshash guruhlarga bo'linadi:

1. Asablarni falajlash ta'siriga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar: zarin, zoman, V-gazlari.
2. Terida yara paydo qilish ta'siriga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar: iprit, azotli ipritlar, lyuizit.
3. Psixokimyoviy ta'sirga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar: lizergin kislotaning dietilamidi (DLK), BZ (Bi-zet).
4. Ta'sirlash xususiyatiga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar:
 - a) yuqori nafas yo'llari va burun shilliq pardasiga ta'sir etuvchi zaharlovchi moddalar (sternitlar): adamsit, difenilxlorarsin, difeniltsianarsin;
 - b) ko'z shilliq pardasiga ta'sir etuvchi zaharlovchi moddalar (ko'zdan yosh oqizuvchi yoki lakrimatorlar): brombenziltsianid, xloratsetofenon, Si-es (CS) va Si-ar (CR) moddalari.
5. Umumiy zaharlash ta'siriga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar: tsianid kislota, xlortsian.
6. Bo'g'uvchi ta'sirga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar: fosgen, difosgen.

Harbiy-taktik tasnifi. Bunda zaharlovchi moddalar ta'sir qilish xususiyatiga va natijasiga qarab ikki guruhga bo'linadi:

-o'ldiruvchi zaharlovchi moddalar (asablarni falajlovchi, terida yara paydo qiluvchi, umumiy zaharlovchi va bo'g'uvchi ta'sirga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar);

-vaqtincha safdan chiqaruvchi zaharlovchi moddalar qo'llanilganda harbiy qo'shnlarning ish faoliyati pasayadi (psixokimyoviy va ta'sirlash xususiyatiga ega bo'lgan zaharlovchi moddalar).

Zaharlovchi moddalar zaharlilik xususiyatiga qarab ikki asosiy guruhga bo'linadi:

-zaharlanishning klinik manzarasini tez yuzaga chiqaruvchi zaharlovchi moddalar;

-zaharlanishning klinik manzarasini sekin rivojlantiruvchi zaharlovchi moddalar.

Tez ta'sir qiladigan zaharlovchi moddalarga zarin, zoman, V-gazlari, tsianid kislota, xlorotsian, shuningdek ko'z va yuqori nafas yo'llari shilliq pardasini ta'sirlovchi zaharlovchi moddalar kiradi.

Bu moddalar organizmga ta'sir qilganda zaharlanish manzarasi bir necha daqiqa ichida rivojlanib (fosfororganik zaharlovchi moddalar, tsianid kislota) 1-10 daqiqa ichida o'lim ro'y beradi.

Sekin ta'sir qiladigan zaharlovchi moddalarga iprit va fosgen kiradi.

V-gazlari teriga ta'sir qilganda klinik alomatlari sekin rivojlanadi.

Bu moddalar organizmga ta'sir qilganda zaharlanish alomatlari mutlaqo yuzaga chiqmasdan yashirin davr kuzatilishi mumkin.

Bu davr bir necha daqiqadan (V-gazlari) bir necha soatgacha (iprit, fosgen) cho'zilishi mumkin.

Kimyoviy qurol qo'llanilgan hududda kimyoviy moddalardan zaharlanish o'chog'i hosil bo'ladi, uning o'lchami ishlatilgan zaharlovchi modda (ZM) miqdoriga, ZM ning turiga, ishlatish usuliga hamda ob-havo sharoitlariga bog'liq bo'ladi.

Zaharlovchi moddalar o'zining zaharlash xususiyatini qancha vaqt saqlay olishiga qarab chidamli zaharlovchi moddalar va chidamsiz zaharlovchi moddalarga ajratiladi.

CHidamli zaharlovchi moddalar - bular suyuq moddalar bo'lib, yuqori qaynash haroratiga (150°C dan yuqori) ega.

Ishlatilganda juda sekinlik bilan bug'lanadi va uzoq vaqtgacha (bir soatdan bir necha kecha-kunduzgacha, qish vaqtida haftalab) saqlanib turadi.

Bu guruh zaharlovchi moddalarga fosfororganik zaharlovchi moddalar (zarin, zoman, V-gazlari) va terida yara paydo qiluvchi moddalar (iprit, azotli iprit, lyuizit) kiradi.

SHuni esda tutish kerakki, qo'llanilgan zaharlovchi moddalarning chidamliligi ularning faqatgina fizikaviy va kimyoviy xossalariga bog'liq bo'lib qolmasdan, ularning ishlatish usuliga, ob-havo sharoitiga va joylarning reliefiga ham bog'liq bo'ladi.

Agar havo va yerning harorati 10°C ga ko'tarilsa, zaharlovchi moddalarning bug'lanishi ikki marta tezlashadi.

SHamol paydo bo'lganda ham bug'lanish jarayoni tezlashadi.

Zaharlovchi moddalar o'rmon, daraxtzor, ekin ekilgan joylarda, jarliklarda ochiq joylarga qaraganda 7-10 barobar uzoq saqlanib qoladi.

CHidamsiz zaharlovchi moddalar – bu moddalar ham suyuqlik holida bo'lib, qaynash harorati juda past bo'ladi. Zaharlilik xossasini ochiq joylarda bir necha daqiqagacha saqlaydi. SHuning uchun asosan havoni zaharlash maqsadida qo'llaniladi. Bu moddalar qo'llanilganda tez bug'lanib, zaharli modda aralashgan bulut hosil bo'ladi, bunday bulutlar shamolda ko'chib, ba'zan 10-15 km gacha yetib boradi. Harakatlanish yo'llarida binolar ichiga kiradi, ko'chalar, hovlilar, yerto'lalalar, jarlik va shamol kam tegadigan boshqa joylarda turib qoladi. Bu guruhdagi moddalarga fosgen, difosgen, tsianid kislota, xlorotsian kiradi.

Kimyoviy tasnifi

Zaharlovchi moddalar kimyoviy tuzilishi bo'yicha quyidagi guruhlarga bo'linadi:

-fosfororganik birikmalar - zarin, zoman, V-gazlari, binar fosfororganik zaharlovchi moddalar;

-galoidlangan sulʼfidlar, iprit va uning analoglari;

-tarkibida margimush boʻlgan birikmalar (arsinlar)- lyuizit, adamsit, difenilxlorarsin, difeniltsianarsin va boshqalar;

-koʻmir kislotasining galoidlangan hosilalari – fosgen, difosgen;

-nitrillar - tsianid kislota, xlortsian, CS;

-benzil kislota hosilalari (benzilatlari) –BZ.

Zaharlovchi moddalarning fizikaviy va kimyoviy xossalari

Zaharlovchi moddalarga shunday moddalar kiradiki, ular faqat yuqori toksik xususiyatga ega boʻlmay, balki ommaviy shikast yetkazuvchi qurol sifatida ishlatishga imkon beradigan bir qator fizikaviy va kimyoviy xossalarga ham ega boʻladi.

Qaynash va suyuqlanish harorati zaharlovchi moddaning taʼrifida asosiy oʻrin egallaydi.

Zaharlovchi moddaning uchuvchanligi uning qaynash haroratiga bevosita bogʻliq. Koʻpchilik zaharlovchi moddalar suyuqlik holatida boʻladi, bu suyuqliklarning qaynash haroratiga qarab shartli ravishda past haroratda qaynaydigan va yuqori haroratda qaynaydigan moddalarga ajratish mumkin. Past haroratda qaynaydigan zaharlovchi moddalar tez bugʻlanadi va havoda yuqori konsentratsiyani hosil qiladi, lekin ular ishlatilgan joyida qisqa vaqt saqlanib qoladi. Yuqori haroratda qaynaydigan zaharlovchi moddalar ishlatilganda, juda sekin bugʻlanadi, ishlatilgan joylarida uzoq muddatgacha saqlanishi tufayli zaharlash xususiyati kuchli boʻladi.

Zaharlovchi moddaning uchuvchanligi. Bu maʼlum haroratdagi va havo bosimidagi zaharlovchi moddaning havodagi toʻyingan maksimal miqdoridir.

Zaharlovchi modda bugʻlari bilan havoni toʻyintirishga maxsus sharoitlardagina yerishish mumkin, shuning uchun jang maydonida zaharlovchi modda qoʻllanilganda ularning havodagi konsentratsiyasi uchuvchanligiga qaraganda ancha past boʻladi. Odatda, uchuvchanlik 1 litr havoda milligramm hisobida (m³g⁻¹) oʻlchanadi. Zaharlovchi moddalarning uchuvchanligi, uning qaynash harorati va bugʻlarining qattiqligiga bogʻliq, shuning uchun qaynash harorati past boʻlgan moddalar (fosgen, tsianid kislota) tez bugʻlanib ketadi, yuqori haroratda qaynaydigan moddalar sekinlik bilan bugʻlanadi. Bu koʻrsatkichlar zaharlovchi moddalar qoʻllanilgan joyda turgʻunligi yoki beqarorligini koʻrsatadi.

Zaharlovchi modda bugʻlarining zichligi bir litr bugʻ yoki gazning bir litr havoga nisbati bilan belgilanadi. Masalan, fosgen bugʻining zichligi 3,5 ga teng. Bugʻlari past zichlikka ega boʻlgan zaharlovchi moddalar va gazlar atmosferada tezda tarqalib ketadi, bu esa yer yuzida uzoq muddat jangovar konsentratsiyasini saqlab turishga toʻsqinlik qiladi. Shuning uchun tsianid kislota (kuchli zaharlovchi taʼsirga ega boʻlganligiga qaramay) jang maydonlarida keng qoʻllanilmagan. Birinchi jahon urushida va hozirgi kunda tabelli holda saqlanib kelayotgan zaharlovchi moddalarning zichligi havoga nisbatan yuqori koʻrsatkichlarga ega.

Yuqori zichlikka ega bo'lgan zaharlovchi moddalarning bug'i uzoq vaqt shamol tegmaydigan joylarda, chuqurliklarda, jarliklarda, xandaqlarda, transheyalarda va boshqa yerlarda saqlanib qoladi.

Suyuq zaharlovchi moddalarning solishtirma og'irligi suv havzalarining zaharlanish darajasini baholashda katta ahamiyatga ega. Yuqori nisbiy og'irlikka ega bo'lgan zaharlovchi moddalar uzoq vaqt ichida suv havzalarining eng pastki qatlamlarida saqlanib turadi.

Gidrolitik turg'unligi zaharlovchi moddalarning nam joylarda va yomg'ir yog'ayotgan vaqtlarda uzoq vaqt saqlanib qolishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, zaharlovchi moddalarning gidrolizlanmasligi yoki gidroliz reaksiyalariga turg'unligi, zaharlangan joy, inshootlar, harbiy texnika va harbiy mulklarni degazatsiya qilishni qiyinlashtiradi.

Zarin, zoman kabi zamonaviy yuqori toksik zaharlovchi moddalar yuqori gidrolitik turg'unlik xossasiga ega.

Zaharlangan joylarni va harbiy mulklarni degazatsiya qilish nuqtai nazaridan **kislota va ishqorlarga turg'unligini aniqlash** katta ahamiyatga ega.

Masalan, zarin va zoman ishqorlar bilan yaxshi degazatsiya qilinadi (novshadil spirti, o'yuvchi natriy).

Fosfororganik zaharlovchi moddalar guruhiga kiruvchi V-gazlari esa ishqorlar ta'siriga ancha turg'un (bardoshli), shuning uchun bu moddalarni degazatsiya qilishda tarkibida faol xlor saqlovchi moddalar (kal'tsiy gipoxlorit, xloramin, dixloramin va boshqalar) qo'llaniladi.

Odatda, zaharlovchi moddalarning ko'pchiligi ishqorlar ta'siriga turg'un (bardoshli) bo'ladi.

Oksidlovchi va asli holiga qaytaruvchi moddalarga turg'unlik jangovar zaharlovchi moddalarning eng muhim xossasidir.

Zaharlovchi moddalarning molekulasida ro'y beradigan o'zgarishlar zaharlovchi moddalarning zaharlilik xossasini qisman yoki to'liq yo'qolishi bilan namoyon bo'ladi. SHuning uchun zaharlovchi moddalarni degazatsiya qilishda qo'llaniladigan moddalar kuchli oksidlovchi va asliga qaytaruvchi xossalarga ega. Keng tarqalgan kuchli oksidlovchi xossaga ega bo'lgan degazatorlarga xlorli ohak, monoxloramin va dixloraminlar kiradi. Bu vositalar qo'llanilganda oksidlanish reaksiyasidan tashqari, yana zaharlovchi moddalarning xlorlanish reaksiyalari ro'y beradi, natijada zaharlovchi moddalar neytral holatga o'tadi.

Zaharlovchi moddalar saqlanadigan idishlar tsisterna, bochka va boshqalarga hamda bomba, mina, snaryad, zambarak o'qi va hokazolarning materiallariga nisbatan past reaksiyon xususiyatga ega bo'lishi kerak.

ZAHARLOVCHI MODDALARNING TOKSIKOLOGIK TA'SIRI

Sintez qilingan har bir zaharlovchi moddaning samaraliligi, avvalo toksikologik laboratoriyalarda tajriba tariqasida hayvonlarda tekshirib ko'riladi. Faqat hayvonlarda yuqori zamonaviy tekshirishlarga asoslanib o'tkazilgan patofiziologik, biokimyoviy, morfologik, klinik va boshqa tajribalar asosida harbiy teoretik toksikologiya zaharlovchi moddalarning ta'sir qilish mexanizmini, zaharlanishning patogenezini, ziddi-zaharlar bilan davolash yo'llarini va zaharlanishning oldini olish masalalarini o'rganib chiqadi. Bundan tashqari, bu

tajribalarda moddaning hayvonlarga ko'rsatadigan mahalliy va umumiy ta'siri, nafas yo'llari, me'da-ichak yo'li, shikast etmagan teri va shilliq pardalar orqali yaxshi so'rilishi, uning qay darajada zaharliligi belgilanadi.

Zaharlovchi moddalar shunday kimyoviy birikmaki, ular atmosferada turli agregat holatida (bug', gaz, aerazol, suyuq tomchi sifatida) bo'lib, tushgan joyida odamlar va hayvonlarni yoppasiga qirish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Zaharlovchi moddalar qator taktik va toksik talablarga javob berishi zarur, chunki zaharlovchi moddaning asosiy xossasini bilish kimyoviy hujum boshlangan taqdirda ko'riladigan himoya tadbirlarini o'z vaqtida va to'g'ri amalga oshirish uchun imkon yaratadi. Zaharlovchi moddalarning toksikligi, ya'ni zaharliligi shu qadar kuchli bo'lishi kerakki, ular organizmga juda oz miqdorda tushganda ham qisqa muddat ichida og'ir va hatto o'lim bilan tugaydigan zaharlanishni keltirib chiqarishi lozim.

Zahar deb, biror yo'l bilan kam miqdorda bo'lsada organizmga tushgan va uning me'yoriy faoliyatini izdan chiqaradigan yoki o'ldiradigan yuqori toksik moddalarga aytiladi.

Zaharlanish organizmga zaharli modda ta'siri natijasida undagi me'yoriy fiziologik jarayonlarning buzilishidir. Organizmning zaharlanishi unga tushgan zaharli moddaning miqdoriga, organizmning umumiy holati hamda zaharning organizmga qaysi yo'l bilan tushganiga bog'liq.

Zaharlilik, ya'ni toksiklik deb, kimyoviy zaharlovchi moddalarning organizm hayot faoliyatini izdan chiqarib, zaharlay olishiga aytiladi. Zaharlovchi moddaning zaharliligi ularning fizikaviy va kimyoviy xossalari va tuzilishiga bog'liq.

Zaharlanish ta'sirini belgilab beradigan asosiy omillardan biri ularning qanday miqdor yoki konsentratsiyada organizmga ta'sir ko'rsatishidir. Zahar degan tushunchaning o'zi ham hamisha moddaning dozasi, konsentratsiyasi bilan bog'langan.

Doza deb, zaharlovchi moddaning ma'lum og'irlik birliklarida ifoda qilinadigan miqdoriga aytiladi va mgg'kg bilan ifodalanadi.

Zaharlovchi moddaning **konsentratsiyasi** deb, biror hajm birligidagi miqdorga aytiladi. Konsentratsiya-litr (mgg'l), (gg'l), (gg'm³), gramm yoki milligrammlarda ifodalanadi. Suvning va havoning qay darajada zaharlanganligi shu tariqa belgilanadi.

Zaharlovchi moddaning maydon birligiga to'g'ri keladigan miqdori **zaharlanish tig'izligi** deb ataladi. Bir kvadrat metrdagi zaharlovchi modda grammlar bilan ifodalanadi (gg'm²).

Dala maydonlar, joylar, yo'llar va texnika buyumlarining zaharlanish darajasi ana shunday ifodalanadi.

Harbiy toksikologiyada zaharlovchi moddalarning zaharlilik darajasini belgilash uchun quyidagi tushunchalardan foydalaniladi:

-yo'l qo'ysa bo'ladigan konsentratsiyasi va dozasi - bunda zaharlovchi modda uzoq muddat ichida ta'sir qilsa ham odam organizmida hech qanday o'zgarish yuzaga kelmaydi;

-bo'sag'a dozasi yoki konsentratsiyasi - bunda yengil darajadagi klinik alomatlar paydo bo'ladi, ish qobiliyati va jangovarlik xususiyati pasayib ketadi;

-o'rtacha safdan chiqaruvchi dozasi va kontsentratsiyasi-odamlar va harbiy xizmatchilarning 50 foizi ish bajarish va jangovar qobiliyatini yo'qotadi va I_{50} , IC_{50} belgilari bilan ifodalanadi. Bu yerda I - ingliz so'zining birinchi harfi bo'lib, Incapacitating - qobiliyatsiz, qobiliyati yo'q degan ma'noni bildiradi;

-o'ldiradigan o'rtacha doza va kontsentratsiyasi-bunda zaharlangan odamlarning 50 foizi halok bo'ladi va CL_{50} , DL_{50} lar bilan ifodalanadi;

-absolyut o'ldiradigan dozasi yoki kontsentratsiyasi - bunda zaharlanganlarning 90-100 foizi halok bo'ladi va CL_{100} , DL_{100} bilan ifodalanadi.

Zaharlovchi moddaning organizmda qanday patologik jarayonlar rivojlanishiga olib kelishi ko'p jihatdan organizmda zaharlovchi moddaning qanday biotransformatsiyaga uchrashiga bog'liq.

Agar organizmga tushgan zaharlovchi modda miqdori ma'lum vaqt ichida kam miqdorda chiqarilsa, unda organizmda asta-sekinlik bilan to'planib boradi. Buning natijasida zaharlovchi moddaning ta'sir kuchi va ta'sir muddati oshib boradi, ya'ni kumulyatsiya hosil bo'ladi. Kumulyatsiya ikki xilda bo'ladi:

1.*Moddiy kumulyatsiya* – bunda zaharlovchi modda organizmda sof holda to'planib boradi.

2.*Funksional kumulyatsiya* - zaharlovchi modda organizmda ta'sir kuchini to'plab boradi.

Zaharlovchi modda to'qimalarda to'planib borgani bilan ularda qaytmas o'zgarishlarni keltirib chiqarmaydi, lekin uning funksiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

SHuning uchun organizmga tushadigan zaharlovchi moddalarning dozasi va kontsentratsiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Zaharlovchi moddalarning organizmga tushish yo'llari

Zaharlovchi moddalar organizmga turli yo'llar bilan, jumladan nafas yo'llari, me'da-ichak, teri, shilliq pardalari hamda jarohatlar orqali o'tishi mumkin (9-rasm).

Zaharlovchi moddalar qo'llash usuliga, ularning fizikaviy va kimyoviy, toksikologik xossalriga qarab ta'sir qiladi.

Bu moddalarning ba'zilar organizmga nafas yo'llari orqali tushsa, ba'zilar boshqa yo'llar bilan tushadi.

Zaharlovchi moddalar ko'pincha bug' va aerosol holida nafas olish yo'llariga tushadi. Havo yo'llariga tushgan zaharlovchi modda shilliq pardalarda to'xtab qolishi natijasida qisman o'pka alveolalari orqali qonga so'riladi. Agar o'pka alveolalari yoyib qo'yilsa, uning yuzasi taxminan 90-100 m² yuzaga tarqaladi, shuning uchun u nafas orqali zaharlanish klinikasida birinchi o'rinni egallaydi, ya'ni zaharlanish klinikasi tezda rivojlanadi.

Ba'zi bir zaharlovchi moddalar organizmga tushgach nafas olish yo'llari shilliq pardalariga va o'pka to'qimalaridagi intraretseptorlarga mahalliy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Reflektor yo'l bilan ta'sir qilganda organizmga umumiy ta'sir qilishi kuzatiladi. O'pka sezuvchi asab oxirlariga juda boy refleksogen zona bo'lib hisoblanadi.

Zaharlovchi moddalar bilan nafas olish yo'llari orqali zaharlanish **ingalyatsion zaharlanish** deb ataladi, bu zaharlanish juda ham xavfli hisoblanadi.

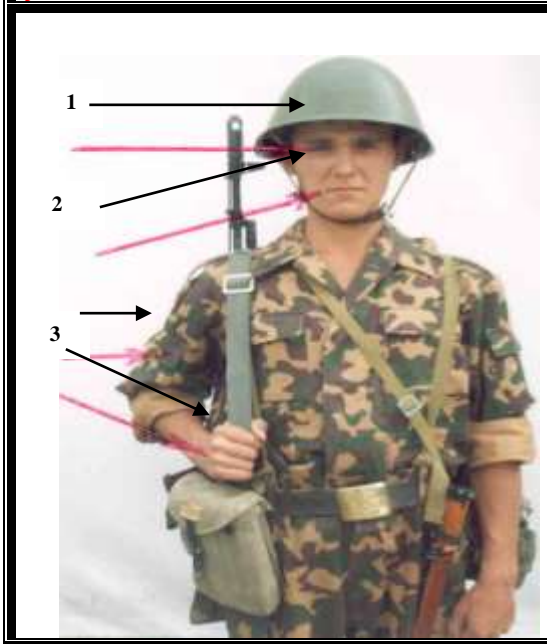
Nafas olish yo'llarini zaharlovchi moddalardan saqlash uchun himoyalovchi vositalardan- gazniqoblardan foydalaniladi.

Zaharlovchi moddalarning organizmga **me'da-ichak yo'li** orqali tushishi ham katta ahamiyatga ega. Nafas olinadigan havo bilan kirib, shilliq pardalarda ushlanib qolgan zaharlovchi moddalar og'iz bo'shlig'iga tushganda so'lak bilan aralashadi va yutib yuboriladi. Me'da-ichak yo'li orqali zaharlanish asosan bilmasdan zaharlangan suv yoki oziq - ovqat mahsulotlari iste'mol qilinganda yuzaga keladi.

Me'da-ichak yo'lga tushgan zaharlovchi moddalar asosan ichakda so'riladi.

Lipidlarda yaxshi yeriydigan zaharlovchi moddalar og'iz va me'da-shilliq pardasiga ham yaxshi so'riladi. Ichak shilliq pardasidan qon tarkibiga lipidlarda yaxshi yeriydigan va yerimaydigan zaharlovchi moddalarning sust diffuziyalanish yoki oson diffuziyalanish jarayoni tufayli so'rilishi kuzatiladi. **Suvda yaxshi yeriydigan zaharlovchi moddalar yo'g'on ichakda so'riladi.**

9-rasm. Zaharlovchi moddalarning organizmga tushish yo'llari.

Me'da-ichak yo'lidan so'rilib o'tgan zaharlovchi moddalar qon va limfa tomirlariga tushadi va butun organizm va to'qimalarga tarqaladi. Zaharlovchi moddalar katta qon aylanish doirasiga tushishidan oldin jigarga keladi va bu yerda ularning bir qismi jigarning mikrosomalfermentlari ta'sirida zararsizlantiriladi. Ichakdan qonga so'rilmagan zaharlovchi moddalar axlat bilan tashqariga chiqarib tashlanadi.

Zaharlovchi moddalarning organizmga tushadigan yana bir eng muhim yo'li **teri qavatidir**. O'tishning uch yo'li ma'lum: epidermis orqali, jun follikulalari va yog' bezlarining chiqaruvchi yo'llari orqali. Lipidlarda yaxshi yeriydigan zaharlovchi moddalar (fosfororganik zaharlovchi moddalar, iprit, lyuizit va boshqalar) teri orqali organizmga tezda so'rilish xususiyatiga ega. Odamning terisi

qizarib ancha terlab turgan holda zaharlovchi moddalarning so'rilishi ancha osonlashadi.

Bundan tashqari, teri qavati orqali organizmga tushgan zaharlovchi moddalarning toksik ta'sir ko'rsatishi uchun: zaharlovchi moddalarning qanchalik tez so'riluvchanligi, suvda yeruvchanligi ham muhim o'rin tutadi. Teri orqali o'tgan zaharlovchi moddalar jigarga tushmasdan, katta qon aylanish doirasiga tushishi mumkin. Teri qavatlarini zaharlovchi moddalardan himoyalash uchun maxsus himoya vositalari qo'llaniladi.

Bundan tashqari, zaharlovchi moddalar organizmga teri qavatidagi yaralar va yaralangan yuzalar orqali tushishi mumkin. Qon oqib turuvchi yaralar bo'lganda zaharlanish tezda yuzaga chiqmaydi, chunki yaralar orqali oqib chiqayotgan qon zaharlovchi moddalarni qisman yuvib ketadi. Agar yaralangan kishi yana zaharlovchi moddalar yoki radiofaol moddalardan zaharlangan bo'lsa, ular **kombinatsiyalangan zaharlanganlar** deb ataladi.

Zaharlanganlarni davolash va zaharlanishning oldini olish

Dushman tomonidan ommaviy qirg'in qurollari qo'llash xavfi paydo bo'lganda yoki qo'llanilganda undan saqlanishning asosiy tadbirlari quyidagilardan iborat:

-shaxsiy tarkibga dushman tomonidan ommaviy shikast yetkazuvchi qurollar qo'llashga tayyorlanganligi o'z vaqtida fosh qilinishi va uning hujum qilish xavfi borligi ma'lum qilinadi. Bu tadbirni amalga oshirishdan maqsad hujum vositalari tashuvchi samolyotlar, raketalar, maxsus vositalar va boshqalarni o'z vaqtida razvedka qilib yo'qotishdir. Bu tadbirlar harbiy qo'mondonlik tomonidan amalga oshiriladi:

-harbiy qismlar egallagan vaziyatni, shaharlarni hamda aholi yashaydigan boshqa joylarni ommaviy shikast yetkazuvchi qurollardan saqlash uchun muhandislik (fortifikatsiya) tadbirlari amalga oshiriladi;

-uzluksiz ravishda radiatsiya, kimyoviy va biologik holat joriy etiladi;

-ommaviy qurollar ta'siridan saqlanishga harakat qilinadi;

-zaharlangan kishilarga kimyoviy zaharlanish o'chog'ida va davolash evakuatsiya bosqichlarida tibbiyot yordamini ko'rsatish ishlari uyushtiriladi va o'tkaziladi;

-dushmanning ommaviy shikast yetkazuvchi qurollar qo'llash oqibatlarini o'z vaqtida yo'qotiladi.

Kimyoviy zaharlanish o'chog'ida zaharlovchi moddalar bilan zaharlanganda odamlarga zudlik bilan dastlabki tibbiy yordam ko'rsatish kerak.

Dastlabki tibbiy yordam harbiy xizmatchilarning shaxsiy tibbiy qutichasi (AI-2), shaxsiy paketlar (IPP-8, IPP-9, IPP-10) yordamida o'ziga va o'zaro, shuningdek sanitarlar va sanitar instruktorlar tomonidan o'tkaziladi, fuqarolar mudofaasi bo'yicha sanitariya postlari va sanitariya drujinalari tomonidan o'tkaziladi. Keyinchalik, shifokorgacha bo'lgan yordam batalyon tibbiy punktida (BTP), malakali tibbiy yordam alohida tibbiy otryad (ATO), harbiy garnizon

tibbiy gospitalari (GTG) va markaziy harbiy klinik gospitali (MXKG) da olib boriladi.

Zaharlangan odamlarga umumiy davolash ishlari o'tkazilishiga qarab etiologik, patogenetik, simptomatik va maxsus davolash ishlari o'tkaziladi.

Etiologik davolash bu organizmda kasallik yoki zaharlanishni keltirib chiqaruvchi etiologik omillarning oldini olish yoki ularni yo'qotishga qaratilgan bo'ladi va quyidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi:

-zudlik bilan nafas olish yo'llari va terini himoyalovchi vositalar kiyiladi;

-teriga tushgan zaharlovchi moddalarni tezlik bilan degazatsiya qilish zarur, zaharlangan ust - bosh iloji bo'lsa almashtiriladi;

-me'da-ichaklar orqali tushgan zaharlovchi moddalarni tezlik bilan me'dadan chiqarib tashlash (me'dani zond bilan yuvish), adsorbentlar (faollangan ko'mir) berish zarur;

-zaharlovchi moddalarning ziddi-zahari qo'llaniladi;

-organizmga tushgan zaharlovchi moddalarni zaharsiz holga keltirish uchun boshqa vosita va usullarni (jadallashtirilgan diurez, gemodializ, peritoneal dializ, gemosorbtsiya, limfosorbtsiya, qon alishtirish va boshqa usullarni) qo'llash. SHuni esda tutish kerakki, agarda zaharlovchi modda organizmdan to'liq chiqarilmagan bo'lsa yoki uning organizmga kirishi to'xtatilmagan bo'lsa, olib borilayotgan davolash ishlarining nafi bo'lmaydi.

Mavzu: Gidrotexnik inshootlarida kelib chiqqan avariyalarda qutqaruv ishlarini olib borishni xususiyatlari (2 soat)

O'quv savollari:

1. Gidrotexnik (gidrodinamik) halokat.
2. Gidrotexnik inshootlardagi avariyaarning ko'lami va xarakteriga ko'ra oqibatlar.
3. Suv bosish xavfi bor hududlarda profilaktik choralarining olib borilishi.

Suv omborlaridagi, daryolardagi, kanallardagi gidrotexnika inshootlarning buzilishi, tog' ko'llaridagi suv satxini o'zgarishi, ko'chkilar gidrotexnik xalokatlar va avariya natijasida suv bosishi sodir bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda odamlar qurbon bo'lishi, sanoat va qishloq xujaligi ob'ektlarining ishi izdan chiqishi, suv bosgan hududdagi aholining turmush faoliyati buzilishi extimol tutiladi. Bunday xollarda aholi shoshilinch ko'chiriladi. Gidrotexnik (gidrodinamik) xalokat, bu gidrotexnika inshoot yoki uning biror qemi ishdan chiqishi, buzilishi, natijada boshqarib bo'lmaydigan juda katta miqdordagi suv massasining bostirib kelishi bilan bog'lik favqulodda vaziyatlar.

Respublikamizda muayyan sharoitda favqulodda vaziyatlar sodir etilishi mumkin bo'lgan gidrodinamik xavfli ob'ektlar juda ko'p bo'lib, ular aholi va hudud uchun xavf- xatar manbai xisoblanadi.

Gidrodinamik xavfli ob'ektlar - bu suv oqimi buylab o'zidan oldingi va o'zidan keyingi suv satxlarini muayyan farq tutib turadigan inshootdir.

Er yuzasidagi geologik jarayonlar asosan yerning ichki kuchlari va tashqi tabiiy omillar ta'sirida sodir buladi. Bundan tashkari shu kabi xodisalar insonning xujalik va kurilish faoliyati ta'sirida ham vujudga kelishi mumkin.

Gidrotexnik inshootlardagi avariyaalarda uning ko'lami va xarakteriga qarab kuyidagi holatlar yuzaga kelishi mumkin:

- tugon buzilgandagi toshkin- suvning bir kismi tugondan o'tib ketadi.
- suv bosishi- hududning asta sekin suv ostida qolishi.
- gidrotexnik xavfli inshootdagi favqulodda vaziyatlarning shikastlovchi omillari- to'g'onni urib ketgan suv tulkinining balandligi (tezligi 3-100 km/soatgacha; tulkinning etib kelish vakti va suv bosish chegaralari)

Suv bosish zonasida gidrotexnik inshootiga tutash hududlarning suv tagida qolishi mumkin bo'lgan qismi. Bu holatda katta hududlarni suv bosadi. Suv bosgan hududda qutqaruv ishlari- bu suv bosgan hududda fuqaro muxofazasining barcha boshqaruv punktlarida yukori tayyorgarlik holatiga o'tkaziladi, navbatchilik urnatiladi. Aholi va zaruriy boshka tashkilotlarga avariya xakida xabar yuboriladi. Razvedka va nazorat ishlari o'tkaziladi, odamlarni kidirish, ularni suzuvchi vositalarga chikarish va xavfsiz joyga olib borish, uy- joy bilan ta'minlash, shikastlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish kabi ishlardan iborat. Toshkin bosilgach zararlangan aloka va elektr tarmoqlari tiklanadi, suv yuvib ketgan yullar remont kilinadi va buzilgan ko'priklar tuzatiladi.

Suv bosish xavfi bor hududlarda profilaktik choralarining olib borilishi favqulodda vaziyatlar zararini talofatini kamaytirishga xizmat qiladi.

Suv bosish xavfi extimoli bo'lgan joylarda oldindan evakuatsiya qilish yullari aniklanadi. Suv bosgan paytda kecha- kunduz navbatchilik qilinadi, suvning vositalari tayyor xolga keltiriladi. Suv toshqini xavfi bo'lganda aholini ximoya qilish uchun fuqaro muxofazasi kuch va vositalari jalb kilinadi. Avariya qutqaruv ishlarini olib borish tartibi iktisodiyot ob'ektlarining favqulodda vaziyatlar planida ko'rsatilganidek amalga oshiriladi.

Mavzu: Suv ostida qutqaruv ishlarini tashkil qilish (2 soat)

O'quv savollari:

- 1. Suvda qutqaruv ishlarini olib borishni tashkil etish.**
- 2. G'ovvoslik anjomlarini tuzilishi va ishlatish qoidalari.**
- 3. Ma'naviy-ruhiy tayyorgarlik olib borishning usullari**

G'avvosni sovuqqotishi suvni xarorati, suv ostida ishlash vaqti va kiyim /gidrokostyum/ turiga bog'liq.

Ma'lumki, me'yorda inson tana xarorati 36–37 gradusni tashqil qiladi. Organizmdagi barcha protsess va modda almashuvi raaktsiyalar shu xarorat diapazonida bo'lib utadi. Barcha ichki va tashqi uzgarishlar turli salbiy xolatlariga olib kelishi mumkin. Qutqaruvchilar nafaqat suvga tushganda sovqatishlari mumkin, balki g'avvoslik ishlarni ta'minlaydigan boshqa qutqaruvchilar, qayiqda ishlayotgan xodimlar xam past xarorat va shamollardan aziyat chekishi mumkin. Atrof muxit past xarorratlari darajasiga qarab oddiy sovuq qotishdan to butunlay tanani muzlab qolish xolatigacha olib kelishi mumkin. Organizmni xarorati 5 gradusdan past bulsa umumiy tana sovqatishi xolatiga uchraydi va turli salbiy uzgarishlar paydo buladi. Inson sovuqda qolsa qalin yoki qo'p qatlamli qiyim qiyishi, ochiq joydan panaga /uy, palatka, g'or/ kirishi, issiq ichimliklar yoki ovqat istimol qilib uzini asraydi.

Belgilari. Organizm xam o'z yuliga tanadagi issiq xaroratni meyorda saqlab qolishga xarakat qiladi. Xususan nafas olishi sekinlashadi va yuzaki buladi. Teridagi ter ishlab chiqaruvchi bezlar uz ishlarini tuxtatadi, teri kavaklari berkitiladi, tuklari kutariladi, teri osti mayda qon tomirlarda qon aynalishi kamayadi va shu sababli teri oq rang tusini oladi. Bundan tashqari yurak urishi nisbatan kamayib, modda almashuvi sekinlashib boradi va shu bilan kislorodga ixtiyoj xam kamayib boradi. Teri osti mushaklar beixtiyoran titraydi. Tovushi pasayib, xirrilaydi.

Tanani sovuq qotishi davom etaversa, qon bosimi pasayib, bosh miya qon tomirlarida qon aynalishi sekinlashib boradi, miya kislorod bilan ta'minlanishi kamayadi. Inson, uzi bilmagan xolda, xarakatlari sustlashib, uyquga ketishi va shu sababli past xaroratdan xaloq bulishi mumkin.

Tablitsa 4. Suv xaroratiga qarab insondagi uzgarishlar

Suv xarorati, gradus,	Xushidan ketish vaqti	Xaloq bulish vaqti
-----------------------	-----------------------	--------------------

S		
0	10-15 daqiqa	15-50 daqiqa
10	25-50 daqiqa	1-1,5 soat
15	2-3 soat	4-5 soat
20	4-6 soat	8-10

Birinchi yordam. G'avvosni suvdan chiqarib, pana joyga olib utib anjom va kiyimlari yechiladi. Qutqaruvchilar shuni esida tutish kerakki, pana joy bulmasa ham, xul kiyimlarni barchasi yechilib, tanasi quruq sochiq yoki boshqa mato bilan yaxshilab ishqalab artiladi. Sung boshqa, quruq kiyim kiyiladi. Issik shirin /qora/ choy yoki kahfa beriladi. Imkoniyatdan kelib chiqqan xolda bush plastik idishlarga issiq suv qo'yib, oyog'ini orosiga, buyin soxasi va qultiqlar ostiga kuyilib, odealo bilan o'rab quyiladi. Suvni olovda isitiladi yoki avtomashina radiatoridan olinadi. Tinchlik xolati beriladi. Axvolini inobatga olib, tibbiyot maskaniga yuboriladi.

Jadval 5. Suv xaroratiga qarab, g'avvosni maxsus issik gidrokostyumda ishlash va dam olish vaqti

	Suv xarorati, gradus /TSel'siy/					
	1-3	4-6	7-9	10-12	13-15	16-18
SHung'ish vaqti, soat	1	1,5	2	3,5	4	5
Qayta shung'ish uchun dam olish vaqti	Kamida 4 soat		Kamida 3soat		Bir sutkada bir marotaba	

Jadval 6. Suv xaroratiga qarab, g'avvosni oddiy gidrokostyumda ishlash va dam olish vaqti

	Suv xarorati, gradus S				
	28	25	22	19	18 va undan past bo'lsa
SHung'ish vaqti, soat	4	2	1	0,5	Ruxsat etilmaydi
Qayta shung'ish uchun dam olish vaqti	0,5	1	1	1,5	

Agar g'avvos suvg'a shung'idan sung sovuqdan titrashi boshlasa, darxol shung'ishni tuxtatib, chiqib ketadi.

G'avvosni issib ketishi. Atrof muxitni xarrorati yuqori bulsa, kup vaqt maxsus kiyim kiyib, suvga tushmasdan qirg'oqda, soyasi yuq joyda tursa, ichimlik suvlari yetarli bulmasa, xamda maxsus kiyimni notug'ri tanlab kiyib xarakat qilsa, tanasi qizib ketishi mumkin.

Belgilari terisi qizarib ketsa, ko'p terlasa, nafas olishi tez va chuqur, yurak urishi xam nisbatan tez bulishi, bosh og'rishi, aylanishi kuzi oldi tinishi, tana xarorati 38 gradusdan yuqori bulishi mumkin. Agar vaqtida yordam berilmasa, rangi oqarib xushidan ketishi mumkin.

Birinchi yordam. G'avvosni suvga shung'ishdan oldin uzini yomon xis qilsa, xususan kiyinish paytida tanasi qizib ketsa – shung'ishdan chetlatiladi va salqin joyda dam beriladi.

Suvdan chiqqan g'avvosda yuqorida kursatilgan belgilar bo'lsa, maxsus anjom va kiyimlardan ozod qilib, salqin joyga olib boriladi. Xushini yuqotgan bulsa, yotqizilib, nashatir spirti /ammiak/ xidlatiladi, oyoqlari tanaga nisbatan kutarib quyiladi. Tanani sovuq suv yoki tibbiyot spirti bilan artiladi. Qultiq osti, boshi va tanaga sovuq suvga botirilgan sochiq yoki boshqa mato bilan urab quyiladi. Muzli xalta, polietilen paketga qor solib boshiga quyiladi. Boshqa sochiq, mato, karton, jurnal, faner parchasi bilan yelpib turiladi. Xushida bo'lsa – sovuq ichimliklar beriladi. Imkoniyatdan kelib chiqib, konditsioner bor xonada dam olishga yotqiziladi.

Oldini olish choralari. G'avvoslik ishlari olib boriladigan joylarda qutqaruvchilar guruh rahbarlari isib ketish choralarini kuradi. G'avvoslar quyoshda turmasligi, bosh kiyimisiz yurmasliglari, yoz kunlarida imkoniyatdan kelib chiqib maxsus, soyasi bor joylarda bulishlari, salqin ichimliklar bilan ta'minlanishi choralarini kuradi.

CHiqindi gazlardan zaxarlanish. Ma'lumki, respublikamiz g'avvoslari suvga shungish paytida nafas olish uchun asosan ballonlarga siqilgan havo bilan foydalanadilar. Ballonlarga siqilgan havoni elektr yoki benzinli dvigatellar bilan ishlaydigan kompressor yordamida atrofdagi xavo bilan tuldiradilar. Agar ushbu jarayonda xam texnik xavfsizlik talablariga rioya qilinmasa, noxush xolatlariga olib kelishi mumkin. Ushbu talablarga quydagilar kiradi:

1. Kompressorni ishlatishdan oldin, texnik ko'rikdan utkaziladi. Atrofdagi xavoni tortish uchun, kompressorga qushimcha gorizonta yunalishdagi naycha tsumnatiladi.

2. Kompressorni toza xavo bor joylarga utratiladi. Avtomashinalar ko'p yuradigan yullar oldidan, qozonxonalar va turli chiqindi, xashak va g'azonlar yoqiladigan xududlardan uzoqlashtiriladi.

3. Yopiq xonalarda /garaj, omborxona/ ham ballonlar xavo bilan tuldirilmaydi.

4. Kompressorni xavo tortish naychasini shamol keladigan tarafga karab urnatiladi. Aks xolda benzinli kompressor dvigatelidan chiqqan chiqindi gazlar xavo tortish naychasidan ballonga yuboriladi.

Yuqoridagi talablarni bajarilishiga ballonga barcha noxush xidlar, chiqindi gaz va tutunlar tuldirilishi oldi olinadi.

Turli gazlardan zaxarlanishlardan eng xavfli is gazi /uglerod oksidi SO/ xisoblanadi. Is gazi asosan kumir, utin chug' bilan yoqiladigan qurilmalarda /pechka, tancha, tandir/ kislorod yetishmaganligi uchun tuliq yonmas sharoitida paydo buladi. Is gazi rangi va xidi yuq. Lekin organizmda qonni qizil tanachalari bilan muqim bog'lanib, kislorodni bog'lanishiga tusiq bo'lib, kislorod yetishmovchiligiga olib keladi.

Belgilar. Is gazidan zaxarlanganda bosh ogrishi, aylanishi, siqilishi, kungli aynishi, qayt qilishi, ko'z oldi tinishi kuzatiladi. Bundan tashkari terisini rangi qizil, umumiy xolsizlanish, qo'l va oyog'lar qaltirashlari, xushini yuqotish belgilari mumkin. Og'ir zaxarlanishlarda nafas olishni va yurak urishi tuxtashi mumkin.

Birinchi yordam bemorni axvoliga qarab ko'rsatiladi. G'avvosni zaxarlanishi ballondagi xavodan nafas olishni boshlashi bilan kuzatiladi. Ko'pincha suv ostiga shung'ishga ulgurmasdanoq yoki shung'igandan sung birinchi daqiqalarida zaxarlanish alomatlari paydo buladi va g'avvos suvdan uzi chiqib ketadi yoki yuqoridagi boshqa qutqaruvchilarga radioaloqa, xamda signalli arqon yordamida xabar berishga ulguradi.

Yordam berishni qutqaruvchilar maxsus anjomlarni yechishidan, toza havo bilan nafas olishni ta'minlashi, xushidan ketgan bulsa nashatir spirtini xidlatishi, nafas olishi va yurak urishi tuxtagan bo'lsa darxol reanimatsiya usullarini qullashlari kerak. Imkoniyat bo'lsa toza kislorod bilan nafas oldirish, g'avvosni umumiy axvolida tez yaxshi uzgarishlarga olib keladi. sung g'avvosni tinchlalirib yotqizib, odealo bilan urab. axvolini inobatga olib tibbiyot makaniga yuboriladi.

Oldini olish choralari asosan ballonni tuldirish jarayonida xavfsizlik talablariga rioya qilishlari, kompressorni texnik nosozliklarini vaqtda bartaraf etishlari, filtr xolatlarini nazorat qilishlari kerak. Yangi yoki texnik ta'mirlangan kompressorlardan foydalanishdan oldin, ular chikaradigan xavoni taxlilini utkazidi. Havosi tuldirilgan ballonlari saqlash muddati bir oydan oshmasligi kerak.

Portlash tulqini ta'siridan kelib chiqadigan xolatlar. Suv yuzasi va ostida utkazilagan portlash ishlari natijasida tulqin xosil bo'ladi va atrofga xalqasimon shaklda tarqalib, travmatik ta'sir qiladi. Portlash epitsentiriga qancha masofa yaqin bulsa, shuncha tulqin tasiri kuchli buladi. Ma'lumki portlash tulqini fizika qonunlariga buy sunib, xuddi ovoz tulkini kabi tarqaladi. Suv ostida ovoz tulqini tarqashi xavodan 4-5 barobar kupdir. portlash tulkini ta'sir qilish radiusida suv ostida g'avvos bulsa, tulqin unga saalbiy ta'sir qiladi. SHuni ta'kidlash kerakki, tulqin tarqash paytida g'avvosni tana xolati axamiyatga ega. Agar g'avvos tulqinga oldi bilan turgan bo'lsa yoki qorni bilan pastga qarab suzgan bulsa, shikastlanish darajasi yuqori buladi. Yuqoriga karab suzishda shikastlanish nisbatan kamroq bulishi mumkin.

Belgilari. Quloqlar shang'illashi, eshitish qobiliyatini pasayishi, burun va qulokdan qon ketishi, kurak soxasida og'riqlar, karaxtlik kuzatiladi. Bundan tashqari g'avvos atrofga tug'ri baho bermasdan, ongi pasayishi va orientatsiyani yuqotishi mumkin. Og'ir xolatlarda tulqin ta'siri natijasida organizmni ichki a'zolari shikastlanishi mukin.

Birinchi yordam g'avvosni suvdan olib chiqib, umumiy axvoliga qarab kursatiladi. yengil xolatlarda quloq va burundan qon ketishni tuxtatish choralari

bilan chegaralanishi mumkin. Boshqa og'ir belgilari bo'lsa, havosni tibbiyot maskaniga yuboriladi.

Oldini olish choralari. Portlash ishlari olib borilayotgan xududda g'avvoslar suv ostiga shungishga yul quyilmaydi va havfsiz masofada joylashiladi.

Yuqoridagilarni inobatga olib quydagi xulosalar chiqarishi mumkin:

1. G'avvoslik ishlari boshqa kasblardan keskin farq qilib, doimo ma'suliyat va ja'surlikni ta'lab qiladi.
2. G'avvos uz ustida doimo ishlashni, jismonan va ruhan chiniqish kerak.
3. Suv inson uchun yod bo'lib, ko'p xatarlarni uzida saqlashini g'avvoslar esidan chiqarmasligi lozim.
4. G'archa g'avvoslik ishlarni xavfsizlik talablariga qattiq rioya qilingan xolda olib borishlari kerak.
5. Sog'lig xolatiga yuzaki qaramasdan, vaqtida tibbiy kuriklardan utishlari, kerak bulsa davolanishni inkor kilmasligi kerak.
6. SHoshqaloklik va tavakkalchilik g'avvoslik ishlarida kungilsiz axvollarga olib kelishi
7. Birinchi yordam usullarini bilish, vaqtida ularni tug'ri qullash nafaqat atrofda g'ilarni og'ir axvolga tushushni, balki xayotini saqlab qolish mumkin.

So'zimiz yakunida respublikamizni barcha g'avvoslarga, suvda qutqaruv guruh vakillargi sixat-salomatlik, og'ir ishlarida katta mahorat va omad, oila a'zolariga esa tichlik-xotirjamlikni tilab qolamiz.

Ma'naviy-ruhiy tayyorgarlik olib borishning usullari

Fuqaro muxofazasi soxasida olib boriladigan tadbirlarda ishtirok etuvchilar jismonan baquvvat, ma'naviy barkamol, ruxan tetik bo'lishlari zarur. Ana shundagina fuqaro muxofazasi ishlari aniq, puxta bajariladi, samarali bo'ladi. Buning uchun fuqaro muxofazasi bilan bog'liq faoliyatining barcha tomonlari, jumladan FVDG tizimlarining shaxsiy tarkibi va aholining favqulodda vaziyatlarda harakat pushnina tayyorligi takomillashgan takdirdagina samarali buladi. Ushbu tayyorgarlikning muxmm yunalishlaridan biri ma'naviy-ruxiy tayyorgarlik xisoblanadi.

Favqulodda vaziyatlarda axolini harakat qilishga ma'naviy tayyorlash.

Xarakat ishtirokchilarini fuqaro muxofazasiga oid vazifalarni bajarish mamlakat, xalk oldidagi burch ekanligiga ishonchni tarbiyalash, o'z vazifalarini vijdonan bajarishga, murakkab vaziyatlardagi kiyinchiliklari engib o'tishga o'zini tayyorlash zarurligini tushunish, ruxiy qiyinchiliklarga chidash ruxida tarbiyalashdir.

Ruxiy tayyorgarlik - odamlarda ruxan chidamlilikni shakllantirish yoki qo'yilgan vazifalarni bajarish, xavfli vaziyatlarda fidokorona xarakat qilish qobiliyatini kuchaytirishdagi xislatlarini xosil qilish demakdir.

Ma'naviy va ruxiy tayyorgarlik bir-biri bilan uzviy bog'langan. Bu odamlarda yukori ta'naviy-ruxiy sifatlarni shakillashtirishning yagona jarayonidir.

SHaxsiy tarkibning tayyorgarligi tarbiya va o'qitish jarayonida, uning barcha shakl va usullarini qo'llagan holda amalga oshiriladi. Uning muxim vazifalaridan biri shaxsiy tarkibga va tuzilmalar sardorlariga ruxiy chinikish, irodasini

mustaxkamlashga bo'lgan intilishni singdirishdan iborat. SHaxsiy tarkib bunday chikish fuqaro muxofazasi bo'yicha vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda ko'makdosh bo'lishini tushunib etishi zarur.

Ruxiy tayyorgarlik, ayniksa xavfli vaziyatlarda harakat qilish uchun insonning ruxiyatini bevosita chiniqtirish fuqaro muxofazasi vazifalarini amalda bajarish chog'ida, o'qitish jarayonida, asosan ikki shaklda olib boriladi:

1. Maxsus jixozlangan ukuv shaxarchalarida, ruxiy chinikish maydonchalarida mashg'ulotdar, trenirovkalar olib borish.

2. Barcha mashg'ulotlarda, ayniksa, fuqaro muxofazasi o'kuv mashqlarda sharoitga maksimal yakinlashtirilgan sharoit yaratish.

Rasm. Insonning xavflarga bo'lgan munosabati

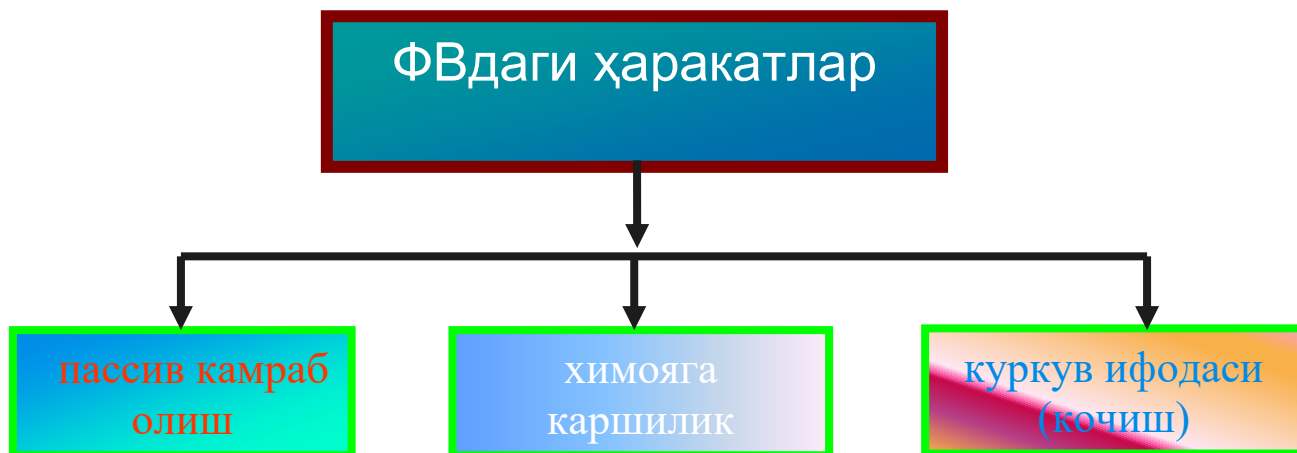
Buning uchun fuqaro muxofazasining zamonaviy o'kuv moddiy-Texnik bazasini yaratish, uni doimo foydalanishga tayyor xolda saklash, o'tkazilayotgan o'kuv mashg'ulotlari va mashklarida samarali qo'llash lozim.

Ma'naviy-ruxiy tayyorgarlikni amalga oshirishdagi shakl va usullarini maxalliy sharoitni xisobga olgan xolda, takomillashtirib borish kerak. Ma'naviy-ruxiy tayyorgarlikda, ketma-ketlik tamoyili juda muxim o'rin tutadi: oddiydan murakkabga, biroz murakkabdan - ko'proq murakkabga.

Xavf-xatar, xalokat, inqiroz so'zlari bizni xar kadamda ta'kib etadi. Gazeta-jurnallar saxifalari, televizor ekrani orkali yangi va daxshatli vokealar, xodisalar, jinoyat va favqulodda vaziyatlar xaqidagi axborotlar berib boriladi. Xar bir inson bunday sharoitda o'zini yordamga muxtoj, ximoyasiz xis qila boshlaydi. Xavf-xatar xar qadamda: uyda, magazinda, teatrda, va boshqa xaet sharoitlarda yuz beradigandek tuyuladi. Inson o'zini to'la muxofazalangan xolda xis kiladigan biror joy yo'kka uxshaydi. Bunda insonning uyqusi va ishtaxasi yo'koladi, oshkozon yarasi paydo bo'ladi, kon bosimi ko'tariladi, tinchligi ketadi. Bunday xolatda xar bir inson salbiy vokealar, xodisalarda harakat qilishga o'zini oldindan tayerlashi, o'zini va atrofdagilarni xavf xatardan asrab qolishga yordam beradi.

Buning uchun qo'rqish va xavfli xodisani kutishga chek qo'yish, xavf-xatar bilan uchrashuvga tayyorgarlikni boshlash lozim. Bu xavfsizlik psixologiyasiga kuyilgan birinchi qadam bo'ladi. Ikkinchi kadam - xavf-xatar bilan uchrashuvga tayyorlanishni o'rganish. Barcha xavf-xatarga tayyorlanish mumkin emas,

mantiqan ham to'g'ri kelmaydi. Potensial xavfni ko'ra bilish, uni chetlab o'tishni o'rganish va haqiqatdan ham ushbu xavf-xatarga to'qnash kelib qolinsa, nima qilish kerakligini bilish muximdir. Misollarda turli vaziyatlardagi xavf xatardan qutilish chorolari keltirilgan.

Zilziladan sung:

- avvalo vayrona uyumlari ostida qolgan, qulab tushishi extimoli mavjud bo'lgan hamda yonayotgan binolar va inshootlarda odamlarnn kutkarish ishlari vayrona ostida qolib ketgan odamlar chiqarayotgan tovushlarni ushlay oladigan maxsus elektron geofon uskunalari yordamida amalga oshiriladi;

- ikki millionga yaqin xidni ajrata oladigan maxsus urgatilgan itlardan foidalaniladi. SHu sababli ular qor, yer katlamlari, vayronalar ostida qolib ketgan insonlarni qidirish uchun mulyajlangan eng zamonaviy asbob- uskunalaridan ham samarasi yuqori bo'lishi kuzatilgan.

Suv toshqinida odamlarnn qutqarish, suv bosgan hududlarda qolib ketgan odamlarni qidirish, ularni suzish vositalari yoki vertolyotlarga joylashtirish va xavfsiz joyga evakuatsiya qilishdan iborat bo'ladi. Sel oqimlari yoki ko'chki xodisasi xavfi tug'ilganida va vakt etarli bo'lganida aholi xavfli hududlardan xavfsiz joylarga evakuatsiya qilinadi. Odamlar bilan birgalikda moddiy boyliklar, qishloq xujaligi xayvonlari ham ko'chiriladi.

Ishlab chiqarish xalokatlari va yirik avariyaalarida zudlik bilan xabar berish, ishchi-xizmatchilar, avvalo xavf-xatar taxdid qilayotgan yaqin atrofda yashovchi aholi muxofazasini tashkil etish zarur. Birinchi navbatda odamlarnn kutkarish bo'yicha ishlarni olib borish, ularga birinchi tibbiy yordamni ko'rsatish va shifoxonalarga olib borish kerak. Ob'ektning zararlangan hududlarini o'rganib chikib, yonginlarni cheklash va o'chirish, shikastlovchi omillarning oldini olish va cheklash lozim.

Yuqoridagi holatlar turli xarakatli model, slayd, multimediya bilan ko'rsatilib to'g'ri harakatlar namoyishi etilsa favqulodda vaziyatlarda xarakat qiluvchilarning ma'naviy, ruhiy tayyorgarlik darajasi ma'lumki, yuqori bo'lishiga asos yaratadi.

Mavzu: Epidemiya, epizootiya va epifitotiyalar paytida avariya-qutqaruv kuchlari va mablag'larini tashkil qilish va ishlatishni nazorat qilish (2 soat)

O'quv savollari

1. Favqulodda epidemiyalar.

2. Viloyat va tuman miqyosida Favqulodda epidemiyaga qarshi kurash komissiyasi faoliyati

Ayrim hollarda mamlakat hududida odamlar, hayvonlar, o'simliklar orasida turli xil yuqumli kasalliklar tarqalishi ehtimoli mavjud.

Bunday vaziyatlarda zararlangan hududlarda fuqaro muxofazasi bo'yicha tuzilgan reja asosida harakat dasturlari ishlab chiqiladi. Ushbu dasturlarda yuz bergan vaziyatga bog'liq ravishda avariya qutqaruv kuchlari, vositalari jixozlari va boshqa zarriy asbob-anjomlar tarkibi ko'rsatildi.dasturda shuningdek amalga oshiriladigan barcha tadbirlar ketma-ketligi vaqti bilan ko'rsatiladi.

Hududlardagi epizootiya, epifitotiya holatlarida aniq sharoitga qarab, kasallik taralishi hududini chegarasini kamaytirish profilaktika choralarini amalga oshirish, kasallikni bartaraf qilish kabi chora-tadbirlarga ketadigan sarf-xarajatlar, tegishli tashkilotlar tomonidan ajratiladi.

Ayniqsa, epizootiya, epifitotiya holatlari yuzaga kelsa ularga bg'liq holda odamlar orasida yuqumli kasalliklar tarqalishi ehtimoli yuqori bo'ladi.

Bunday vaziyatlarni oldini olish kasalliklar tarqalishini kamaytirishda epizotik, epifitotik holatlarini yuzaga kelishi tarqalishi va boshqa salbiy oqibatlar sabablari, profilaktik tadbirlarni o'tqazishda hayvonlar, o'simliklar yuqumli kasalliklarni bilib olish muhim ahamiyatga ega.

Epizootiya - ayrim bir hududda bir yoki kup turdagi qishloq xujayik xayvonlari urtasida kasallikning odatda ushbu hududda xayd kilinadigan darajasidan anchagina katta bo'lgan darajada vaxt va fazoda bir vaxtda rivojpanadigan kjumli kasallikning tarkalishi.

Panzootiya - qishloq xujaligi xayvonlari yukumli kasalligining katta hududda butun bir mintaka, bir necha mamlakat va materiklarni kamrab olgan xodda bir vaktida ommaviy tarkalishi.

Enzootiya - tabiiy va xujalik iktisodiy sharoitlari kasallikning hamma yoxka tarkalishiga yul kuymaydigan anik bir joy, xujalik yoki aholi yashash joylarida qishloq xujalik xayvonlari urtasida bir vaktida tarkalishi.

Xayvonlarning barcha yukumli kasalliklari 5 guruxga bo'linadi:

1-gurux - alimentar infeksiyalar. Tuprok, em, suv orxali utadi. Ovkat xazm qilish tazimi zararlanadi. Bunday infeksiyalarga kuydirgi, oksim, manka, brutsellez kiradi.

2-gurux - Respirator dafeksiyalar. Nafas olish yo'llari shillik pardalari va ugosaning zararlanishi. Infeksiya asosan xavo-tomchi yuli bilan yukada. Ushbu kasalliklarga paragripp, ekzotik zotiljam, kuy va echki chechagi, gushtxur xayvonlar vabosi kiradi.

3-gurux - transmissii infeksiyalar. Kon suruvchi bugimooyokyailar yordamida utadi. Kuzgatuvchilari doimo yoki aloxida davrlarda konda buladi. Bu

kasallikgarga ensefalomielit, tulyaremiya, otlarning yukumli anemiyasi taalluqlidir.

4-gurux - kuzgatuvchilari teri orkali vositachilar ishgirokisiz utadshan infeksiyalar, Krodyul, quturish, sigir chechagi ushbu kasalliklar sirasiga kiradi.

5-gurux- aniklanmagyan yul bilan zararlaydigan infeksiyalar.

Uta xavfli kasalliklar epizootiyasining shakllanish manbalari Sel okimlari, suv toshkinlari, davlat veterinariya xizmati bilan kelishmay turib yer ishlarini olib borish, chetdan olib kiriladigan xayvonlar, oziq-ovkat maxeulotlari, em va boshka vositalar, chetdan uchib keluvchi yovvoyi parrandalar tuplanadygan joylar, uta xavfli kasalliklar uchoklari mavjud joylarda kemiruvchilar va xasharotlar sonining ortishi va biologik terrorizm bo'lishi mumkin.

Xayvonlarning xavfli yukumli kasalliklariga misollar:

Yukumli gepatit - it va boshka gushtxur (tulki, buri)larning virusli kasalligi. Bezgak, shillik pardalarning shgmollashi va jigarning zararlanishi bilan tavsiflanadi.

Kora oksok (brutsellez) - uy va ayrim yovvoyi xayvonlarning yukumli kasalligi. Odam uchuy xavfli. It va mushuklar brutsella (melitenzis, abort/s, ovis va boshk.)ning ixtiyoriy turidan zararlanishi mumkin. Xayvonlar kasal sigir, kuy, chuchkalarning gushti va sutini iste'mol kilganda yuz beradi.

Kokshol - xayvonlarning kuplab turlari va odamda uchraydigan yarali bakteriyali kasallik. Mushaklarning spazmatik qisqarishi bilan namoyon buladi.

Manka kasalligi- Ushbu zoonoz kasallikni manka tayokchasi kuzgatadi. Mankaning updar va surunkali xillari bor. U eshak, tuya, zebra va yirtkich xayvonlarda uchraydi.

Kuturish - xayvonlarning kuplab turlari, ayniksa it, tulki va boshkalarning utkir virusli kasalligi. Markaziy nerv tiziminiig ogir zararlanishi bilan tavsiflanadi va ineon uchun juda xavfli xisoblanadi. Xayvon tishlab olganda, shuningdek xayvon sulagining boshka xayvonlar va odam organizmiga tushishidan yukadi. Odamlarda kuturish kasalligi itlarning tishlashi natijasida kelib chiqishini birinchi marta Aristotel aniklagan.

Bundan tashkari xayvonlar sil, salmonellez, kolibakterioz, kalmaraz, (parsha) va bashka kasalliklar bilan ogriydi. Xayvonlarda bit, burga kabi parazit xasharotlar ham uchraydi.

Usimliklar kasalligi - fitopatogyon yoki muhitning noxush sharoitlari ta'sirida usimliklar xosildorligining pasayishiga yoki nbbud bo'lishiga olib keluvchi xujayralar, usymlik organlari va butun usimlikdagi me'yordati k moddalar almashinuvining buzilishi.

Zararkunanda - kipshok xujaligi ueimliklariga va ularning xosiliga zarar etkazadigan jonivorlar va xasharotlar.

Fitopatogyon - usymlik kasalligi kuzgatuvchisi. Moddalar almashinuvyga xalokatli tasir kiluvchi biologik faol modda ajratib, iddiz tizimyni l zararlayda, tuyimli moddalar kirishiga xalakit beradi. Usimliklarning, fitopatogenga ta'sirchanligi navlarning barqarorligi, zararlanish vakti va ob-xavoga bogliq. Uchimliklar kasalliklari va zararkunandalarning tarkalishi epifitotiya, enfitotiya va panfitotiya tarzida yuz beradi.

Epifitotiya - qishloq xujaligi ekindarining ommaviy nobud bo'lishi va, xosildorlikning pasayishi bilan kechuvchi vaxt va fazoda rivojlanuvchi, ommaviy kasallik va (yoki) usimlik zararkunandalari sonining keskin ko'payishi.

Enfitotbya - tabiiy vaxujalik-iktisodiy sharoitlari ushbu kasallikning xar tomonga tarkalishiga yul qo'ymaydigan, anik joy, xrkalik, aholi yashash joyida qishloq xujaligi usimliklari o'rtasida yukumli kasallikning bir vaktida tarkalishi.

Panfitotiya - bir necha mamlakat yosh qit'a hududida usimliklarning ommaviy kasallanishi va qishloq xujaligi usimliklari zararkunandalarining keskin kupayishi.

Meva boglarida olma kurti, shira, kalkandorlar uchraydi. Olma kurti urug mevali daraxtlarga jiddiy zarar etkazadi. Unta karshi kurzshish uchun kuzda va yerta baxorda daraxtlarning kurigan pustloklari, shoxlari kirkilib, shakl beriladi. Kator oralarga ishlov berib, begona uglar va usimlik koldiklaridan tozalanadi.

Baxor oylarida boglarda kalmaraz (parsha), un-shudring kabi kasalliklar rivojlanib, zarar keltir'ishi uchun kulay sharoit yuzaga keladi. Danakli meva boglarida esa klyasteriosporioz (teshikli doglanish) «a barg buralishi kasalliklari xosilga jiddiy zarar egkazadi.

Pslizchilikda krvun pashshasi Xorazm va Korakalpogistonda uchraydi. U asosan Afgoniston, Pokiston, Yeron, Xdkdiston va Kavkazda kuprok uchrab, kovun, tarvuz, bodring va oshkovokni zararlaydi.

Hayvonlar va o'simliklarning ommaviy kasallanish xillari boshka favqulodda vaziyatlardan ko'p jixati bilan ajralib turadi Keyingi yillarda Respublikamizda ushbu favqulodda vaziyatlarning yuz berish ehtimolligi oshib borayotganligi ulardan muxofazalanishda zamonaviy usul, vositalardan foydalanish muxofaza tadbirlarini samadorligini oshiradi.

Mavzu: Qutqaruvchilarni kasbiy o'qitishlarini tashkillashtirishni metodologik asoslari. (2 soat)

Ushbu Qonunning maqsadi qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining tashkil etilishi, faoliyati va tugatilishi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

2-modda. Qutqaruv xizmati va qutqaruvchi maqomi to'g'risidagi qonun hujjatlari

Qutqaruv xizmati va qutqaruvchi maqomi to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining qutqaruv xizmati va qutqaruvchi maqomi to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

3-modda. Asosiy tushunchalar

Ushbu Qonunda quyidagi asosiy tushunchalar qo'llaniladi:

favqulodda vaziyat - odamlar qurbon bo'lishiga, ularning sog'lig'i yoki atrof tabiiy muhitga zarar yetishiga, jiddiy moddiy talafotlar keltirib chiqarishga hamda odamlarning hayot faoliyati sharoiti izdan chiqishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan avariya, halokat, xavfli tabiiy hodisa, tabiiy yoki boshqa ofat natijasida, muayyan hududda yuzaga kelgan holat;

favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish - favqulodda vaziyatlar ro'y berganda o'tkaziladigan hamda odamlarning hayotini asrab qolish va sog'lig'ini saqlashga, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talafotlar miqdorini kamaytirishga, shuningdek favqulodda vaziyatlar ro'y bergan zonalarining kengayishiga yo'l qo'ymaslikka hamda xavfli omillar ta'sirini tugatishga qaratilgan qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan ishlar kompleksi;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish - oldindan o'tkaziladigan hamda favqulodda vaziyatlar ro'y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga, bunday vaziyatlar ro'y bergan taqdirda esa, odamlarning hayotini asrab qolish va sog'lig'ini saqlashga, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talafotlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar kompleksi;

qutqaruvchi - muayyan dastur bo'yicha qutqaruv ishlariga tayyorlangan va belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tgan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi;

qutqaruv vositalari - qutqaruv ishlarini olib borish uchun mo'ljallangan texnik, ilmiy-texnik va intellektual mahsulot, shu jumladan, maxsus aloqa va boshqaruv vositalari, texnika, asbob-uskunalar, aslaha-anjomlar, mol-mulk, qutqaruv ishlarini bajarish texnologiyasiga doir uslubiy materiallar, videomateriallar, fotomateriallar, elektron hujjatlar, shuningdek elektron-hisoblash mashinalari uchun dasturiy mahsulotlar va ma'lumotlar bazalari, boshqa vositalar;

qutqaruv ishlari - favqulodda vaziyatlar zonasida odamlarning hayotini asrab qolish va sog'lig'ini saqlash, yuridik hamda jismoniy shaxslarning mol-mulkini, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish va ularga xos bo'lgan xavfli omillar ta'sirini yo'qotish yoki imkon qadar kamaytirishga qaratilgan harakatlar;

qutqaruv tuzilmasi - favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish ishlarini olib borish uchun mo'ljallangan, asosini maxsus texnika, asbob-uskunalar, aslaha-anjomlar va boshqa qutqaruv vositalari bilan ta'minlangan qutqaruvchilar bo'linmalari tashkil etgan mustaqil tuzilma yoki qutqaruv xizmati tarkibiga kiruvchi tuzilma;

qutqaruv xizmati - faoliyati bo'yicha yagona tizimga birlashtirilgan, asosini professional qutqaruv tuzilmalari tashkil etgan, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishga doir vazifalarni hal qilish uchun mo'ljallangan boshqaruv organlari, kuchlar va vositalar majmui.

4-modda. Qutqaruv xizmatlari, qutqaruv tuzilmalari va qutqaruvchilar faoliyatining asosiy printsiplari

Qutqaruv xizmatlari, qutqaruv tuzilmalari va qutqaruvchilar faoliyatining asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

qonuniylik;

insonparvarlik va mehr-muruvvat;

favqulodda vaziyatlar ro'y berganda odamlarning hayotini asrab qolish va sog'lig'ini saqlash, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish vazifalarining ustuvorligi;

favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish ishlarini olib borishda asosli tavakkalchilik va xavfsizlikning ta'minlanishi;

qutqaruv xizmatlari, qutqaruv tuzilmalari va qutqaruvchilarga yakkaboshchilik asosida rahbarlik qilish;

favqulodda vaziyatlarda tezkor harakat qilishga hamda ularni bartaraf etish ishlarini olib borishga qutqaruv xizmatlari, qutqaruv tuzilmalari va qutqaruvchilarning doimiy shayligi.

5-modda. Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining asosiy vazifalari

Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

o'z boshqaruv organlari, kuchlari va qutqaruv vositalarini favqulodda vaziyatlarda tezkor harakat qilishga hamda ularni bartaraf etish ishlarini olib borishga doimiy shay holatda saqlab turish;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha harakatlar rejalarini ishlab chiqishda ishtirok etish;

odamlarning hayotini asrab qolish va sog'lig'ini saqlash yuzasidan kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni amalga oshirish, shuningdek favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish;

favqulodda vaziyatlar sharoitida yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulkini hamda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish ishlarini olib borish;

aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi bilimlarni targ'ib qilish, aholini hamda korxonalar, muassasalar va tashkilotlar (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) xodimlarini favqulodda vaziyatlar sharoitida harakat qilishga tayyorlashda ishtirok etish.

6-modda. Qutqaruv ishlarining turlari

Qutqaruv ishlariga avariya-qutqaruv, qidiruv-qutqaruv, tog'-kon qutqaruv, suv-qutqaruv, gaz-qutqaruv ishlari, shuningdek yong'inlarni o'chirish hamda boshqa tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish bilan bog'liq ishlar kiradi.

Ushbu moddaning [birinchi qismida](#) nazarda tutilgan qutqaruv ishlarining turlari qonun hujjatlariga muvofiq o'zgartirilishi mumkin.

2-BOB. QUTQARUV XIZMATLARI VA QUTQARUV TUZILMALARI

7-modda. Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarini tashkil etish

Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalari quyidagi asoslarda tashkil etilishi mumkin:

doimiy shtat asosida - qutqaruv xizmatlari va professional qutqaruv tuzilmalari;

shtatsiz asosda - shtatdan tashqari qutqaruv tuzilmalari.

Qutqaruv xizmatlari va professional qutqaruv tuzilmalari:

respublika miqyosida - O'zbekiston Respublikasining Prezidenti yoki O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga binoan;

hududlar miqyosida - Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining, viloyatlar, Toshkent shahri, tumanlar va shaharlar hokimlarining qaroriga binoan;

ob'ektlar miqyosida - qonun hujjatlarida nazarda tutilgan faoliyatni amalga oshirish uchun o'z qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalari bo'lishi shartligi nazarda tutilgan tashkilotlarning qaroriga binoan tashkil etiladi.

Shtatdan tashqari qutqaruv tuzilmalari tashkilotlar tomonidan o'z xodimlari orasidan belgilangan tartibda tashkil etiladi.

Jamoat qutqaruv tuzilmalari ustavda belgilangan vazifasi favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish ishlarini olib borishda ishtirok etishdan iborat bo'lgan jamoat birlashmalari tomonidan jamoatchilik asosida tashkil etiladi.

8-modda. Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining tarkibi, tuzilishi

Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining tarkibi, tuzilishi tegishincha O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, davlat boshqaruv organlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati

organlari hamda tashkilotlar, shu jumladan, jamoat birlashmalari tomonidan favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish bo'yicha o'z zimmlariga yuklatilgan vazifalardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

9-modda. Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalari safini to'ldirish

Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining safini to'ldirish ixtiyoriylik asosida amalga oshiriladi. Davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, tashkilotlar, shu jumladan, jamoat birlashmalari qutqaruvchi lavozimiga qabul qilish shartlarini belgilaydi.

Qutqaruv xizmatlariga, professional qutqaruv tuzilmalariga qutqaruvchi lavozimiga, shuningdek qutqaruvchilarni tayyorlovchi ta'lim muassasalarida o'qishga umumiy o'rta ma'lumotli, tibbiy tekshiruvda qutqaruvchilik ishiga yaroqli deb topilgan hamda kasbiy, jismoniy tayyorgarligi darajasiga va ma'naviy-ruhiy fazilatlariga ko'ra belgilangan talablarga mos keladigan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari qabul qilinadi.

O'n sakkiz yoshga to'lgan, qutqaruvchilarni tayyorlash dasturi bo'yicha ta'lim olgan hamda favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish ishlarini olib borish uchun belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga qutqaruv xizmatlari va professional qutqaruv tuzilmalarida qutqaruvchi vazifalarini bajarishga ruxsat beriladi.

10-modda. Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarini attestatsiyadan o'tkazish

Qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilagan tartibda attestatsiyadan o'tkazilishi kerak.

Attestatsiyadan o'tmagan yoki tekshiruvlar davomida favqulodda vaziyatlarda tezkor harakat qilishga hamda ularni bartaraf etish ishlarini o'tkazishga shayligini tasdiqlay olmagan qutqaruv xizmatlari va qutqaruv tuzilmalarining ob'ektlar va hududlarga shartnoma asosida xizmat ko'rsatishiga yo'l qo'yilmaydi hamda ular qutqaruv ishlarini olib borishga jalb etilmaydi.

Mavzu: Evakuatsiya qilinganlarni vaqtinchalik boshpana bilan ta'minlash (2 soat)

O'quv savollari:

1. Aholini ko'chirish tadbirlarini rejalashtirilishi.
2. Aholini evakuatsiya - ko'chirish turlari.
3. Ko'chirilgan aholini xavfsiz joylarda joylashtirish va hayot faoliyatini ta'minlash.

Favqulodda vaziyatda aholini muxofaza qilish yunalishi; usullaridan biri, ularni evakuatsiya qilishdir, aholini turli xususiyatlardagi favqulodda vaziyatlarda evakuatsiya qilish, barcha ob'ektlar, tashkilot va muassasalar rahbarlarini eng asosiy vazifalaridan bo'lib, bu xakida «Aholi va ehududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi qonunning 11 — moddasida bayon etilgan. SHuningdek, bu borada belgilangan tartibda evakuatsiyaga oid tadbirlarni o'tkazish va odamlarni joylashtirish maqsadida oldindan bazalar tayyorlab qo'yish lozimligi qayd etilgan.

Axoilini evakuatsiya qilish, favqulodda vaziyatning kulamiga qarab muhofaza k,ilishni eng omil usullaridan biri, imkon darajasida axuolini xavfli joylardan olib chiqib ketish, ya'ni evakuatsiya tadbiri xisoblanadi. Lekin bu tadbir ancha murakkab bo'lib, barcha evakuatsiya organlarni tayyorgarlik kurishlarini, fuqarolarni qanday harakat qilishga urgatishga ahamiyat berishni talab etadi.

CHunki ofat ruy bergan joyga maxsus xizmat tizimi bo'limlari va boshqa hududlardan asosiy yordam kuchlari etib kelguncha bir necha muddat vaqt kerak bo'ladi. Tezlik bilan harakat qilinmasa, favqulodda vaziyatlar ayanchli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Misol uchun 1999 yil Turkiya davlatini ayrim hududlarida sodir bo'lgan zilzila tufayli 30 ming odam halok bo'lgan. 1995 yilda Yaponiya davlatini Kobe shaxrida bo'lgan zilzila oqibatida 6,0 mingdan ortiq odam nobud bo'lgan, kurilgan moddiy zarar 100 mlrd. AK.SH dollariga teng deb baholangan, Ruminiya davlatini Baya — Borla shaxri yaqinida joylashgan yarim metall tog jinslarini qayta ishlash korxonasida sodir bo'lgan favqulodda vaziyat tufayli 20 ming tonna o'ta kuchli zaxarlovchi moddalar Visheu va Tisa daryolari irmogiga oqib ketgan. Braziliya, Indoneziya, Rossiya davlati, Evropani bir qator davlatlarida sodir bo'lgan suv toshkinlari, o'rmonlarning yonishi, kuchli shamollar ko'lami har xil bo'lgan favqulodda vaziyatlarni sodir bo'lishiga olib kelgan. Pirovardida tinch aholini yashash sharoiti nixoyatda yomonlashib, odamlarni xavfsiz joylarga ko'chishiga sabab bo'lgan. Bunday holatlar xavfni oldini olishga tayyorgarlik, aloqa va axborot vositalarining doimiy shayligini nazorat qilishga, takomillashtirishga, evakuatsiya rejalaridagi tadbirlarni o'z vaqtida o'tkazishga, tibbiy yordamni ko'rsatishga tayyor bo'lishlikka chorlaydi. Bundan tashqari, tayyorgarlikni yuqori bo'lishi, aholini va mas'ul shaxslarni evakuatsiyaga tayyorlash va malakasini oshirishga, qutqarish kuchlarini xavf tug'ilganda, falokat vaqtida tezlik bilan tug'ri harakatlar qilish ishlarini muvaffaqiyatli ta'minlaydi.

Avvalo, aholini ko'chirishni oldindan tayyorlangan reja asosida olib boriladi.

Aholini evakuatsiya qilish (ko'chirish)-bu tabiiy, texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlar yuz berganda va xarbiy harakatlar sharoitida aholini muxofaza

qilishning eng samarali usulidir. Ya'ni aholini xavfli hududlardan xavfsiz hududlarga olib chiqish (ko'chirish) demakdir.

Xavfli hudud - bu katta vayronaliklar (zilziladan va boshqa favqulodda vaziyatlardan), kimyoviy, radiatsiyaviy zaxarlanish, xalokatli suv bosish, Sel kelish, yer, qor kuchkilari va boshqa xodisalar bo'lishi ehtimoli bor hududlardir.

Aholini ko'chirish tadbirlarini favqulodda vaziyat boshqarmalari va bo'limlari, ijroiya idoralari, shuningdek, iqtisodiyot ob'ektlari ishtirokida aholini ko'chirish xay'atlari rejalashtiradi.

Ko'chirish rejalari tinchlik davrida favqulodda vaziyatlar oldini olish va ularni tugatish rejalarning bo'limi tarzida rasmiylashtiriladi. Tegishli ko'chirish xay'atlari favqulodda vaziyat boshqarmalari va bo'limlarining, shuningdek, maqalliy o'zini o'zi boshqarish tashkilotlari va iqtisodiyot ob'ektlari ma'muriyatlarining ishtirokida tuziladi. Ushbu reja ko'chiriladigan aholini qabul qilish, joylashtirish va uning kun kechirishini birinchi galda ta'minlash kabi tadbirlardan iborat bo'ladi.

Aholini ko'chirishni rejalashtirish oldidan ko'chirish tashkilotlari, favqulodda vaziyat boshqarmalari va bo'limlari ko'rsatmalarni o'rganib chiqadi, kerakli dastlabki ma'lumotlarni yig'adi va tayyorlaydi, ko'chiriladigan aholi joylashadigan joylarni tanlaydi va sharoitni o'rganib chiqadi.

Hududida turli favqulodda vaziyatlar: zilzila, Sel, yer kuchlisi xavfi bor, suv bosish ehtimoli bo'lgan zonalar, kimyoviy va radiation xavfli ob'ektlar mavjud bo'lgan ma'muriy - hududiy b'xlimlarda ishlab chiqiladigan aholini ko'chirish rejalarning matn qismida quyidagilar ko'rsatiladi:

- ko'chirish boshlangani haqida aholini xabardor qilish;
- ko'chiriladiganlarning toifalarga bo'lingan soni;
- ko'chiriladigan aholini joylashtirish joylari;
- ko'chirish tadbirlarining bajarilish muddatlari;
- tabiiy va texnogen tUSDagi favqulodda vaziyat zonalaridan aholini transportda olib chiqish tartibi;
- ko'chirish yullarida jamoat tartibini va yul harakati xavfsizligini ta'minlanishini tashkil etish;
- ko'chiriladigan aholini shaxsiy muhofaza vositalari bilan ta'minlanishini tashkil etish;
- yig'ilish joylarida va ko'chirish yunalishlarida aholi muhofazasini tashkil etish;
- ko'chirilgan aholini xavfsiz joylarga joylashtirish va uning turmush kechirishini birinchi galda ta'minlash tartibi va shu kabilar.

Aholini evakuatsiya, ko'chirish, turli xil omillarni hisobga olgan hlda bir necha turga b'xlinadi.

FV miqyosi va ko'chiriladigan aholi soniga qarab :

1 Lokal (cheklangan) ;

2 Maxalliy;

3 Mintaqaviy

Ko'chirish, vaqtiga qarab : shoshilinch, oldindan o'tkaziladigan.

Кўчириш вақти ва муддатига қараб,
2 турга ажратилади :

шошилич (кечиктириб
бўлмайдиган) кўчириш

олдидан ўтказиладиган
кўчириш

4 Oldindan o'tkaziladigan ko'chirish, favqulodda vaziyat (xavfli ob'ektlardagi falokatlar yoki tabiiy ofatlar) yuzaga kelish ehtimoli yuqori darajada ekani haqida, ishonchli ma'lumot olinganda o'tkaziladi. Bunga bir necha o'n daqiqadan bir necha so'tkagacha davr ichida favqulodda vaziyat sodir bo'lishi mumkinligi haqidagi oldindan taxminlash asos hisoblanadi.

5 SHoshilinch (kechiktirib bo'lmaydigan) ko'chirishlar odamlarning hayoti va salomatligiga xavf tug'iladigan darajada texnogen yoki tabiiy tUSDagi favqulodda vaziyat yuzaga kelgan, aholining risolagidek kun kechirishi buzilgan takdirda o'tkaziladi.

Фавқулудда вазият ҳудудига тушиб қолган
аҳолининг қанчаси кўчириш тadbирлари билан
қамраб олинганига қараб, кўчиришнинг
икки тури (варианти) бўлиши мумкин

умумий кўчириш

қисман кўчириш

6 umumiy ko'chirish - favqulodda vaziyat zonasidan hamma toifa aholi olib chiqilishini nazarda tutadi.

7 qisman ko'chirish - favqulodda vaziyat zonasidan mehnatga aloqasi bo'lmagan aholi, maktabgacha yoshdagi bolalar, maktab, hunar-Texnika bilim yurtlari o'quvchilari olib chiqilishi zarur bo'lganda o'tkaziladi.

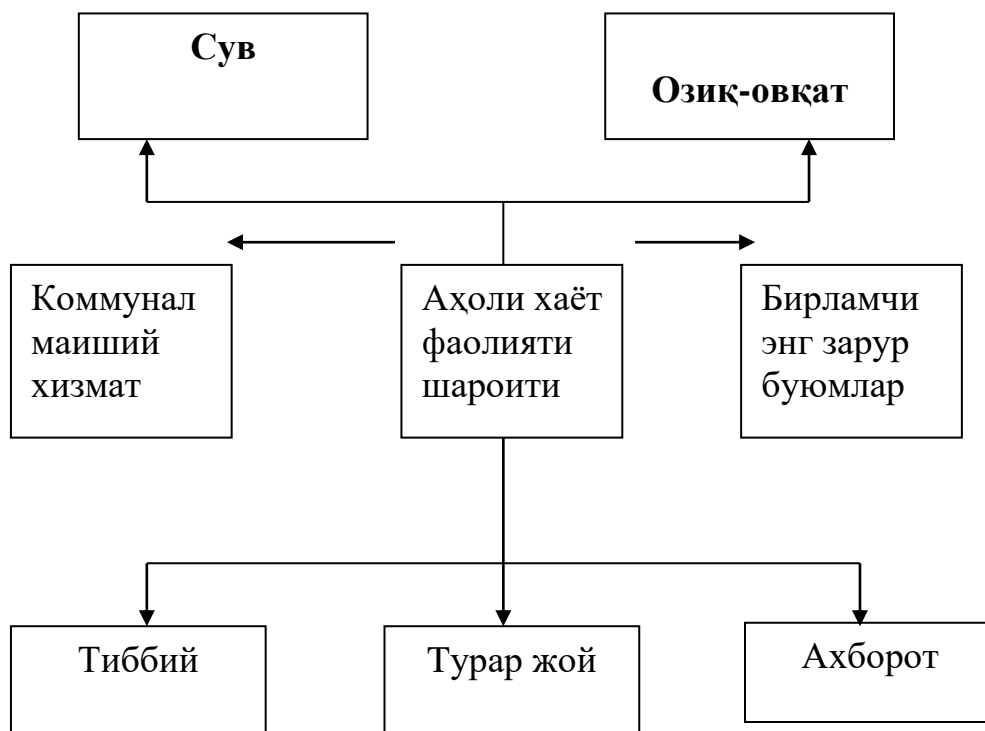
8 transportda

9 piyoda

10 aralash

8.2. Evakuatsiya qilish. Xayot faoliyatini ta'minlash.

Evakuatsiya qilingan aholini belgilangan joylarga joylashtirish evakuatsiyaning eng muhim tadbirlaridan biridir. Ko'chirilgan aholini xavfsiz joylarda qabul qilinib, ular reja asosida tartib, qoidalar bo'yicha joylashtiriladi.

Rasm. Aholi hayot faoliyati ta'minoti

Ko'chirilgan aholini xavfsiz joylarda joylashtirish evakuatsiyasi.

Ko'chirilgan aholini joylashtirish joylari 1:200 000 yoki 1:100000 masshtabdagi topografik xaritada tushiriladi. Undagi ma'lumotlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

ma'muriy chegaralar;

favqulodda vaziyat manbaining (radioaktiv ifloslanish, kimyoviy zaharlanish, zilzila xavfi bor joylar, Sel, yer ko'chkisi hududdari, suv bosish hududlarining) shikastlovchi omillar ta'sir zonalarining oldindan taxminlangan chegaralari;

aholini ko'chirish (piyoda va transportda olib chiqish) yunalishlari, har bir yunalishdagi transport miqdori, piyoda (transportda) olib chiqiladigan aholi soni, ko'chirish oraliq; joylari;

ob'ektlar, muassasalar va tashkilotlarga birkirilgan aholi yashash joylari: ob'ektning shartli tartib raqami, ko'chiriladiganlar soni, ko'chiriladigan aholi zichligi va boshqalar.

Tabiiy va texnogen tUSDagi favqulodda vaziyat yuzaga kelish eqtimoli bo'lgan hududlardan tashqaridagi uzini uzi boshqarish mahalliy tashkilotlari, ko'chirib keltirilayotgan aholini qabul qilish va joylashtirishga tayyor bo'lishlari kerak. Buning uchun quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

ko'chirish boshlangani va ko'chirilganlar etib keladigan vaqt qaqida xabarlashni tashkil etish; ko'chirish davomida boshqarish va alokani tashkil etish; ko'chirib keltirilayotganlarning toifalari va miqdori bo'yicha aniqlashtirish; ko'chirilganlarni joylashtirish uchun rejalashtirilgan xizmat binolari, ma'muriy, madaniy — maishiy va boshkd imoratlarni tayyorlash; ko'chirish oraliq, joylarini yo'lga qo'yish tartibi, ko'chirilgan aholini ko'chirish oraliq joylaridan joylashish joylariga etkazish tartibi va muddatlari, shu maqsadlarga ajratiladigan transport vositalariga aniqlik kiritish; joylashish joylarida ko'chirilganlarni turmush

kechirishlarini ta'minlashni tashkil etish; mahalliy va ko'chirib keltirilgan aholiga yuriqnoma, va axborotlar berishni tashkillashtirish va shu kabilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent, "O'zbekiston", 1992.
2. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: Xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent, "O'zbekiston", 1997.
3. Karimov I.A. O'zbek xalki xech qachon va xech kimga qaram bo'lmaydi. Toshkent, «O'zbekiston», 2005.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 4 martdagi PF-1378-sonli Farmoni «O'zbekiston Respublikasi Favkudodda vaziyatlar vazirligini tashkil etish to'g'risida».
5. O'zbekiston Respublikasining «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish to'g'risida» gi konuni. 1999 yil 20 avgust.
6. O'zbekiston Respublikasining «Fuqaro muxofazasi to'g'risida»gi qonuni. 2000 yil 26 may.
7. O'zbekiston Respublikasining «Odamning immunitet tankisligi virusi bilan kasallanishning (OIV kasalligining) oldini olish to'g'risida»gi konuni. 1999 yil 19 avgust.
8. O'zbekiston Respublikasining GidroTexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risidagi konuni. 1999 yil 20 avgust.
9. O'zbekiston Respublikasining «Radiatsiyaviy xavfsizlik to'g'risida»gi konuni. 2000 yil 31 avgust.
10. O'zbekiston Respublikasining «Terrorizmga karshi kurash to'g'risida»gi konuni. 2000 yil 15 dekabr.
11. O'zbekiston Respublikasining «Xavfli ishlab chikarish obektlarining sanoat xavfsizligi to'g'risida»gi konuni. 2006 yil 28 sentyabr.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Toshkinlar, Sel okimlari, qor ko'chish va yer ko'chki xodisalari bilan bog'lik favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularning oqibatlarini tugatish borasidagi chora-tadbirlari to'g'risidagi qarori (2007 yil 19 fevral, PK 585-sonli).
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Favqulodda vaziyatlar vazirligining faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida» qarori (1996 yil 11 aprel, 143-sonli).
14. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «O'zbekiston Respublikasi favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi gugrisida»gi qarori (1997 yil 23 dekabr, 558-sonli).
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «O'zbekiston Respublikasi aholisiii favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilishga tayyorlash tartibi to'g'risida»TM qarori (1998 yil 7 oktyabr, 427-sonli).
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Texiogen, tabiiy va ekologik tUSDagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to'g'risida»gi qarori (1998 yil 27 oktyabr, 455-sonli).
17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «O'zbekiston Respublikasida odamlar va xayvonlarning kuturish kasalligiga karshi kurashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori (1996 yil 18 yanvar, 32-sonli).

18. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalarini tasdiqlash to'g'risidaxi qarori (2003 yil 13 yanvar, 15-sonli).
19. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining «Favqulodda vaziyatlarni prognoz qilish va oldini olish Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori (2007 yil 3 aprel, 71-sonli).
20. UzR FVV Fuqaro muxofazasi institutida ishlab chiqilgan davlat standartlari.
21. Abdullabekov K., N., Zufarov V.G. Zilzilani oldini olish mumkinmi? Fuqaro muxofazasi, №1, 2000, 12.
22. Allison A, Palmer D. Geologiya. Moskva. Mir, 1984.
23. Bedrinsev A., Denisov Yu. Ximicheskaya industriya: puti povыsheniya effektivnosti proizvodstva. Ekonomicheskij vestnik Uzbekistana, №8, 1999.
24. Berlyand M.E i dr. Rukovodyashiy dokument. Metodika prognozirovaniya masshtabov zarajeniya silnodeystvuyushimi yadovitymi veshchestvami pri avariyaх (razrusheniyaх) na ximicheski opasnykh ob'ektaх i transporte. Gidrometeoizdat, Leningrad 1991, 23s.
25. Vladimirov V. XXI vek: perexod k ustoychivomu razvitiyu//Voennye znaniya №3, 1999, s. 38. 26. Voznesenskiy V. Prognozirovaniye avariynoy situatsii s ammiakom. Voennye znaniya. №5, 1999, s. 47-48.
26. Dzybov. M., Puchkov V. Otsenka opasnosti chrezvychaynykh situatsiy. Grajdanskaya zashchita, №7, 1998, s. 74-77.
27. Zaysev A.P. Zashchita naSeleniya v chrezvychaynykh situatsiyaх. Sb. metod, razrabotok. №2, M., Voennye znaniya, 1998. s. 16-26.
28. Zaysev A.P. CHrezvychaynye situatsii. Kratkaya xarakteristika i klassifikatsiya. Posobie, M., Voennye znaniya, 1997, 80 s.
29. Zaysev A. Nujna li evakuatsiya? Voennye znaniya, №4, 2000, s. 43-44.
30. Kasimov S.M. Injenerno-geologicheskaya osnova detalnogo seysmicheskogo i mikroseymsicheskogo rayonirovaniya. Tashkent, «Fan», 1979, 120 s.
31. Karimov X., Yergashev A. Radiatsionnaya obstanovka v O'zbekistane. Ekologicheskij vestnik. №1-2, 1999, s. 43-49.
32. Kirilov G. Zashchita naSeleniya v rayone AES//Grajdanskaya zashchita. №4, 1997, s. 58.
33. Lыkov S.M., Pecherkin A.G., Sidorov V.I., Sumskoy S.M., Xanin E.V. Otsenka opasnosti proizvodstvennykh ob'ektov, soderjashchix okislyayushie veshchestva. Ximicheskaya shromыshlennost. №6, 1999, s. 49-52.
34. Medvedev S.V., Shebalin N.V. S zemletryaseniem mojno sporit. M, Nauka, 1967, s. 124-128.
35. Meropriyatiya po preduprejdeniyu i likvidatsii CHS. Osnovy avariyno-spasatelnykh rabot. Mery bezopasnosti. Ekspluatatsiya zashchitnykh soorujeniy yUchebnoe posobie: M., 1998, s 26-21.
36. Mejdunarodnyy programmnyy forum «K partnerstvu za umenshenie katastrof v XXI veke». Jeneva, 5-9 iyulya 1999// OBJ, №10, 1999.
37. Motornyy I.D. Zashchita grajdanskix ob'ektov ot terrorizma. Nauchno-prakticheskoe posobie. - M.: Izdatelskiy dom SHumilovoy I.I. 2005. - 163 s.

- 38.Niyazov R. A., Minchenko V.D. Opolznevyе protsessy. Fuqaro muhofazasi, №1,2000,6. 18-20.
- 39.Osipov V. Prirodnyе katastrofy i sudby narodov. OBJ. №3, 1999.
- 40.Osnovy zashchity naSeleniya i territoriy v chrezvychaynyx situatsiyax. MGU, 1998,250 s.
- 41.Rasulev A.R., Savelev A.V., Trofimov G.N. K otsenke Seleopasnosti i nizkogornoy zony Respubliki O'zbekistan. V sb. nauchn. trudov. Vodnyе problemy Arala i okrujayushchaya sreda. Tashkent, «Universitet», 2000.
- 42.Romanchenko Yu. Terrorizm: nyneshnee sostoyanie i problemy protivodeystviya. - J.: OBJ. Osnovy bezopasnosti jizni. - № 4, 2002.
- 43.Ryabko I. A. Otsenka uyazvimosti i povыshenie ustoychivosti raboty ob'ekta ot chrezvychaynyx situatsiy prirodnoy, texnogennoy i voennogo xaraktera. Voennyye znaniya, №2,2000.
- 44.Sыtinskiy A. Problema prognoza zemletryaseniya. Voennyye znaniya №8, 2000.
- 45.Nigmatov I., Tojiev M. "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi". Darslik -T., Iqtisod-Moliya, 2011.y.
- 46.Ulmasov A. Moyo mnenie, ili davayte pogovorim o nabolevshem. Yong'in xavfoizligi, №2 (4), 2000, s. 24-25.
- 47.Fedulov G.V. Zarubejnyy opyt sozdaniya n obespecheniya funkcionirovaniya sistem preduprezhdeniya i likvidatsii chrezvychaynyx situatsiy. V sb.: Problemy bezopasnosti pri chrezvychaynyx situatsiyax. M., VINSHTI, вып. 8, 1998, s. 63-99.
- 48.Filipp L. Bulle. Ot Iokogamskoy strategii - k Jenevskomu mandatu. Osnovy bezopasnosti jiznedeyatel'nosti, №10,1999, s. 6-9.
- 49.Fleyshman S. Seli. Leningrad, Gidromepoizdat. 1978,312 s.
- 50.Uchebnik spasateliya. Pod obo'ey redaksiyey Yu.L.Vorobeva. MCHS ROSSIY 2004.
- 51.Xegay.A.Yu. Ukozhchenie «CHernogo drakona». Alma-Ata, 1988,140 s.
- 52.Xodjaev A.R, Niyazov R. A. Opolzni i problema ratsionalnogo ispolzovaniya geologicheskoy sredy. M, Znanie, 1985,48 s.
- 53.CHugaev R.R. Gidrotexnicheskie soorujeniya. M., Agropromizdat. 1985,
- 54.SHEvchenko A.V, Leonov N.M, Tarashenko NI i dr. 'Rukovodstvo po evakuatsii naSeleniya v chrezvychaynyx situatsiyax prirodnoy i texnogennoy xaraktera. M, VNIIPGOCHS. 1995,62 s.
- 55.SHuvalov M.G. Osnovy pojarnogo dela, M., Stroyizdat. 1971,166 s.
- 56.SHpakovskiy (O. Gidrotexnicheskie soorujeniya - ob'ekty povыshennogo riska. Grajdanskaya zashita. №11,1999, s 28-29.
- 57.O.R.Yuldashev i dr. «Avariyno-spasatelnyе raboty» Toshkent 2008
- 58.Xaritonov V.A., V.A. SHoxolov. Organizatsiya vosstanovitelnyx rabot posle zemletryaseniya. M. Stroyizdat. 1989.
- 59.M.Tojiev, I.Ne'matov, M.Ilxomov. Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi. Toshkent. 2005
- 60.Qudratov O.Q. va G'aniev T. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. Toshkent, „Yangi asr avlodi“, 2005.

61. Qudratov O.Q. va boshqalar. „Hayot-faoliyat xavfsizligi“. Ma’ruzalar kursi. Toshkent, Aloqachi. 2005.
62. FMI. Tinglovchilar uchun FM. Toshkent. 2008 y.
63. Yong’in xavfsizligi. 2-nashri./A.E. Xudoev tahriri ostida. –T.: O’z.R. IIV yong’in xavfsizligi oliy Texnik maktabi. 2007. – 722 b.
64. Salomatlik ensiklopediyasi. Toshkent 1985y.
65. Yunusov M.Yu., Ikromov E.J. Fuqaro muhofazasi - doimiy zarurat Toshkent, 2002.
66. Jurnal «Muhofaza +»
67. www.mchs.gov.uz
68. www.v.-nadzor.uz
69. Nurxo’jaev A. va boshq. «Favqulodda vaziyatlar va muhofaza tadbirlari». «Universitet», Toshkent 2001y.
70. «SHikastlangan kishilarga dastlabki tibbiy yordam ko’rsatish» mavzusidagi tajriba ishini bajarishga mo’ljallangan uslubiy ko’rsatma. Toshkent 1998 y.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Kasb ta'limini o'qitish metodikasi kafedrasi

AVARIYA –QUTQARUV ISHLARI
fanidan

AMALIY MASHG'ULOTLAR

1-AMALIY MASHG'ULOT

1. **Avariya tiklash ishlarini olib borishda xavfli zonalarni aniqlash**
2. Qutqaruvchilarning harakatlari. Boshqarish, navbatchilik, xabar berish va aloqa ishlarini tashkillashtirish.
3. Qutqaruv va kechiktirib bo'lmaydigan avariya -tiklash ishlarini olib borish va faoliyat xavfsizligini ta'minlash. Turar joylardagi xalokatlarni bartaraf qilishda qutqaruvchilarning xarakati. Xavfsizlik masalalari.
4. Favqulodda vaziyat sodir bo'lgan xududda razvedka ishlarini olib borish. Topografik kartasida ish yuritish. Kompas va undan foydalanish.
5. Qutqaruv arqonlarini chidamliligi va ko'tarish kuchini hisoblash
6. Qutqaruv ishlarini tashkil qilish va birinchi tibbiy yordam ko'rsatish
7. Qutqaruv arqon bilan ishlash. Bog'lash usullari

Darsning maqsadi: Talabalar xavfli ob'ektlarda avariya sodir bo'liganda xavfli hududlarni cheralash bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish va ulardan amalda foydalana bilishni o'rgatish.

Talabalar uchun identiv o'quv maqsadlari:

Xavfli hududlarda avariya-tiklash olib borishda qutqaruvchilarga xavfli zonalarni chegaralash bo'yicha bilimga ega bo'ladilar. Xavfli zonalarga tahliliy baho bera oladilar.

2-AMALIY MASHG'ULOT

Qutqaruvchilarning harakatlari. Boshqarish, navbatchilik, xabar berish va aloqa ishlarini tashkillashtirish

Ishning maqsadi:

Talabalar uchun identiv o'quv maqsadlari:

Boshqarish, navbatchilik, xabar berish va aloqa ishlarini tashkillashtirish

Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf qilishda boshqaruvni tashkil etish muxim ahamiyatga egadir. Fuqaro muxofazasini boshqarishning mohiyati fuqaro muxofaza xizmati, respublika rahbar organlari, fuqaro muxofazasi boshliklari, bu.shv va boshqarmalar, komissiyalar, xizmatlarning doimiy maqsadni kuzlagsh faoliyatidan iborat bo'lib, kuyidagi tadbirlarni tayyorlash va o'tkazish karatilpda:

- aholini tabiiy ofatlardan, avariyalardan, xalokatlardan muxofaz: qilish;
 - ikgasodiyot ob'ektlari va tarmoqlarining barqaror ishlashsh ga'minlash;
 - boshqaruv organlarining, fuqaro muxofazasi kuch va vositalarinkm shayligani yukori darajada saqlash;
 - avariya-qutqaruv va boshka shoshilinch chshlarni muvaffakiyatli o'tkazish.
- Fuqaro muxofazasini boshqarish.

Fuqaro muxofazasini boshqarishning asosiy vazifalari:

- favqulodda vaziyatlarning oddini olish va ularni tugatish uchun fuqaro muxofazasi boshqaruv organlari va tizimlarining doimo shay turishish ta'minlash:
- fuqaro muxofazasi rejalarini ishlab chiqish va takomillashtirish;
- fuqaro muxofazasi tadbirlarining yillik va istiqbol rejalarini ishlab chiqish hamda ularning ijrosini nazorat qilish;
- muxofaza insh(yutlari va shaxsiy muxofaza vositalarini kupaytirishlarini tashkil etish;
- favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda iktisodiyot ob'ektlari, birlashmalari va tarmoqlari barqarorligini ta'minlash buyicha ilmky-tadkixot, tashkiliy, texnologik va muxandislik-texnik tadbirlarni amalga oshirish va ularni ishlab chikarishga tadbik etish;
- tabiiy ofatlar, avariyaalar, xalokatlar sodir bo'lganda avariya-qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarni o'tkazish uchun fuqaro muxofazasi organlari, kuchlari va vositalari, aholining tayyorligini ta'minlash;
- aholini vz hududlarni favqulodda vaziyatlardai muxofaza qilish soxzsidagi axborotlarni yigish, kaytaishlash va berish.

Boshqaruv uzluksiz, barqaror, moslanuvchan (tezkor), yashirin bo'lishi kerek.

Boshqaruv punktlari, ularning vazifasi va joylashishi.

Boshqaruv punkti (BP) - bu tegishli fuqaro muxofazasi orgaai joylashtirilishiga va barqaror ishlashili ta'minlashga mo'ljallab, maxsus uskunalaigan yoki texnik vositalar bilan jixozlangan iyashoot yoki transport vositasi (yoxud majmua). Ular fuqaro muxofazasining barcha buginlarida tuziladi.

Kanday maqsadlarda mugokallangani va joylashgan urn iga qarab boshqaruv punktlari iktisodiyotning hududiy va tarmoq buginlarida bo'lishi mumkin. Zaxara, shahar, yordamchi, kuchma, xavodagi boshqaruv punktlari, favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etish kuchlari va vositalarini boshqarnsh punktlari ham buladi.

Fuqaro muxofazasi hududiy xizmatlarining boshqaruv punktlarini tegishli fuqaro muxofazasi boshliklari joylashadigan boshqaruv punktlari yaqinida joylashtirish kerak.

Kuchma boshqaruv punktlari (KBP) respublikada. Korakalpogaston Respublikasida, viloyatlarda, shaharlarda, tumanlarda, xalk xujaligi ob'ektlarida oldindan tashkil etilib kuyiladi. Kuchma boshqaruv punktlari shikaet uchog'ida yoki tabiiy ofat zonalardsagi eng mas'uliatli yunalishlarda qutqaruv va boshka shoshilinch ishlarni o'tkazish hamda fuqaro muxofazasi kuchlariga bevosita raxbarlik qilishni ta'minlash uchun mo'ljallangan.

Kuchma boshqaruv punktlari maxsus yoki moslashtirilgan kumondon-ipab mashinalarida yulga kuyiladi. Ularda ish urinlari jixozlanadi hamda fuqaro muxofazasi boshligining yukori organlar, zaxiradagi boshqaruv punkta, tasarrufidagi organlar va fuqaro muxofazasi kuchlari bilan alokasini ta'miyukb beradigan aloka vositalari urnatiladi.

Xavodagi boshqaruv punktlari respublika, viloyat, toifalangan shaharlarning buginlarida vertolyot, samolyotlar bazasida, yerdagi boshqaruv punktlaridan boshqarish kiyinlashgan yoki mumkin bo'lmay kolganda FVDT kuchlarini boshqarishga mo'ljallangan buladi.

FVDTning axborot-boshqaruv kuyi tizimi kuyidagilarni uz ichiga ola» (FVDT xzkidagi Nizomnish- 24-bandi):

- Favqulodda vaziyatlar vazirligining favqulodda vaziyatlarni boshqarish markazi;

- FVDT hududiy va funksional kuyi tizimlarining axborot-tax; markazlari;

- atrof tabiiy muhit va kuchli xavfli ob'ektlar holatini kuzatish: nazorat qilish organlarining axborot markazlari;

- Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish kuchlari va vositalari boykarishning harakatlanuvchi punktlari;

- aleka va axborot uzatish vositalari, shu jumladan boshqarish va axbor bilan ta'minlashning avtomatlashtirilgan tizimi.

Fuqaro muvdfazasn tadbirlarini o'tkazish uchuy ma'lumotlar tupla sharoitga bazd berish, qaror qabul qilish va vazifalarni belgilx Boshqarupning asosiy xujjati Fuqaro muxofazasi rejasi xisoblada SHikastlanish uchoklarida qutqaruv va boshka kechiktirib bu.shaydigan ishlar boshqarish uchun asos ushbu ishlarni o'tkazish: uchun fuqaro muxofazasi boshlk qabul kalgan qarordir.

Qutqaruv ishlarini o'tkazish uchun boshlikning kzroriga asos sharsj berilgan baxodan kelib chivdxan xulosalar xisoblanadi. SHu maqsadtsa xak fuqaro muxofazasi organlari tabiiy ofatlar, avariyalar, xalokatlar sodir bo'lganda, uz ixtiyoridagi umumiy va maxsus razvedka kuchlari va vositalarini bor imkoniyatlaridan yukori darajada foydalanib, tasarrufidagi va uj hamkor organlardan, xarbiy kumondonlik organlaridan, kushnilard shuningdj yukori fuqaro muxofazasi organlaridan va boshka manbalarda (kundalik boshqaruv organlari, axborot-boshqaruv kuyi tizimi) yuzaga kev sharoit xakida ma'lumot tuplashni tashkigg etadi.

SHaroit xakidagi ma'lumotlar taxliliga (ularga berilgan baxoga) asos fuqaro muxofazasi xizmatlari boshliklari qabul kiladigan qarorlar yuzasid xulosalar va takliflar tayyorlab, fuqaro muxofazasi boshligiga axbor beriladi.

SHaroitga baxo berishda fuqaro muxofazasi boshliklari quyidagilar urganib chikadi:

- tabiiy ofat, avariya, xalokat yuzaga kelgan joy, xarakteri, kulami;
- viloyat (shahar, tuman, ob'ekt) hududidagi kuch va vosyatalarni olga oya chiqish yullaridagi vayronaliklar (suv bosishlar), yonginlar shikastlanishlarning xarakteri, xajmi;
- amalga oshiriladigan ishlar turi va xajmi;
- radiatsshshiy, kimyovny, bakteriologik va boshka sharoit, uning qutqaruv! boshka ishlar o'tkazishga ko'rsatadigan ta'siri;
- fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalarining, boshqaruv organlarink|, tarkibi, holati, ta'minoti va imkoniyatlari;
- kushimcha (maxsus) kuchlar jalb etish extiyoji;
- shikastlanish uchoga chegarasiga (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyga yondosh kushni shaharlardagi, shahar (ktvlok) tumanlaridagi, ob'ektlardygi fuqaro muxofazasi kuchlari va vositalaranikg axvoli, xarakteri, faoliyati, ular bilan hamkorlik qilish shartlari;
- kuchlar va vosntalarning shikastlanish uchogiga (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyiga) va ishlash ob'ektlariga borish marshrutining holati va joy tavsifi;
- gidrometeorologii sharoit, ob-xavo holati, yil fasli va kecha-kunduz vakti;
- qutqaruv ishlari o'tkazish uchun kuch va vositalar kiritishning zvg makbul yunalishlari, k,o'tkaruv ishlariyai o'tkazish chog'idagi xavfsizlik choralari.

SHikastlanish uchog'ida (tabiiy ofat, avariya, xalokat joyida) yuzaga keltan sharoitga baxo berish va kuyilgan vazifalar!sh aniqlashtirish yuzasidai shaxsan uzi olib borgan ishlar natijasida, shuningdek FVDT organlarining xulosalari va takliflarini xisobga olib fuqaro muxofazasi boshliklari shikastlanish (zararlanish) uchoklarida avariya-kutkdruv va boshka shoshilinch isharniutjazishxakida qaror qabul kiladi.

Fuqaro muxofazasi boshligi qaror qabul qilishni ta'minlash maqsadida xizmatlar va boshqaruvning boshka organlari bilan hamkorlikda sharoityai, kuch vavositallarni, meteorologik shart-sharoitlarni urganib, baxo beradi.

Fuqaro muxofazasi boshligi qutqaruv va boshka shoshilinch sholarni o'tkazish kakida qaror qabul kilarkan, quyidagilarni belgilab oladi:

- harakatlar mazmuni: tuzilmalarning asosiy kuchlarshsh kaerda va kandy sharoitda jamlash, ishlarni, kuch va vositalar manyovrini kandy tartibda (kandy ketma-ketlikda) amalga oshirish;
- birinchi smena tuzilmalari va bo'linmalarining vazifalari;
- ikkinchi va undan keyingi smenalarning, rezervning vazifalari;
- ishlarning boshlanish va tugash vaktlari;
- hamkorlik qilish tartibi;
- qutqaruv ishlarini o'tkazish vaktida tuzilmalarni moddiy, texnik va boshkalar bilan ta'minlash tadbirlari, ishlarni utkgzishda xavfsizlik choralari;
- boshqaruvni tashkil etish.

Uzaro hamkorlik. Qutqaruv ishlarini o'tkazishda fuqaro muxofazasi organlari va kuchlarning hamkorligini tashkil etish tartibini aniklab kuyish fuqaro muxofazasi boshligining avariya-qutqaruv ishlarni o'tkazish xakidagi qarorining muxlm tarkibny kismi xisoblanadi.

Hamkorlik fuqaro muxofazasining kar bir buginida aniklanadi (zashkil etiladi). Bundan maqsad birgalikdagi karakatlar vazifalarini, maqsadlarini va vaktini kelishib olish, shuningdek asosiy vazifa bajarilishini kuzlab turli kuch va vosntalarning imkoniyatlaridan samaralirok foydalanishdir.

Avariya-qutqaruv ishlarini o'tkazish kakida tezda qaror qabul qilish bilan birga vazifalarni ijrochilarga uz vaktida yetkazilishining ham, ular bajarshpyalini anik tashyush etishning ham axdmiyati katta.

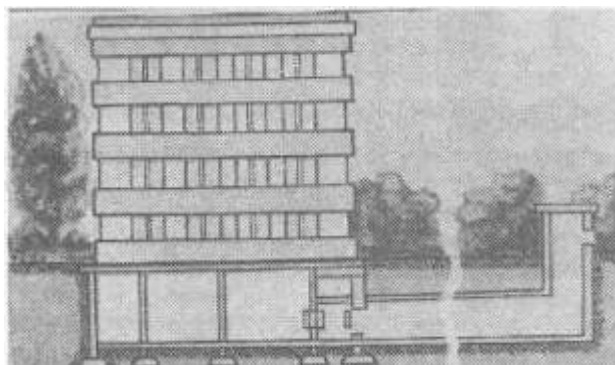
Tasarrufdagi fuqaro muxofazasi organlarnaga, tuzilmagar komandirlariga, biriktirilgan kismlar (bo'linmalar)ga vazifalar fukars muxofazasi boshligining shaxsan uzi tomonidan yoki fuqaro muxofzzai| organlari orkali buyruklar yoki farmoyishlar shaklida beriladi.

Fuqaro muxofazasi boshligi taearrufidagi fuqaro muxofazasi kuchlartav boshqarish va ular tomonidan kuyilgan vazifalarning muvaffakiyatga bajarilishi uchun tula javobgardir.

Fuqaro muxofazasi b'shligining qarorini tula amalga oshirishga imkoya beruvchi boshqaruvning tulik, samarali va moslashuvchai tizimisiz favqulodaa vaziyatlar sharoitida murakkab vazifalarni bajarish mumkin emas.

SHuningdek, zadira (shaqardagi, shahar taiqarisidagi) yordamchi, kuchma, favquloda,a vaziyatni tugatish kuchlari va vosita larini Boshqarish punktlari qam buladi.

SHahardagi zaxira boshqaruv punktlari - shaqarlar doirasida, lekin toifalangan ob'ektlardan tappqarida joylashti — riladi. Ularni muhofaza qilish darajasi tegishli shaqar uchun belgilab quyilgan muhofazalash darajasiga muvofiq bo'lishi kerak (rasm).

Rasm. SHahardagi zahira boshqaruv punkti

Xabar berish turlari va usullari

Respublikada, viloyatda, tumanda va iktisodiyot ob'ektida aloka va xabar berish xizmatini tashkil etish, uining kuchlari va vositalari.

Respublika, viloyat, poytaxt shahar, aloka tizimi asosini boshqaruv punktlariining aloka tarmoqlari tashkil etadi.

Boshqaruv punktlarining aloka tarmogi - bu boshqarishni ta'minlash uchun ishlatilgan aloka kuchlari za vositalarning tashkiliy-texnshs birlashmasidir.

Fuqaro muxofazasi tizimida radio, radiorele, simly va signal beruvchi aloka vositalari ishlatiladi.

Xabar berish tizimi lokal va markazlashgan tizimlarga bo'linadi.

Xabar berishning lokal tizimlari xalokatli suv bosish xavfi mavjud hududlarda, atom energetikasi ob'ektlarida, kimyoviy xavfli ob'ektlar joylashgan hududlarda aholini zudlik bilan xabardor qilish maqsadida tashkil etiladi.

Lokal tizimlarning asosiy afzalligi - tezkorlikdir.

Xabar berishning markazlashgan tizimi:

- shaharlarda, tumantsarda, ob'ektlarda va qishloq joylarda yirik aholi punktlarida markazlashgan va markazlashmagan tarzda «Dikkat, barchaga!» signalini berish;

- simli eshitgiriш tarmoqlari lokal maxalliy, radioeshittirish stantsiyalarida ogzaki axborot berish yuli bilan aholiga xabar berish;

- signallarni va axborotni respublika, viloyat, shahar, tuman, vazirlik va idoralarning boshqaruv punktlariga, shahar, tuman ichki ishlar bo'limlariga etkazish;

- xonadon va xizmat telefonlaridan mansabdor shaxslarga doimiy (tsirkulyar) xabar berish;

- fuqaro muxofazasi xabar berish signalini iqtisodiyot ob'ektlari ishchi-xizmatchilariga, FVDT tuzilmalariga va O'zbekiston Respublikasining barcha axslisiga yetkazishni ta'minlashi kerak.

Aloqa va xabar berish tizimi quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- barqarorlik;

- harakatchanlik;

- o'z vaqtida bo'lishi;

- ishonchlilik;

- yashirinlik.

Barqarorlikka:

- Bo'lishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlarning zararlantiruvchi omillarini e'tiborga olgan xolda aloqa tizimini tashkil etish;

- Aloqa uzellari qismlarini himoya inshootlariga joylashtirish;

- Turli aloqa vositalarini birgalikda qo'llash;

- Aloqa zaxira kuch va vositalarini tuzish, ularni to'g'ri joylashtirish va o'z vaqtida qo'llash bilan;

Harakatchanlikka:

- Aloqa tizimini yoyish va qismlarini yig'ish vaqtini kamaytirish;

- Aloqa kuch va vositalarini to'g'ri joylashtirish va zaxiralaridan to'g'ri foydalanish;

- Aloqa kanallari, kuchlari va vositalari bilan tezlikda harakat qilish bilan;

- Aloqa tizimini tezlik va barqaror boshqarish bilan yerishiladi.

Aloqa tizimini o'z vaqtidaliligi:

- Aloqa tarmoqlarini boshqaruv punktlarida avvaldan o'rnatib ishga tayyorlab qo'yish bo'yicha tashkiliy va muxandislik texnik tadbirlarini o'tkazish;

- Tezkor va barqaror boshqarish;

- O'zaro axborot almashinish va ko'rsatuv olib borish bo'yicha qabul qilingan qoidalarga rioya qilish;

- Uzatilayotgan axborotlar hajmi so'z jixatidan kam va ma'no jixatidan tushunarli hamda farmoyish va xabarlarini bir qolipga solish;

- Aloqa tarmoqlarida tezkor-texnik xizmatni aniq tashkil qilish va axborotlar harakatini qattiq nazoratga olib borish.

Aloqa tizimini ishonchliligi:

- Aloqa kanallari va vositalarining texnik tavsifini o'rnatilgan (qabul qilingan) parametrlarda saqlab turish;

- O'ta muhim axborotlarni uzatish uchun yuqori sifatli kanallarni qo'llash;

- Bir paytning o'zida bitta kanal orqali xabarlarini qaytatdan uzatish;

- Orqaga tekshirish va o'ta ishonchli apparatlarni qo'llash bilan yerishiladi.

Aloqa tizimining yashirinligi :

- Maxfiylashtirish, shifrlash, kodlashtirish apparatlarini va yashirin boshqarish hujjatlarini qo'llash;

- O'zaro axborot almashinishda, ma'lumotlarni uzatishda qabul qilingan qoida va tartiblarni saqlash;

- Maxfiy axborot almashinuvida iloji boricha kamroq odamlarni jalb qilish;

- Aloqa vositalarini to'g'ri joylashtirish, ularni ishlash tartibiga qat'iy rioya qilish.

Xabar berish tizimining asosiy vazifalari.

Aloqa va xabar berishni tashkil etish uchun fuqaro muxofazasi boshliklari mas'uldir. Aloqa va xabar berish tizimining asosiy vazifalari;

- signallarni uz vaktida berish va qabul kilib olish, FVDT rejimlarini urnatish xususida farmoyish yuborish;

- FVDT boshqaruv organlari urtasyda kuyidan yukrriga va yukoridan kuyiga axborot almashinishining ishonchli bo'lishini ta'minlash.

1. Respublika darajasida:

- respublika markazlashtirilgan xabar berish tizimini, shuningdek axborot bilan ta'minlash va boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimini yaratish va uni doimiy tayyor xolda saqlash;

- aloka, radio, televidenie va boshqa texnika vositalarining davlat va idoraviy kanallaridan boshqarish va axborotni uzatish uchun markazlashtirilgan xolda foydalayishni ta'minlash;

- yutimoviy va boshqa xavf kushi ob'ektlarda hamda ularga yondosh hududlarda xabar berish va axborot uzatishning maxalliy tizimini, shuningdek, suv omborining gidrotexnik inshootlarida signalizatsiya va xabar berishning maxalliy avtomatlashtirilgan tizimlarini loyixalashtirish va yaratishni nazorat qilish;

- yuzaga kelgan favqulodda vaziyatlar, ularning rivojlanish ko'lamlari va kechishi, mumkin bulgai oqibatlari hamda favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishga oid qabul kilinayotgan chora-tadbirlar to'g'risidagi axborotlar tugshansini va almashilishini hamda xabar kilinishini ta'minlash va nazorat qilish.

2. Maxalliy darajada:

- viloyat ichki aloka xabar berish tizimlari, shuningdek boshqaruvning va axborot bilan ta'minlashning avtomatlashtirilgan tizimi (BAT)ni tashkyl etish va Doimiy tayyor xolda saqlash;

- boshqarish va axborotni uzatish uchun aloka, radio, televidenie xavda boshqa texnika vositalarining davlat, viloyat va idoraviy kanallaridan markazlashtirilgai xolda foydalanishni ta'minlash;

- manfaatdor vazirliklar va idoralr bilan birgalikda kimyoviy va boshqa kuchli xarfli ob'ektlar va ularga yondosh hududlarda xabar berish va axborot uzatishning maxdliiy tizimlarini, shuningdek suv omborlarining gidrotexnik inshootlarida signalizatsiya va xabar berishning avtomatik tizimlarini yaratish.

3. Ob'ekt darajasida:

- kimyoviy va boshqa xavfli ob'ektlarda xabar berish va axborot uzatishning maxalliy tizimlarini, shuningdek gidrotexnik inshootlarda signalizatsiya va xabar kilinishning maxalliy avtomatik tizimlarini yaratish ishlarini tashkil etish;

- xabar berish, axborot tuplashni ta'minlash va nazorat qilish, yuzaga kelgan favqulodda vaziyat, uning rivojlanish ko'lamlari va kechishi, yetkazishi mumkin bo'lgan oqibatlari, favqulodda vaziyatni bartaraf etish uchun kurilaetgan chora-tadbirlar va zaruriy yordam to'g'risida yukori organlarga ma'lumot berish.

O'zbekiston Respublikasi vazirlik va idoralari xabar berish va axborot uzatish tizimining aholini va hududlarni Favqulodda vaziyatlardan muxofaza qilish buyichavazifalari:

- fuqaro muxofazasi tadbirlarini o'tkazish chog'ida aloka tizimlarini ng ishonchli va barqaror ishlashini ta'minlashni tashkil etish za amalga oshirish;

- idoraviy potentsial xavfli ob'ektlarda signalizatsiya va xabar berishning maxalliy avtomatlashtirilgan tizimini yaratish;

- aholini favqulodda vaziyat xavfi tugilganligi va sodir bulganigogi to'g'risidagi axborot bilan ta'minlash.

Xabar berish signallari va ular buyicha ax;ashning xrrakipii Aholi muxofazasi kzedaydir xavf-xatar taxdidi tugilgani yoki yuzaga kelgashgigi to'g'risida xabar berish va axborot tarkatishni uz vaktida amalga oshirishdan boshlanadi.

Xabar berish shartlashib olingan, oldindan belgilab kuyilgan va aholiga anik tushunarli bo'lgan signallar (sirenu ovozi, ovoz chshdruvchi buyumlarni urish va zek.) orkali amalga oshiriladi.

Xavf signalini aholiga yetkazishning asosiy vosi{asi bo'lib elektr sirenalari xisoblanadi.

Kanday xavf tugilmasin, elektr sirenalari ishga tushiriladi. Ularning xaykirigiga korxonalarining uzuk-uzuk gudoklari jur buladi. Bu fuqaro muxofazyshning yagona«Dikkat, barchaga» signalidir.

Sirena ovozi eshitilgan zaxoti televizor, radiopriyomnik, radiokarnaylarni ishlatib kuyib, maxalliy xokimiyat rrganlarining yoki favqulodda vaziyatlar boshqarma (bo'lim)larining yuzaga kelgan taxdidning xaraktery, kulami, shuningdek bunday sharoitlarda aholining to'g'ri harakatlari to'g'risidagi tavsiyalarii tinglash kerak.

Favqulodda vaziyat yuz bergan joyda aholiga xabar berish tartibi

Radioeshittirish va televideniya (jo'r ovoz bo'ladigan radiouzatgichlarni ham qo'shib) respublika aholisiga habar berish va ommaviy axborotni yetkazishning asosiy vositalari hisoblanadi.

FM habar berish signallari orqali, zaharlanish va halokatli suv bosish xavfi haqidagi ogohlantirish, shuningdek yuzaga kelgan hatti-harakat tartibi haqidagi axborotni respublika (mahalliy) eshittirishlarida ovozli xabar tarzida aholiga yetkaziladi.

FM habar berish signallari va tegishli axborot butun hududga ham, shuningdek hududlarni tanlab olib (viloyat tumanini) ham berilishi mumkin.

Kimyoviy zaharlanish yoki halokatli suv bosishi xavfi haqida KTEZM bor ob'ektlarning dispetcherlari (smena muhandislari) to'g'ridan to'g'ri ulangan simlar (radiostantsiyalar) yordamida viloyatlarning tezkor navbatchilariga xabar beradi.

SHunday qilib, FV xavfi borligi yoki yuzaga kelishi va aholini xatti -harakatlari xaqidagi axborotni to'g'ri, to'liq va o'z vaqtida yetkazish xabar berish tizimining

eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, unga ommoviy axborot vositalari boshqaruv punktlarini, nozimlik xizmatlarini mos apparatlar, xabar berish ma'tinlari yozilgan audio va video tasmlari bilan avvaldan ta'minlab berish orqali yerishiladi.

Ishonchli va barqaror aloqa, shuningdek xdxokny axborot - aholi muxofazZsini tashkil etish va favqulodda vaziyatlarning oldiii olish tadbirlari zanjiridagi asosiy buginlardan biridir.

Aloqa va xabar berishni tashkil etish.

Fuqaro muhofazasi havf - xatar haqida yoki uning yuz berishi mumkinligi to'g'risida o'z vaqtida xabar va ma'lumot berishdan boshlanadi.

Aholiga xabar berish - bu yuzaga kelishi mumkin bo'lgan, zilzila, suv bosishi, yoki boshqa tabiiy ofatlar haqida ogohlantirish bo'lib, o'tgan avariya, katastrofalar haqida xabar berishdir.

3-AMALIY MASHG'ULOT

Qutqaruv va kechiktirib bo'lmaydigan avariya-tiklash ishlarini olib borish va faoliyat xavfsizligini ta'minlash. Turar joylardagi halokatlarni bartaraf qilishda qutqaruvchilarning harakati. Xavfsizlik masalalari

Ishning maqsadi:

Talabalar uchun identiv o'quv maqsadlari:

Qutqaruv va kechiktirib bo'lmaydigan avariya tiklash ishlarini olib borish va faoliyat xavfsizligini ta'minlash

Favqulodda vaziyatlarlar yuz berganda ob'ektlarning fuqaro muxofazasi boshlig'i ma'lumotlarga asoslangan xolda, shtab ishlari tashkil etiladi. Ob'ekt fuqaro muxofazasi boshlig'i, shtab boshlig'i va tuzilmalar favqulodda vaziyatlar shikastlanish o'chog'larida avariya qutqaruv ishlarini tashkil etadilar.

O'ta zaxarli kimyoviy moddalarni ishlab chiqarishda va saqlashda sodir bo'ladigan avariyalarni bartaraf qilishda qutqaruvchilarning harakati

O'tkir zaxarli kimyoviy moddalar saqlanadigan inshootlarda avariya yoki buzilishlar ro'y berganda, kimyoviy zararlanish zonalari yuzaga keladi. Ushbu zonalarda avariya qutqarv ishlarini olib borish uchun kimyoviy holat baxolanadi.

Kimyoviy moddalar bilan zararlangan maydon zaharli moddalar konsentratsiyasining havo bilan birgalikda tarqalishda chuqurligi (CH), kengligi (K) va yuzasi (Yu) bilan xarakterlanadi.

Kimyoviy holatga baho berish uchun quyidagi ma'lumotlarni bilish kerak:

- O'tkir zaxarli kimyoviy moddalarning turi va miqdori;
- meteorologik holat;
- maydonning topografik holati;
- quyilish xarakteri;
- zaxarlangan havoning tarqalish yo'nalishi;
- ishchi, xizmatchi va aholining himoyalanganlik darajasi.

Kimyoviy holatga baho berish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Kimyoviy zararlangan hududning maydoni va o'lchamlarini aniqlash;
2. Zararlangan havoning aholi punktiga yetib kelish vaqtini aniqlash;
3. O'tkir zaxarli kimyoviy moddalarning zarar keltiruvchi vaqtini aniqlash;
4. Kimyoviy zararlanish hududidagi kishilarni mumkin bo'lgan yo'qotishlarni aniqlash;
5. Kimyoviy zararlangan hududni ish xujjatlariga tushirish.

Kimyoviy zararlangan hududning yuzasi va o'lchamlari ko'p jihatdan meteorologik holat va havoning vertikal (tik) barqarorligili bilan bog'liq.

SHuning uchun zararlangan zonani kattaliklarini topish uchun dastlab havoning barqarorlik darajasi (inversiya, izotermiya, konvektsiya) topiladi.

Inversiya – bu yer yuzasidan yuqoriga balandlik ortishi bilan havo haroratining ko'tarilib borishidir. U yer bag'irlab joylashgan qatlamlarda kuzatiladi. Bu hodisa qo'proq shabadasiz tunlarda, yer yuzasidan issiqlik jadal ajralib chiqishi natijasida sodir bo'lib yerning ustki qatlamining va yer bag'rilab joylashgan havo qatlamining sovishiga olib keladi. Inversiya qatlami o'nlab – yuzlab metrni tashkil qiladi. Inversiya qatlamidagi havo haroratining ko'tarilishi 15-200S gacha bo'lishi kuzatiladi.

Inversiya – qatlami atmosferada ushlab qoluvchi qatlam bo'lib, havoning tik harakatiga to'sqinlik qiladi va natijada uning ostidagi suv bug'i, chang, tutun, bulutlar yig'ilib qoladi. Inversiya o'tkir zaxarli kimyoviy moddalar bug'larining tarqalib ketishiga to'sqinlik qiladi. Inversiya ochiq, havoda, shamol tezligining kichik qiymatlarida (4 m/s gacha), quyosh botishidan taxminan bir soatlar oldin boshlanib, quyosh chiqqandan keyin bir soatlar davomida tarqalib ketadi.

Izometriya – havo haroratining muntazam turg'unligi bilan xarakterlanadi. U ko'pincha havo bulut paytlarida, yertalabki va kechki soatlarda, yer yuzasidan 20-30m oralig'ida paydo bo'ladi. Izometriya ham inversiya kabi o'tkir zaxarli kimyoviy moddalarni bug'larini yer bag'irlab joylashgan havo qatlamida uzoq muddat ushlanib qolishiga sabab bo'ladi.

Konvektsiya – atmosfera qatlamida havoning vertikal almashuvidir. Konvektsiya tufayli momaqaldiraqlar ro'y berishi, sel, do'l yog'ishi mumkin. Ba'zan atmosfera fronti (oqimi) bo'lib, issiq va sovuq havo qatlami ko'chadi, pastdan yuqoriga issiq havo ko'tariladi va har 100m balandlikka ko'tarilganda 10S ga soviydi, lekin kondensiya, inversiya tufayli havo juda baland ko'tarilishi mumkin emas. Termik konvektsiya yoz kunlari quruqlikda, qish kunlari dengiz ustida hosil bo'ladi.

Konvektsiya sharoitida yuqoriga ko'tarilayotgan havo oqimining tezligi bir necha m/s, ba'zan 20-30 m/s gacha yetishi mumkin. Bu oqim zararlangan (zaxarlangan) havo bulutning tarqalishiga va atmosfera o'tkir zaxarli kimyoviy moddalar kontsentratsiyasining pasayishiga olib kelishi mumkin. Havo ochiq hollarda quyosh chiqqanlan taxminin ikki soatdan so'ng tarqalib ketadi.

Havoning vertikal barqarorlik darajasi 2-jadvalda keltirilgan.

O'tkir zaxarli kimyoviy moddalar kontsentratsiyasi bilan zaxarlangan shamolning tezligi 1 m/s bo'lganda tarqalish chuqurligi (CH) 3-jadvalda keltirilgan.

Kimyoviy zaxarlangan hududning kengligi (K) quyidagi kattaliklar bilan aniqlanadi:

- inversiyada - $K = 0,03 * CH^3$
- izotermiyada - $K = 0,15 * CH^3$
- konvektsiyada - $K = 0,8 * CH^3$

Bu yerda CH³ – zaxarli modda kontsentratsiyasi bilan zararlangan havoning tarqalish chuqurligi. Kimyoviy zararlangan hududning yuzasi (S) teng tomonlari uchburchakning yuzasi deb qabul qilinadi va chuqurligi bilan kengligining yarmi olinadi:

$$S = 1/2 * CH^3 * K^3 \text{ km}^2$$

Zararlangan havoning biror joyga yetib kelishi vaqti o'tkir zaxarli kimyoviy moddalar qo'yilgan joydan ma'lum manzilgacha (inshootgacha) bo'lgan masofa "K"ning havo oqimi yordamida esayotgan bulutning o'rta tezligiga nisbati teng. Zararlangan havo bulutning o'rtacha tezligi (Vo'r).

Zararlangan havoning marraga yetib kelishi vaqtini quyidagicha formuladan aniqlaymiz:

$$t = R / Vo'r, \text{ min}$$

O'ZM ning zaxarlanish vaqti uning bug'lanish vaqtiga teng bo'ladi so'ngra qabul qilib, aniqlanadi. Ishchi va xizmatkorchilarning yo'qotilishi, ishga

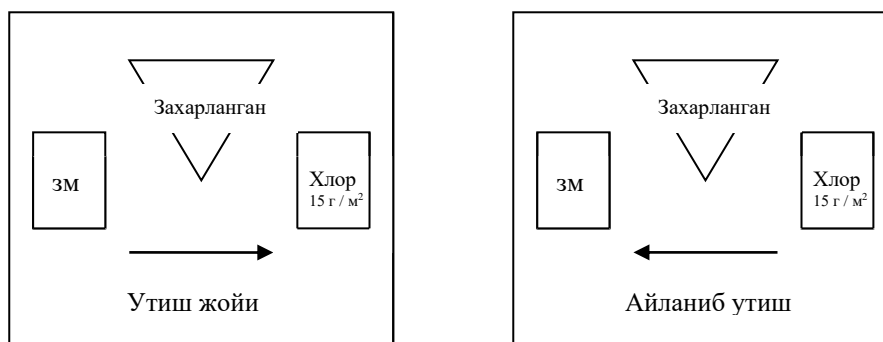
yaroqsizligi va xalok bo'lishi ularning ochiq, maydondagi soniga, himoyalani sh darajasi va shaxsiy himoya vositalarini vaqtida qo'llay bilishga bog'liq.

Kimyoviy zararlangan hududlar ish xujjatlariga ma'lum masshtabda chizilad. O'tkir zaxarli kimyoviy moddalarning qo'yilish joyi va kimyoviy zararlangan hudud chegarasi ko'k rang bilan, zararlangan maydon hududi esa sariq rang bilan bo'yalad.

Kimyoviy zararlanish zonasida qutqaruv ishlari.

Kimyoviy zararlanish hududida ob'ektning fuqaro muxofazasi boshligi kul ostidagilarni kimyoviy zaxarli moda turini, uning tarkalish yunalishini va boshka zaruriy ma'lumotlar iugrisida xabardor kiladi shuningdek fuqaro muxofazasi shtab boshligi zaxarlangan xudu dva undagi odamlarni ximoya qilish usullari va tadbirlarini aniklaydi. Zararlanish uchog'idagi razvedka guruxlari uchun vazifalar belgilab beriladi. Qutqaruv ishlarini olib borish uchun shoshilinch kuch va vositalar tayyorlanadi. Zararlanish uchog'ida uyushtirilgan razvedka guruxi kimyoviy zararlanish o'chog'ini ulchamlarini aniqlaydi, zaxarlanish darajasini vash u asosida eng yakin, kulay yullar bilan odamlarni xavfli zaxarlangan zonadan olib chikib ketish yullarini belgilaydi.

Ximoya inshootlarda yashiringan odamlarni olib chikib ketish vakti belgilangandan sung ular zaxarlanmagan hududlarga olib chikib ketiladi. SHu bilan birga shaxsiy ximoya vositalarini yechish vaktini elon kilinadi. Kimyoviy zaxarlanish zonasining va shikastlanish manba'larining chegaralariga «Zaxarlangan» degan yozuvlar o'rnatiladi (1 rasm).

Rasm. Kimyoviy zaxarlanishda qo'yiladigan maxsus belgilar

Fuqaro muxofazasi boshligi razvedka ma'lumotlariga tayanib, ishga jalb etilgan kuchlarga vazifalar beradi, shaxsan uzi ximoyaviy zararlanish oqibatlarini tugatish choralari kuradi va fuqaro muxofazasi bo'linmalariga ishni olib borilishida bevosita raxbarlik kiladi. Kimyoviy zararlanishning tugatilishi uchun barcha zaruriy tuzilmalar kechiktirilmasdan ishga jalb kilinadi, birinchi navbatda sanitar drujinalar, zararlantirish komandalari, qishloq xujalik xayvonlari va usimliklarni ximoya qilish fuqaro muxofazasi gruppalari, jamoat tartibini saqlash va boshka bo'linmalar kechiktirilmasdan ishga jalb etilishi kerak.

Yigma komandalarga (gruppalarga) kimyoviy zaxarlanishga karshi ximoya vositalari, qutqaruv ishlari olib boriladigan uchastkalari, vazifalar, degazatsiya olib boriladigan rayonlar va ko'rilmalar ko'rsatiladi.

Maxsus ishlov punktlari zaxarlanmagan territoriyada zararsizlantirish stantsiyalari yakin bo'lgan yerlarda tashkil qilish tavsiya etiladi.

Gidrotexnik inshootlardagi avariyaalar.

Suv omborlaridagi, daryolardagi, kanallardagi gidrotexnika inshootlarning buzilishi, tog' ko'llaridagi suv satxini o'zgarishi, ko'chkilar gidrotexnik xalokatlar va avariylar natijasida suv bosishi sodir bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda odamlar qurbon bo'lishi, sanoat va qishloq xujaligi ob'ektlarining ishi izdan chiqishi, suv bosgan hududdagi aholining turmush faoliyati buzilishi extimol tutiladi. Bunday xollarda aholi shoshilinch ko'chiriladi. Gidrotexnik (gidrodinamik) xalokat, bu gidrotexnika inshoot yoki uning biror qemi ishdan chqishi, buzilishi, natijada boshqarib bo'lmaydigan juda katta miqdordagi suv massasining bostirib kelishi bilan bog'lik favqulodda vaziyatlardir.

Respublikamizda muayyan sharoitda favqulodda vaziyatlar sodir etilishi mumkin bo'lgan gidrodinamik xavfli ob'ektlar juda ko'p bo'lib, ular aholi va hudud uchun xavf- xatar manbai xisoblanadi.

Gidrodinamik xavfli ob'ektlar - bu suv oqimi buylab o'zidan oldingi va o'zidan keyingi suv satxlarini muayyan farq tutib turadigan inshootdir.

Er yuzasidagi geologik jarayonlar asosan yerning ichki kuchlari va tashqi tabiiy omillar ta'sirida sodir buladi. Bundan tashkari shu kabi xodisalar insonning xujalik va kurilish faoliyati ta'sirida ham vujudga kelishi mumkin.

Gidrotexnik inshootlardagi avariylarda uning ko'lami va xarakteriga qarab kuyidagi holatlar yuzaga kelishi mumkin:

- tugon buzilgandagi toshkin- suvning bir kismi tugondan o'tib ketadi.
- suv bosishi- hududning asta sekin suv ostida qolishi.
- gidrotexnik xavfli inshootdagi favqulodda vaziyatlarning shikastlovchi omillari- to'g'onni urib ketgan suv tulkinining balandligi (tezligi 3-100 km/soatgacha; tulkinning yetib kelish vakti va suv bosish chegaralari)

Suv bosish zonasida gidrotexnik inshootiga tutash hududlarning suv tagida qolishi mumkin bo'lgan qismi. Bu holatda katta hududlarni suv bosadi. Suv bosgan hududda qutqaruv ishlari- bu suv bosgan hududda fuqaro muxofazasining barcha boshqaruv punktlarida yukori tayyorgarlik holatiga o'tkaziladi, navbatchilik urnatiladi. Aholi va zaruriy boshka tashkilotlarga avariya xakida xabar yuboriladi. Razvedka va nazorat ishlari o'tkaziladi, odamlarni kidirish, ularni suzuvchi vositalarga chikarish va xavfsiz joyga olib borish, uy- joy bilan ta'minlash, shikastlanganlarga tibbiy yordam ko'rsatish kabi ishlardan iborat. Toshkin bosilgach zararlangan aloka va elektr tarmoqlari tiklanadi, suv yuvib ketgan yullar remont kilinadi va buzilgan ko'priklar tuzatiladi.

Suv bosish xavfi bor hududlarda profilaktik choralarning olib borilishi favqulodda vaziyatlar zararini talofatini kamaytirishga xizmat qiladi.

Suv bosish xavfi extimoli bo'lgan joylarda oldindan evakuatsiya qilish yullari aniklanadi. Suv bosgan paytda kecha- kunduz navbatchilik qilinadi, suvning vositalari tayyor xolga keltiriladi. Suv toshqini xavfi bo'lganda aholini ximoya qilish uchun fuqaro muxofazasi kuch va vositalari jalb kilinadi. Avariya qutqaruv ishlarini olib borish tartibi iktisodiyot ob'ektlarining favqulodda vaziyatlar planida ko'rsatilganidek amalga oshiriladi.

Radioaktiv moddalarni ishlab chikarish va saqlash ob'ektlaridagi sodir bo'lgan avariylarni bartaraf qilishda qutqaruvchilarning harakatlari:

Radiatsiya xavfi bor hududlarda avariya qutqaruv ishlari buyicha olib boriladigan ishlar kuyidagi chora — tadbirlar amalga oshirilgaligiga bog'liq buladi:

- radioaktiv modadlarning hidi va mazasi bo'lmasligini;
- radioaktiv moddalar nafas olish yullari, qazm qilish organlari va teri orqali kishilar tanasiga ta'sir etishini;
- radiatsiyadan zararlanish darajasi gishtli binolarda 5—10 marta, temirbeton uylarda undan kup, yertulalarda 300 — 400 marotaba kamayishini;
- gazniqob, changniqob, gaz va changdan muhofaza qilish raspikatorlaridan foydalanish qoidalarini;
- paxtali doka niqobini tayyorlash va ishlatishni;
- zararlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish usullarini;
- tibbiy yordam ko'rsatish qutichasini tayyorlab quyish va unda yodli preparat bo'lishini ta'minlashi;
- elektroenergiya, gaz va suv tarmoqarini tezda uchirish kerakligini bilishi;
- oila a'zolarining muhofazalanishi uchun eng yaqin atrofda joylashgan panajoy, panagoq va yertulalarni qaerdaligini bilishi;
- xonadonga tanqaridan havo kirishini to'xtatish choralari ko'rishi;
- deraza, eshik va tirqishlarni berkitish uchun materiallarni oldindan tayyorlab quyishi;
- mustaqil ravishda radioaktiv muxltni va ozik ovqat maqsulotlarining zararlanganlik darajasini aniqlash uchun maishiy dozimetr bo'lishini ta'minlashi;
- radiatsiyadan zararlanishning oqibatlarini kamaytirish maqsadida uyda va ish joylarida ushbu favqulodda vaziyatdan imkoniyat darajasida suhbatlar o'tkazish, unda favqulodda vaziyat sodir bo'lganda bajarilishi kerak bo'lgan xatti — harakatlar haqida ko'nikmalar berishi;

ekstremal holatlarda tezkor evakuatsiyaga tayyorgarlik ko'rib quyishi kerak.

Radiatsiya xavfi haqida ma'lumot eshitgandan keyin bajarilishi kerak bo'lgan chora—tadbirlar:

Oila a'zolari uchun yakka muhofazalanish vositalarini tayyorlash va zururiyat bo'lganda uni darxol taqib olish;

yakka muhofaza vositalari bo'lmasa, paxtali doka niqobini tayyorlashi va zaruriyati bo'lganda uni taqib olish; tibbiy yordam ko'rsatish qutichasidan yodli preparatni ichish;

xonadonni tashqaridan qavo kirmaydigan qilib berkitish;

oziq —ovqat maqsulotlari va suvni radioaktiv changlardan muhofaza qilish chora —tadbirlarini kurish; olingan ma'lumotlar va ko'rsatmalar asosida tezkorlik bilan evakuatsiyaga tayyorgarlik ko'rish va yashayotgan xonadan chiqib, oldindan rejalanggirilgan eng yaqin joylashgan panajoy, panagoq va yertulalarga yashirinish; panajoy, panagoq va yertulalardan foydalanish imkoniyati bo'lmasa, xonada yoki ish joyida deraza, eshik hamda ularning tirqishlarini yaxshilab berkitishi va qalin mato bilan yopish.

Radiatsiya bilan zararlangan hududlarda bajarilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar:

Hududda "Xavfli — radiatsiya" yozuvi maxsus ko'rsatkichlarga e'tibor berish; tanani tula tukis yopib turadigan kiyim kiyib olish; xonaga kirish oldidan kiyimni

yaxshilab qoqish, oyoq kiyimini yuvish hamda kiyimni almashtirish va ishlatilgan kiyimni tashqarida qoldirish; uchoq va pechka murilarini radioaktiv manbaga aylanmasligi uchun zararlangan utin bilan ularni yoqmaslik; hududlardagi daraxtlar mevasi va yerda yetiiggirilgan poliz maqsulotlarini ishlatmaslik; ariq, ko'l va tuplanib dolgan suv manbalaridan foydalanmaslik; chekish radiatsiyadan zararlanish darajasini oshirishni bilish; tekshirilmagan suv manbalaridan foydalanish mumkin emasligini bilish; ovkatlanishdan oldin albatta qo'lni sovun bilan yuvish va orizni chayish; ishlatiladigan sabzavot va mevalarni yaxshilab yuvish.

Radiatsiyadan zararlanish xavfi tugaganidan keyin kuriladigan chora — tadbirlar:

Ehtiyot chora — tadbirlariga qat'iyon rioya qilish; ochik joylarda va inshootlarda ovqatlanmaslik; gaz quvurlari nosoz bo'lishi mumkin bo'lgan joylarda aloqida ehtiyotkorlikka rioya qilish; tananing ochiq joylarini yaxshilab tozalash, toza suv bilan og'iz, burun, tomoq va ko'zlarni yuvib tashlash; sungra badanni, kiyimni va muhofaza vositalarini maishiy dozimetr nazorat asbobi yordamida tekshirish.

Radioaktiv zaralanish zonalarida qutqaruv va shoshilinch avariya-tiklash ishlari. Radioaktiv zararlanish zonalaridagi qutqaruv ishlari. Qishloq xujalik ob'ekti fuqaro muxofazasi shtabining boshligi razvedka, rayon fuqaro muxofazasi shtabi va qo'shnilarning bergan ma'lumotidan foydalanib, xosil bo'lgan radiatsion sharoitni baxolashda: zararlanish zonasida kolgan ob'ektni oniklash; odamlar va xayvonlarning olishi extimoli bo'lgan nurlanish dozasi, radiatsion zararlangan zonadabo'lish hamda qutqaruv ishlarini boshlash vakti, aholini ximoya qilish rejim i va chorva mollarni saqlash sharoitini bilishi zarur.

Razvedka ma'lumoti sinchiklab urganib chikilgach ob'ekt territoriyasida xosil bo'lgan radiatsion sharoit baxolanadi va zararlanish oqibatlarini tugatish uchun bo'linmalar oldiga uziga xos vazifalar. kuyilardi. Qutqaruv ishlariga ob'ekt fuqaro muxofazasi boshligi raxbarlik kiladi.

Radioaktiv zararlanish zonasida avariya qutqaruv ishlari. Avariya qutqaruv ishlariga ob'ekt favqulodda vaziyatlar boshligi boshqarish punktidan raxbarlik kiladi. Punktda ob'ekt fuqaro muxofazasi shtabi, xizmat boshliklari va ob'ekt fuqaro muxofazasi boshligining ko'rsatmasi buyicha ayrim shaxslar ish yuritadilar. Radioaktiv zararlangan joylarda avariya qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlarni olib borilishi uchun eng murakkab sharoitlar buladi. Odamlar, xayvonlar, moddiy boyliklar bor joyda birinchi navbatda yongindan tarkalishiga yul kuymaslikka harakat kilinadi. Agar aholii yashaydigan punktlarda, ximoya inshootlarining kirish yullari oldida, fuqaro muxofazasi bo'linmalari ish olib boryotgan joylarda, shikastlangan kishilarni evakuatsiya qilish yullarida, fermalar va omborxonalarda yongin bulsa darxol uchiriladi. Yonginlarni uchirish va aloka punktlarida yashaydigan odamlarni qutkarish uchun yonginga karshi komandalar, umumiy tuzilmalar, sanitar postlar va sanitar drujinalarni jalb etish kerak. Ximoya inshootlariga olib boradigan yullar va utish joylari kumilgan bulsa tozalanadi.

Uyumning balandligi 0,5 m gacha bulsa, ular buldozer yordamida tozalanadi, balandligi 0,5 m dan kup bulsa uyum ustidan yul yotkiziladi.

Yulning eni bir tomonlama harakat uchun 3-3,5 m kam bo'lmashligi kerak. Qarama-qarshi mashinalar uchun ham 150-200 m dan keyin maxsus maydonchalar tashkil qilinadi. Ikki tomonlama harakat uchun yullarni eni 7-8 m kilinadi. Yashirinish joyini topish, bosilib qolgan joylar ostidan odamlarni qikarib olish tartibini razvedka bo'linmalari aniklaydi. Yashiringan odamlar bilan saklanib kolgan aloka vositalari yoki vodoprovod, gaz trubalari, eshik, devor orkali shartli ravishda takillatib xabar berish mumkin. Pana joyga xavo berilishini- xavo surgichlar orkali yoki devordan teshik ochiladi va kompressor yordamida uzatiladi. Ximoya inshootini ochish uchun yul kilinadi.

Radioaktiv moddalarni ishlab chikarish va saqlash ob'ektlaridagi sodir bo'lgan avariyalarni bartaraf qilishda qutqaruvchilarning harakatlari. Zararlanganlik darajasini o'lchash DP-5, KRB-1 asboblari yordamida amalga oshiriladi. Nazorat posti orqali shaxsiy sostav va texnikani olib o'tish vaqtida, vaqti-vaqti bilan dozimetriyaning ish o'rni zararlanganligi tekshirib turiladi. Zarurat bo'lganda dizaktivatsiya qilinadi yoki joyi o'zgartiriladi. Radioaktiv xavfli ob'ektda avariya yuzaga kelgan vaqtda falokatning xarakteristikasini va qutqaruv ishlari texnologiyasini aniqlovchi maxsus belgilari bo'ladi. Radioaktiv zararlanish sharoitida qutqaruv ishlari o'z ichiga quydagilarni oladi: zararlangan hududni razvetka qilish va jabrlanuvchilarni qidirish; zararlangan hududni va nurlanish obektini chegaralash; jabirlanganlarni topish tezkor tibbiy yordam ko'rsatish va ularni zararlangan hududdar evakuatsiya qilish; favqulotda holat oqibatlarini tugatish;

Radioaktiv moddalar bilan zararlangan hududlarda xavfsizlik choralari.

Radioaktiv zararlangan hududlarda ish olib orilganda radioaktiv xavfsizlik chora tadbirlarini amalga oshiradi. Radioaktiv xavfsizlik choralar o'z ichiga quydagilarni oladi:

- radioaktiv faktorlarni kat'iy chegaralash, sanitariya nazorat tartibi joriy qilish, sanitary ishlov berish punktlarini tashkil qilish, texnikani muntazam dezaktivatsiyalash, kerak bo'lganda sned kiyimlar, maxsus poyabzal va boshqa ximoya vositalarini yo'qotish, shu bilan, qo'llash zaruratining asosiy faktori inson organizmiga radioaktiv moddalarning tushushi va teri qatlamining radioaktiv zararlanishi hisoblanadi. SHu tufayli falokat vaqtida shaxsiy himoyani tashkil qilishning asosiy maqsadi;

inson organizmiga radionukatsialar tushushi, shuningdek teri qoplaminig radiaktiv zararlanishini meyoriy xujjatlarda belgilangan darajalargagina tushirish yoki butunlay yo'qotish;

zararlangan kiyim, poyabzal va boshqalar orqali halokat hududidan radiatsiyaning tarqalishining oldini olish.

SHaxsiy himoya vositalari yordamida insonni tashqi gamma nurlanishidan himoya etolmaydi. Bu vazifa faqat injinerlik qurulma va moslamalar (yashirinish joylari, himoya kiranlari) ishlarini masofadan bajarish mexanizmlari shuningdek kishilarning gamma nurlanish darajasi baland bo'lgan joyda bo'lish vaqtini qat'iy kamaytirish hisobiga hal etiladi.

SHaxsiy himoya vositalarini qo'llash boshqa radiatsiyaga qarshi vositalar shu jumladan yodli proflikta va boshqa farqli preparatlar bilan kompleks reaksiya qo'llanishda kerak.

SHaxsiy himoya vositalariga quyidagilar kiradi:

asosiy maxsus kiyimni (kombinezon, kostyum, xalat, qopchiqcha, paypoq) va qo'shimcha (fartuk, taglik, rezinalangan matodan)

nafas yo'nalishining shaxsiy himoya vositalari (resperatorlar, filterlovchi protivogaz, pnevmomaskalar, pnevmokurtka)

Izolyatsiyalovchi kurtkalar, maxsus poyabzal, qo'lni himoyalovchi vositalar, (rezinka, pienka, ipgazlama qo'lqoplar va yengillik), qo'zni himoyalovchi vositalar. Radioaktiv holatda olib boriladigan ishlar shu ishlarga tegishli bo'lgan me'yoriy xujjatlar asosida aniklanadi.

4-AMALIY MASHG'ULOT

Favqulodda vaziyat sodir bo'lgan hududda razvedka ishlarini olib borish. Topografik kartasida ish yuritish. Kompas va undan foydalanish

Ishning maqsadi:

Talabalarning

Favqulodda vaziyat sodir bo'lgan hududda razvedka ishlarini olib borish

Zararlangan uchoqlarda fuqaro muxofazasi tuzulmalarining harakatining muvaffaqiyati uz vaktida tashkil kilingan va o'tkazilgan razvedka ishlari joyidagi anik holatni xisobga olishga boglik buladi. Qutqaruv ishlari ushbu ishga jalb kilingan barcha xodimlarni uziga topshirilgan xar kandan vazifani muvaffakiyatli bajarilishini talab etadi. FM boshiligi, shtab xodimlari va FM xizmatchilari tomonidan buladigan raxbarlikni faollashtirgan xolda qutqaruv ishlarini bor kuch va imkoniyatlardan unumli foydalanish ayni muddao buladi. Qutqaruv ishlarini muvaffakiyatli bajarish maqsadida FM boshligi, shtab xodimlari, xizmatchilari va gruppalar komandirlari va boshka barcha xodimlar zararlanish uchoglarida ish olib borish xarakterini marshrutlarini oldindan bilib olishlari kerak.

Razvedka ishlari yaxshi tashkil etilishi va uni moxirona olib borilish qutqaruv ishlarini yukori saviyada utishini ta'minlaydi. FVda vaziyat zararlanish uchog'ida razvedka aniklaydi:

- zararlanish uchogini chegarasini va uni tarkalish yunalishini aniklaydi;
- xavf ostida kolgan va kolish extimoli bo'lgan ob'ektlar va aholi yashash punktlari;
- odamlar gav - jum bo'lgan joylarni;
- zararlangan bino inshootlarni holatini;
- zararlanish uchog'idagi shikastlangan odamlarning mavjudligi;
- kommunal energetika tizimlaridagi avariya joylarini;
- buzilgan joylarga texnikani kira olish yullarini mavjudligini;
- shoshilinch avariya tiklash ishlarini xajmini;

Yirik avariya va katastrofalarda razvedka buzilgan joylarning xajmini va uning buzilish darajasini va shaxsiy ximoya vositalarsiz ishlarni bajarish imkonini bino inshootlarini yarakli yoki yaroksizligi aniklanadi, odamlarni gav-jum joylarda xayotiga ta'sir kiladig xavf darajasini aniklaydi, kommunal energetik tizim va transport kommunikatsiyalarda ularning holatini aniklaydi.

Razvedka vazifalari:

- FV xarakterini va uning uchogini aniqlash;
- jabirlanganlarni holati va ularning kaerdaligini aniqlash;
- radiaktiv, kimyoviy, biologik zararlanish darajasi baxolash;
- injener kommunikatsiyalar, aloka tizimini, suv manba'larini holatini baxolash;
- yongin uchoglarini aniqlash;
- aholini va jabirlanganlarni olib chikib ketish yullari aniklanadi;
- kidirib topish ishlarini rejalashtirish;

Razvedkani olib boradigan tuzilmalar tarkibida zararlangan zonada ob'ektni va uning ishlab chikarish yunalishini biladigan mutaxassislar kiritiladi, undan tashkari, razvedkachilar tuzilmasiga mutaxassis ximik, tibbiyot xodimlari va boshka mutaxassislar zararlanish uchoglari xarakteriga qarab razvedkachi tuzilmalar

tarkibiga kiritiladi. FV yuz bergan uchogda razvedkani o'tkazish, qutqaruv ishlarini olib borishni, qutqaruvchilarni, jaroxatlanganlarni va aholini xavfsizligini ta'minlashda eng muxim boskich xisoblanadi.

Razvedka ishlari

FV uchoglarida olib boriladigan asosiy ishlardan biri, bu razvedka ishlaridir. Ushbu ishlarni kata tajribaga ega bo'lgan qutqaruvchilar ishtirokida amalga oshiriladi. Razvedka ma'lumotlarini xabarlariga yuboriladi, maxsus jurnalda yozib boriladi va ob'ekt rejasi yoki kartasiga belgilab kuyiladi. Razvedchiklar zararlanish uchog'idagi holatga qarab radiatsiya darajasini kimyoviy holatni aniqlash uchun maxsus asboblarda yordamida zararlanish darajasini, shikastlanish darajasini aniklaydilar.

- razvedka ishlarini uz vaktida va doimiy tashkil etish:
boshqaruvni doimiy va kat'iyat bilan tashkil etish;
- fuqaro muxofazasi kuch va vositaparidak guruxlarni tezkorlik bilan tashkil etish, ularni favqulodda vaziyat sodir bo'lgan hududlarga olib kapish;
boshqaruv organlari va tuzilmalarniyag ma'naviy-ruxy tayyorligi,
- favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda fuqaro muxofazasi kuch va vositalarining ishlashini uzviy bot lik xolla olib brrish;
- favqulodda vaziyatlar sodir bo'lgan ob'ektda yoki hududlarda komendantlik xizmatini tashkil etish;
- favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishda, avariya-kugkaruv ishlarini amalga oshirishda FVDT kuchlarini moddiy hamda transport vositalari bilan ta'minlash;
- favqulodda vaziyatlar oknbatlarini bartaraf etish u^un avariya-qutqaruv va boshka kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni amalga oshirishda texnika xavfsizLigi kridalarini bilish va ularga amal qilish.

Havo razvedkasini fuqaro muhofazasi samolyotlari va vertolyotlarida, shuningdek, shu maqsadlar uchun qarbiy qumondonlik ajratgan samolyotlar va vertolyotlarda maxsus uqitilgan uchuvchilar o'tkazadi. Havo razvedkasining vazifasi shikaet uchoqlari chegaralarini, vayronlik va yonginlar tafeilotini, kuprik, kechik, iqtisodiyot ob'ektlarining, transport magistrallari, muhandislik inshootlari va bopqa ob'ektlarning axvolini iloji boricha qisqa muddtda aniqlashdan iborat.

Er usti razvedkasini fuqaro muhofazasining razvedka tuzilmalari va bo'linmalari, kuzatish va laboratoriya tahlili tarmoqlarining muassasalari, radiatsion va kimyoviy razvedka kuzatish joylari olib boradi. Yer usti razvedkasidan favqulodad vaziyat zonalarining chegaralari, radiatsiya darajasi, vayronaliklar xarakteri, muhofaza inshootlari, yul tarmoqari va bopqa transport inshootlarining aqvoli qaqida tularoq va inshonchlirok, ma'lumot olish kuzda tutiladi.

Suv razvedkasini kemalar, katerlar va bopqa suzish vo — sitalarida fuqaro muhofazasi tuzilmalari, shuningdek, har — biy — dengiz qumondonligi ajratadigan kuch va vositalar olib boradi, SHarait qaqida tularoq ma'lumot olish uchun maxsus raz — vedka turlari (radiatsion, kimyoviy, yongin, muxandislik, tibbiy, veterinariya, fitopatologik razvedkalar) uyushtiriladi.

Radiologik razvedka. Ushbu razvedkani o'tkazish uchun qutqaruvchilar maxsus asbob uskunalardan foydalanishadi. Hududdagi radiatsiya darajasi 0,5 rentgen/soat

bo'lganda radioaktiv zararlangan xisoblanadi. Radiatsiya darajasi 30 rentgen/soat bo'lgan darajada razvedkani yayov yurib amalga oshirish mumkin. Agar radiatsiya darajasi 100 rentgen/soatgacha bo'lganda mashinada yurib amalga oshiriladi. Radiatsiya darajasi 200 rentgen/soat va undan ortik bo'lganda maxsus texnika va samolet, vertoletlarda olib boriladi. Radiatsiya darajasi yerdan 10-15 sm yukorida, xar 50-100 metr masofada ulchanadi. Indikatorlar - eng sodda radiatsiyaviy razvedka asboblari bo'lib, ular yordamida nurlanish borligini aniqlash hamda asosan doza 1<uvvatiga taxminiy baxr berish vazifasi xal etiladi (DP-63, DP-63 A, DP-64).

Rentgeyaometrlar - rentgen yoki gamma nurlanish dozasi kuvvatini ulchashga mo'ljallangan (DP-3, DP-5A, B, V va boshk.).

Radiometrlar - radioaktivlik ulchagichlari bo'lib, asosan, alfa va beta zarrachalari bilan zararlangan texnika, kiyim-bosh v;1 xk. yuzalarkgan radioaktiv zararlanish joylarini topish va zararlanish darajasini anikd;ii uchuy ishlatiladi (DP-YuOM, DP-100 A, D, M va boshk).

Dozimetrlar - asosan gamma-nurlanishdan zararlangan hududda bo'lgan odamlarning olgan jami (gurlanish dozasini aniqlash uchun mo'ljallangan (DP-22V, ID-1, ID-11, DP-5ABV va boshk.).

Asboblarning umumny tuzilishi, ishga tayyorlash va ish kobiliyatini tekshirish tartibi:

Qabul kiluvchi kurilma - detektor (datchik) - unga ta'sir etuvchi radioakttsv nurlanish energiyasini elektr energiyasiga aylantirishga mo'ljallangan.

Kuchaytiruvchi kurilma qabul kiluvchi kurilma ishlab chikaradigan signallarni ulchash uchun xizmat kiladi.

Ulchovchi kurilma qabul kiluvchi kurilma ishlab chikaradigan kuche iz signallarni ulchovchi kurilma ishi uchun yetarli darajaga yetkazib berishga mo'ljallangan.

DP-5ABV asbobi. Asbob joydagi radiatsiya darajasini va radioaktiv zararlanganlik darajasiii gamma-nurlanish buyicha ulchashga mo'ljallangan. Ulchash dpapazoni: 0,05 mR soatdan 200 R/soatgacha.

Asbob majmuiga kuyidagilar kiradi:

- ulchash pul'bi (gilrfda);
- zond;
- radioaktiv nazorat elementa,
- uzaytiruvchi shtanga (temir tayokcha);
- ozikdanish manbai;
- boshga takiladigan telefon;
- mi'kroampermetr;
- podtsiapazonlarni ulash tugmachasi (pereklyuchatel').

DP-22V (DP-24), ID-1 shaxsiy dozimetrklar majmuasi. DP-22V (DP-24) shaxsiy dozimetrlar majmuasi gamma-nurlanishlarning ekspozitsiya dozalaryni ulchashga mo'ljallangan. Ulchash diapazoni: Y-20R, ID-1 da 2-500 rad.

Majmua kuyidagilardan iborat:

- DKP-50A shaxsiy dozimetrlar - 50 dona, DP-22V (DP-24) - 5 dona;
- ZD-5 zaryadka kurilmasi -1 dona.

To'g'ridan-to'g'ri ko'rsatuvchi DKP-50A chuntak dozimetri nurlanish dozalarini ulchashga mo'ljallangan.

ZD-5 zaryadlash kurilmasi dozimetru zaryadlashga mo'ljallangan. Dozimetrlarni zaryadlash va ko'rsatishlarinn olish:

- energiya manbaiga ulanadi;
 - dozimetrning muxofaza gardishi va zaryad uyasining muxofaza kalpokchasi burab chikariladi, potentsiometr murvati chal tomonga oxirigacha buraladi;
 - dozimetr zaryadka uyasiga kuyiladi, bunda zaryadka uyaening yoritkichi va yukori kuchlanish ulanadi;
 - okulyardan kuzatib turib, dozimetr sap bosiladi va potentsiometr murvatini dozimetr shkalasidagi ip tasviri «O» ustiga utguncha va \$>ng tomonga buraladi-da, keyin dozimetrii zaryadlash uyasidan chikarib olinadi;
 - ipning holati kunduzgi yorugda tekshiriladi (ip vertikal holatda ekanida uning tasviri «O» ustida kurinishi kerak);
 - dozimetr gardishini va zaryadlash uyasi kalpokchasini burab kiydirib kuyiladi.
- Dozimetr okulyariga vakti-vaktida qarab-qarab kuzatib, ipning shkaladagi holatiga kura ish vaktida olingan nurlanish dozasi aniklanadi. Xisoblash ipning tasviri vertikal holatda bo'lganida, kilinishi kerak.

Kimyoviy razvedka. Kimyoviy zararlangan hududlagda zaxarli moddalar mavjudligini darajasini maxsus asboblar yyordamida aniklaydi. Kimyoviy zaxarli moddalarda olinadigan na'muna xavo va moddalar tukilgan joydagi tuprokdan olinadi. Kimyoviy razvedka o'tkazish xonalarda xar 10-15 metr, ochik joylarda xar 20-30 metr oraliklarda aniklanadi.

Injenerlik razvedkasi. Yer usti va xavo razvedkasi tomonidan olib boriladi. Uning asosiy vazifasi jabrlanganlar mavjud zonalarini, bino inshootlarning buzilish darajasini, kommunal-energetik tizimidagi avariya holatlarini va AKI ishlarini olib borish yunalishlarini amalga oshiradi.

Yongin razvedkasi. Yongin razvedkasi favqulodda vaziyat uchog'ida yongin holatini aniklaydi va qutqaruvchilarni yonginni uchirish uchastkalariga harakatlanish yullarini belgilaydi.

Tibbiy, biologik, veterinar razvedka. Fvda zararlanish uchoglarida sanitar epidemiologik holatnianiqlash uchun o'tkaziladi.

Er osti razvedkasi. Favqulodda vaziyatlarni yer osti inshootlariga ta'sir holatini aniqlash uchun o'tkaziladi. SHuningdek qutqaruvchilarni harakat xavfsizligini ta'minlash kuzda tutiladi.

Barcha razvedka ishlari, avariya qutqaruv ishlari tugatilmaguncha olib borish tavsiya etiladi.

Topografik kartasida ish yuritish

Iqtisodiyot ob'ektlarining rivojlantirish rejalarini tuzishda barcha resurslar, jumladan, tabiiy resurslar ilmiy asosda hisobga olinadi.

Tabiiy resurslar mamlakatimiz hududini har tamonlama mukammal o'rganish natijasida aniqlanadi. Kichikroq hududlarning qog'ozda kichraytirilgan tasviri – topografiya kartalar asosida o'rganiladi.

Karta to'g'risida umumiy tushuncha. Yer egriligini e'tiborga olib, uning yuzasini qog'ozda kichraytirib ko'rsatilgan tasviri karta deyiladi. Yerni sferik yuzasini kartada tasvirlashda ba'zi bir xatolar ruy beradi. Bu xatolar yer yuzasidagi

bir xil uzunlikdagi chiziklar va bir xil kattalikdagi maydonlarni kartada bir xilda kichraytirib tushmasligi hamda kartada tasvirlangan burchaklarning yer yuzasidagi shu burchaklarga teng bo'lmisligi natijasida kelib chiqadi. Karta tuzishda dastlab meridian va parallel chiziklari, ya'ni kartografik to'r chiziladi. So'ngra bu kartografik to'r geografik ob'ektlar bilan to'ldiriladi. Har bir kartaning kartografik to'ri ma'lum bir proektsiyada chiziladi. Kartografik to'r chizishda qo'llaniladigan kartografik proektsiyalar g'oyat ko'p va xilma-xildir.

Umuman biron-bir kartografik to'r chizilganda tasvirlanishi kerak bo'lgan hudud dastlab tuziladigan karta masshtabidagi globus yuzasiga tushirilgan deb faraz qilinadi. So'ngra bu globus ma'lum matematik usul, ya'ni kartografik proektsiya asosida tekislikka (qog'ozga) yoyiladi.

SHunda proektsiyaning ba'zi chiziklarida faraz qilingan globus masshtabi saqlanib qoladi. Bu masshtab – bosh masshtab deyiladi. Bu masshtab odatda kartada berilgan bo'ladi.

Proektsiyaning boshqa kismilarida masshtab bosh masshtabdan katta yoki kichik bo'ladi va u xususiy deb yuritiladi. Demak kartaning masshtabi uning turli joyida turlicha bo'ladi.

Yuqorida yer yuzasining qog'ozda kichraytirilgan tasviriga karta degan edik. Kartaning bu ta'rifi uning plandan farqini ko'rsatish uchun berilgan edi. Kartaga berilgan bu ta'rif to'liq emas, uning to'liq ta'rifi quyidagicha bo'ladi: karta deb yer yuzasining qog'ozda kichraytirilgan, umumlashtirilgan, ma'lum matematik proektsiya usulda tuzilgan tasviri bo'lib, u oldiga qo'yilgan maqsadga ko'ra, ma'lum ob'ektlar, tabiiy va ijtimoiy hodisalarni joylashishi o'zaro bog'liq ekanligi, bir-biriga munosabatini aks ettirilishiga aytiladi.

Topografik karta faqat yer yuzasini har tamonlama o'rganishdagina emas, balki hududni hisobga olish va ulardan maqsadga muvofiq foydalanish hamda turli xil inshootlar qurish kabi ilmiy va amaliy ishlarda keng qo'llaniladi. Topografik karta barcha geografik kartalarni yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi. Umuman, mamlakatimiz hududini topografik kartalarini tuzish uchun mazkur hududni topografik jihatdan o'rganib, uning plani olinadi.

Er yuzasini topografik jihatdan o'rganish maqsadida uning planini olish nazariyasi va ahamiyati bilan shu'ullanadigan fan topografiya deyiladi. Ma'lum bir joyning plani olish uchun shu joyda o'lchash ishlari bajariladi. Masalan, joyda masofalar, maydonlar va burchaklar o'lchanadi, ayrim nuqtalarning balandligi aniqlanadi. O'lchash vaqtida turli xil topografik asboblari ishlatiladi. Topografik asboblarning tuzilishi va plan olishda foydalanish usullarini ham topografiya o'rgatadi.

Joylardagi ob'ektlar juda ko'p va xilma-xildir. Topografik kartada shu joydagi ob'ektlariga tasvirlanadi. Binobarin, plan olishda joylardagi ob'ektlarning asosiylarini kartada tanlab va bu ob'ektlarning asosiylarini saralab va umumlashtirib ko'rsatish kartografik generalizatsiya deyiladi.

Topografik plan olishda kartografik generalizatsiya uslublarini o'rganish va ishlab chikarish ham topografiyaning vazifalaridan biri xisoblanadi.

Topografik kartada yer yuzida tafsilotlar maxsus shartli belgilar bilan ko'rsatiladi. Har bir shartli belgi tasvirlangan tavsilotni kerakligi, jismning katta kichikligi, o'ziga xos jixatlari va boshqa xususiyatlarini ifodalay olishi kerak.

Demak, topografik kartada joyni geografik jihatdan to'g'ri tasvirlay oladigan hamda undan foydalanishni osonlashtiradigan shartli belgilarni ishlab chiqish ham topografiyani vazifasiga kiradi.

Bundan tashkari topografiya plan olish natijasida tuziladigan kartalarni taxlil qilish uslublari bilan shugullanadi. Topografik kartada geografik landshaftning faqat ko'zga tashlanadigan elementlarigina ko'rsatiladi. Topografik kartadan foydalanib har xil ilmiy, mudofaa va ho'jalik masalalarini xal qilishda hududning ba'zi ko'zga ko'rinmas (ob-xavo, suvning sifati va x.k) hususiyatlarini bilish kerak bo'ladi.

SHuning uchun topografik kartaga qo'shimcha ravishda joyning topografik matni beriladi.

SHunday kilib, topografiyani vazifasi asosan er yuzasining planini olish ishlarini tashkil qilish va plani olinayotgan hududni topografik jihatdan o'rganish;

turli geodezik asboblardan bilan plan olish usullarini o'rganish;

aerofotosurat materiallaridan foydalanib, topografik plan tuzish uslublarini o'rganish va bu uslublar asosida topografik kartalar tuzish;

reja olishda kartografik generalizatsiya uslublarini o'rganish;

topografik karta tuzishning barcha bosqichlarida uni taxrir qilish yo'llarini o'rganish;

topografik kartalarning shartli belgilarini yanada takomillashtirish;

topografik kartaga kushimcha ravishda beriladigan topografik matnlarning mazmunini tobora murakkablashtira borishdan iboratdir.

Joyning topografik elementlari, joy va yer ustini kichik bir kismidir. Yer yuzasidagi notekisliklar, ya'ni balandlik va pastlik, tog'lik va past tekisliklar yigindisiga rel'ef deyiladi. Katta hududni egallagan maxalliy predmetlarga esa geografik ob'ektlar deyiladi. Joyni topografik elementlari bir-biri bilan chambarchas bog'lik.

Butun yer yuzasi yoki uning ayrim katta kismini kartada tasvirlashda yerning sferoid shaklda ekanligini e'tiborga olish lozim. Bunda dastlab yer yuzasidagi nuktalar tik chiziklar yerdamida ellipsoid yeki shar yuzasiga tushiriladi, so'ngra yer yuzasini ellipsoid yoki shar yuzasiga tushirilgan gorizantal proektsiyasi tekislikda (qog'ozda) kichraytirib tasvirlanadi.

Geografik va topografik kartalar

Geografik kartalar g'oyat ko'p va xilma-xildir. Geografik kartalar turlari va xususiyatlari bo'yicha tasniflanadi. Masalan, tasvirlangan hududning maydoni kartaning maqsadi, mazmuni, masshtabi va boshqa xususiyatlari bo'yicha olinadi. Umumgeografik kartalar masshtabining yirik maydaligiga qarab, topografik va obzor topografik kartalarga bo'linadi.

Masshtabi 1:1 000 000 dan mayda bo'lgan umumgeografik kartalar obzor kartalar deyiladi. Masshtabi 1:200 000 dan 1:1 000 000 gacha bo'lgan umumgeografik kartalar obzor-topografik kartalar deb yuritiladi. Bu kartalarda hudud obzor kartalarga qaraganda bir muncha mukammal tasvirlanadi. Bu kartalar odatda 1:200 000, 1:500 000 va 1:1000 000 masshtabda tuziladi. Bu kartalarda xalk ho'jaligini rivojlantirish va loyixalarini tuzishda, yirik inshootlarni

belgilashda, hududlarni dastlabki o'rganishda, orientirlashda hamda yirik harbiy operatsiyalar tayyorlashda va umumiy jangovar holatni tushurishda foydalaniladi.

Masshtabi 1:200 000 dan 1: 10 000 gacha bo'lgan umumgeografik kartalar yirik masshtabli topografik kartalar deyiladi. Bu kartalarda hudud topografik jihatdan aniq va mukammal tasvirlanadi. SHuning uchun ham topografik kartalar hududni aniq va mukammal o'rganish, tekshirish, o'lchash ishlarini olib borish, turli inshootlar qurish joyida orientirlash, bo'linmalar mudofasini tashkil qilish, marshni tasvirlash, mo'ljallarni ko'rsatishda qo'llaniladi.

Topografik kartalar yirik masshtabli kartalar bo'lganligi sababli ularda hudud ma'lum kattalikdagi ayrim qismlarga bo'linib, har bir qism alohida varaqda tasvirlanadi. Har bir varaq topografik kartada ma'lum kattalikdagi joy qabul qilingan kartografik to'r masshtab hamda ramkada tasvirlanadi. Topografik kartaning kartografik to'ri, masshtabi, ramkasi hamda geodezik tayanch nuqtalari uning matematik elementlari deyiladi.

Topografik kartani yukorida aytilgan elementlarini umumlashtirib guruhga bo'lish mumkin: 3

Matematik elementlari:

koordinata to'ri;

masshtabi;

ramkasi, varaqlarga bo'linishi va nomenklaturasi;

geodezik tayanch nuqtalari;

Geografik elementlari:

- gidrografiya ob'ektlari;

rel'ef;

o'simlik va grunt ko'rsatkichlari;

aholi yashaydigan joylar;

yo'llar va aloqa vositalari;

ijtimoiy va iqtisodiy ob'ektlari;

siyosiy ma'muriy chegaralar;

Yordamchi elementlar:

kartaning nomi;

kartaning ramkasidan tashqarida beriladigan turli grafik va chizmalar;

kartaning tuzilgan hamda nashr qilingan vaqti, tuzgan va nashr kilgan tashkilotning nomi va x.k.;

raqamdan tashqarida beriladigan shartli belgi va tushuntirish yozuvlari.

Topografik kartaning elementlari bir-biriga chambarchas bog'liqdir. Xozirgi vaqtda topografik kartalar masshtabi 1:10000, 1:25 000, 150000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000, 1:1 000000 shaklida raqamlanadi.

1:25000 (1 sm da 250 m) masshtabli karta aniq va mukammal karta bo'lib, bundan bo'linma va qism komandirlari daryo uchastkalarini o'rganish va baholashda, tog'dagi dovonlarda jangovar harakatlar tashkil etishda, xavo desantni tushurishda, muhandislik qurilmalar tashkil etishda, o'lchash va hisoblash ishlarida foydalanadilar.

1:50000 (1sm da 500 m) masshtabli karta – joyni o'rganish va baholashda, orientirlashda, mo'ljal ko'rsatishda, bo'linmalar va qismlarni turli xil jangovar tartibini, ayniksa mudofaa jangini tashkil etishda foydalaniladi. Xujumkorlik

jangida dushman mudofaasini yorib o'tishda joyni o'rganish va baholash uchun suv to'siqlaridan o'tishda, xavo desanti tushirishda bu kartadan foydalaniladi. Bu kartadan yana otish uchun, topogeodezik tayyorgarlik va harbiy-muhandislik qurilmalarni loyihalashtirishda foydalaniladi.

1:100000 (1sm da 1 km) masshtabli karta - jangni rejalashtirish, joyning taktik xususiyatlarini o'rganish va baholash, birgalikdagi harakatlarni tashkil etish va qo'shinlarni boshqarish, joyda orientirlash va mo'ljal ko'rsatish, jangovar tartibdagi qo'shinlarni topogeodezik elementlar bilan bog'lash, dushman ob'ektlarining koordinatlarini aniqlash hamda harbiy muhandislik qurilmalarni loyixalashtirishda ishlatiladi.

1:200000 (1 sm da 2 km) masshtabli karta - joyni o'rganish va baholashda ishlatiladi. Bu kartadan qo'shinlarni jangovar tartibdagi harakatida ularni ta'minlashda va qo'shinlarni boshqarishda foydalaniladi. Bu kartada yo'l tarmoqlari keng yoritilgan bo'lib, jangovar va boshqa texnika harakatlari uchun foydalanish mumkin. Kartada yo'l tarmoqlaridan tashkari rel'efning umumiy karakteri, asosiy suv tusiklari, yirik urmon massivlari va aholi punktlari yaxshi tasvirlangan.

1:500 000 (1 sm da 5 km) masshtabli karta - asosan yirik operatsiyalar tayyorlashda joyning umumiy karakterini o'rganish va baholashda foydalaniladi. Bu karta birgalikda harakat qilish uchun qo'shinlarni boshqarish, qo'shinlar harakatida orientirlash va mo'ljalni aniqlash hamda umumiy jangovar holatni tushirishda foydalaniladi.

1:1000000 (1 sm da 10 km) masshtabli karta - joyni umumiy baholash va tabiiy sharoitni o'rganish, qo'shinlarni boshqarish va boshqa vazifalarni bajarishda ishlatiladi.

Topografik kartalaridan mamlakatimiz xalk ho'jaligining turli tarmoqlarida foydalaniladi. Har bir mutaxassis topografik kartadan foydalanar ekan undan o'ziga kerakli ma'lumotlarni oladi. Umuman, topografik kartalardan turli maqsadlarda foydalaniladi.

Kartalar turli xil o'lchash ishlarini bajarilishiga kartometrik ishlar deyiladi. Kartometrik ishlarning nazariyasi va texnikasini kartometriya fani o'rganadi.

Kartografik kartalarni o'qish

Topografik kartani o'qish uchun avvalo uning shartli belgilarni yaxshi bilish kerak buladi. Ma'lumki topografik kartaning shartli belgilari ma'lum geografik ob'ektlarning xususiyatlarini karakterlab beradi. SHuning uchun kartaning shartli belgilarini yaxshi uzlashtirgan kishi kartadan ma'lum geografik ob'ektlar to'g'risida ancha mukammal ma'lumot ola biladi. Masalan, aholi punktining kartadagi tasviriga qarab. Undagi kvartal va ko'chalar, muxim binolar, zavod va fabrikalar, madaniyat va ho'jalik tashkilotlaring joylashuvi, shartli belgi yonida berilgan yozuvlarni o'qib bu ob'ektlar nomini, yozilish karakteriga qarab esa tipini (qishlok, posyolka yoki shahar ekanligini) va boshqa xususiyatlarini aniqlash mumkin. Aholi punkti ichidagi bino shartli belgisi yonida berilgan yozuvga qarab, bu binoning maktab, kasalxona, klub, fabrika yoki zavod ekanligini bilish mumkin.

Komandirlar va hamma darajadagi shtablar joyda qo'shinlar harakatiga bog'liq bo'lgan har xil vazifalarni bajarishda topografik kartalardan keng mikyosda

foydalanadilar. Karta buyicha joyni o'rganish, aniqlash, har xil muxandis-texnik xisoblashlar bajariladi.

Ishchi karta – bu topografik karta bo'lib, bunda komandir (boshlik, shtab ofitseri) shartli belgilar va yozuvlar yordamida taktik yoki maxsus sharoitni va uning jang paytida uzgarishini tasvirlaydi. Ishchi karta buyicha komandir sharoitni o'rganadi va baholaydi, qaror qabul qiladi, bo'linmalariga vazifa qo'yadi, birgalikdagi harakatni tashkil etadi, nishon bo'yicha ko'rsatma beradi, jangovar harakatni borishini ma'lum kiladi. Bo'linma komandirlar i odatda 1:50 000 yoki 1:100 000 masshtabli topografik kartalar bilan ish olib boradilar.

Ba'zi xollarda masalan, aholi punktida tadbir olib borishda shahar plani 1:10 000 yoki 1:25 000 masshtabli kartadan foydalanadilar.

Kartani odatda dala sharoitida to'la ochmasligi va dala sumkasida olib yurish uchun uni garmoshkaga o'xshatib tahliladi.

Geografik koordinatalar

Er yuzasini topografik jihatdan o'rganishda hamma karta va plan ishlashda joydagi nuqtalarning bir-biriga nisbatan tutgan o'rnini aniqlash kerak bo'ladi. Nuqtalarning bir-biriga nisbatan tutgan o'rnini ularning koordinatalari bilan aniqlanadi.

Boshlang'ich deb qabul qilingan nuqtaga nisbatan biron nuqtaning tutgan o'rnini ifodalovchi qiymatlar shu nuqtaning koordinatasi deyiladi.

Nuqtaning geografik koordinatasi deyilganda, bu nuqtaning qaysi meridian va qaysi parallelda joylashganligi tushuniladi. SHuning uchun geografik koordinata to'g'risida gapirishdan oldin ekvator, meridian va parallelar haqida tushuncha bo'lish kerak.

Ma'lumki, Yer o'z o'qi atrofida g'arbdan sharqqa tamon harakat qilib, bir kechayu kunduz davomida bir marotaba aylanib chiqadi. Yerning bu o'qi faraz qilingan o'qdir. Yer sharidagi biron nuqtadan Yerning aylanish o'qi orqali o'tkazilgan tekislik – meridian tekisligi, bu tekislikni yer yuzasi bilan kesishishidan hosil bo'lgan chiziq shu nuqtaning meridiani deyiladi.

Geografik meridian deb – shimoliy geografik qutb bilan janubiy geografik qutblarni birlashtiruvchi egri chiziqlarga aytilib, ular parallelar bilan kesishib 90o li burchak hosil qiladi.

Er sharidagi biron nuqta orqali yer o'qiga perpendikulyar qilib o'tkazilgan tekislikka parallel tekisligi, bu tekislikni yer yuzasi bilan kesishishidan hosil bo'lgan chiziqqa parallel deb ataladi. Parallelar har doim doira shaklida bo'ladi.

Er sharida o'tkazilgan meridian va parallelaro'zaro kesishib geografik to'r deb ataladi. Kartada geografik to'r yordamida nuqtalarning geografik koordinatalari aniqlanadi.

Er sharidagi biron nuqtaning geografik koordinatalari (o'rnini) shu nuqtaning geografik kengligi va uzoqligi bilan ifodalanadi.

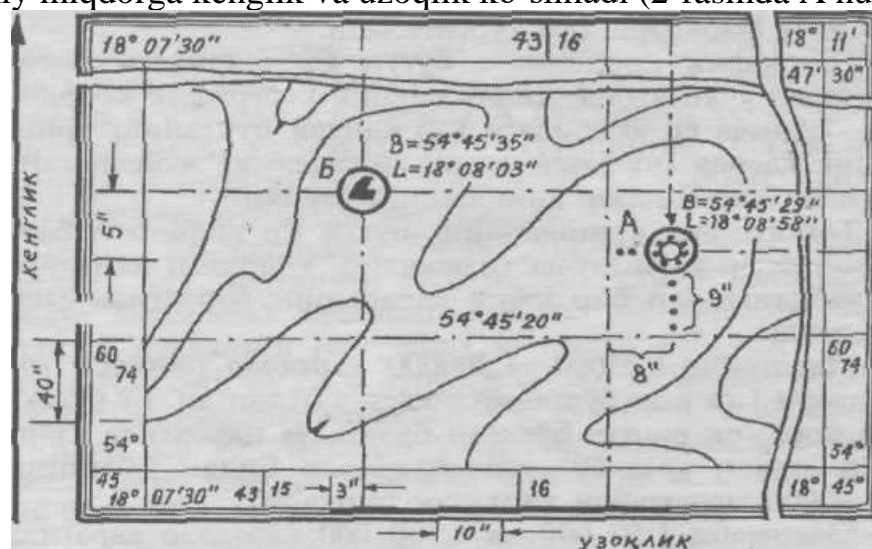
Er yuzasidagi biron nuqtadan Yer markaziga tomon tushirilgan tik chiziq bilan ekvator tekisligi orasida hosil bo'lgan burchakka, shu nuqtaning geografik kengligi deyiladi.

Agar geografik kengligi aniqlanayotgan nuqta shimolda joylashgan bo'lsa, shimoliy kenglik, janubda joylashgan bo'lsa, janubiy kenglik deyiladi.

Grinвич meridiani bosh meridian deb qabul qilingan. Bosh meridiandan g'arbda joylashgan nuqtalarning geografik nuqtalarning geografik uzoqligi g'arbiy uzoqlik, sharqda joylashgan nuqtalarning uzoqligi esa sharqiy uzoqlik deyiladi. Ikki nuqtaning geografik uzoqliklari farqi shu nuqtalarning geografik o'rnini ifodalash bilan birga, ayni vaqtda ularning vaqt farqlarini ham ko'rsatadi. Ma'lumki, 15 gradusli burchak 1 soatga to'g'ri keladi. Ba'zi bir maxsus kartalarda nuqtalarning geografik uzoqliklari bilan birga ularning Grinovichga nisbatan vaqt farqlari ham ko'rsatiladi. Geografik koordinata butun Yer sharidagi barcha nuqtalar uchun yagona tizimlardir. Geografik koordinata bo'yicha yer yuzasidagi har qanday nuqtaning o'ri, uning qaerda (chuqurlikdami, okeandami) joylashganligidan qat'i nazar nazar aniqlanishi mumkin. Topografik kartalarning butun Yer sharidagi barcha nuqtalar uchun uchun yagona tizimidir. Ularning kengligi va uzoqligi har bir karta varag'ining burchagida yozib qo'yiladi. Masshtabi 1:25000, 1:200000 kartalar ramkasi tomonlari 1 ga teng bo'lgan bo'laklarga bo'lingan. Bu bo'laklar qora, oq rangga bo'yalgan bo'lib, o'z navbatida ularning orasi 10" dan nuqtalar bilan bo'lingan.

Masshtabi 1:50 000 va 1:100 000 kartalar varag'ida parallel va meridianlar kesishgan joyida gradus va minutlar yozib qo'yiladi, ramkaning ichki qismida esa minutlar chiqish 2-3 mm li chiziqcha bilan ko'rsatiladi (2-rasm). Nuqtaning geografik koordinatasi va uning yaqinida joylashgan kengligi va uzunligi ma'lum bo'lgan parallel va meridianlar yordamida aniqlanadi.

Buning uchun nuqtaga yaqin bo'lgan 10 sekundli nuqtalar janubga qarab kenglik, g'arbga qarab uzoqlik chizig'i bilan tutashtiriladi. So'ngra cho'zilgan chiziq bo'yicha kenglik va uzoqlik qiymati aniqlanadi. va nuqtagacha bo'lgan oraliq umumiy miqdorga kenglik va uzoqlik ko'shiladi (2-rasmda A nuqta).

Rasm. Geografik koordinatalarni karta bo'yicha aniqlash.

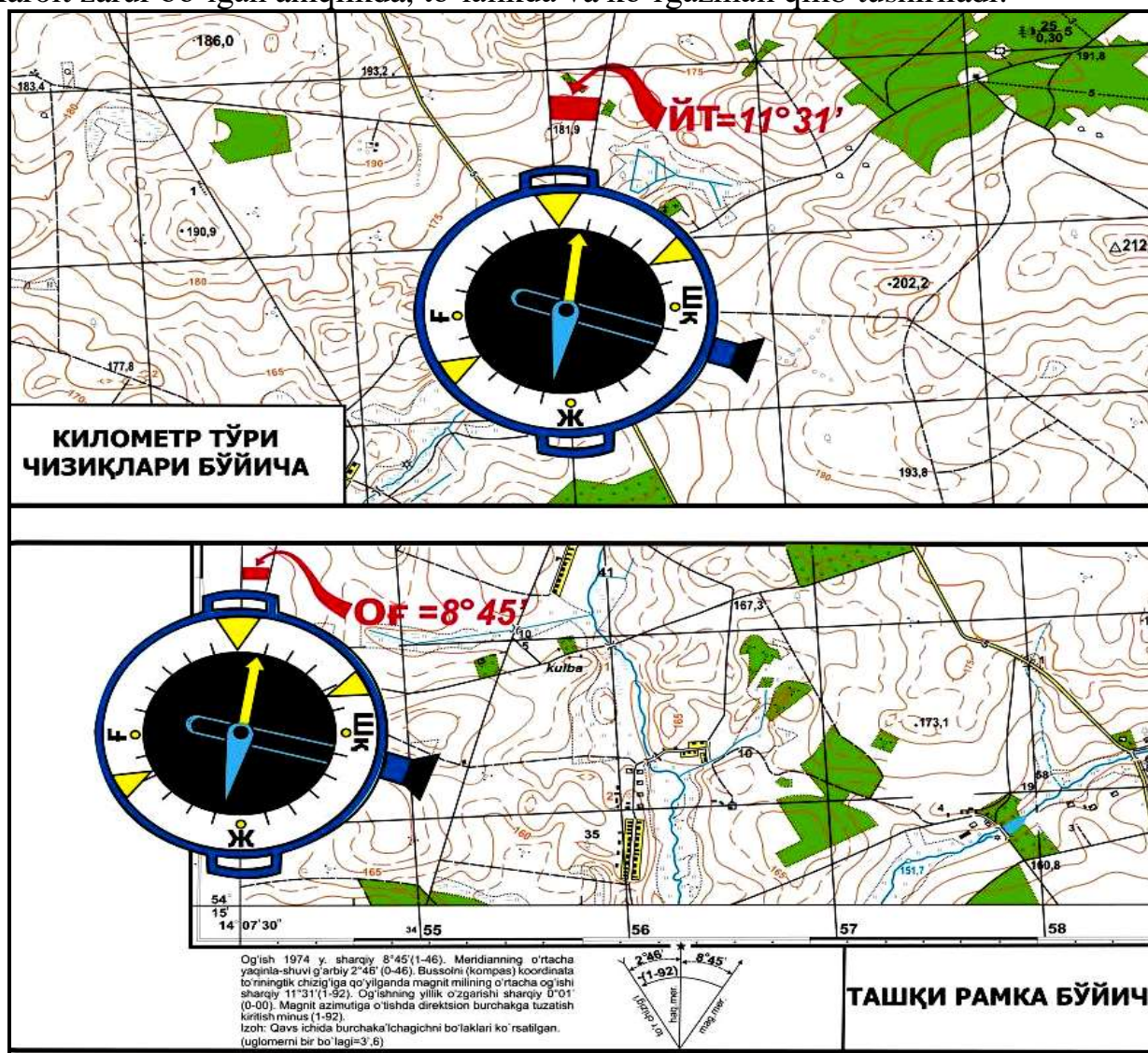
Ishchi kartani tayyorlash

Kartani ishga tayyorlash karta bilan tanishish, uning varaqlarini yelimlash va yelimlangan varaqlarni taxlashni o'z ichiga oladi.

Karta bilan tanishish uning xarakteristikalari masshtabi, rel'efning qir qilishi, nashr qilingan yili, yo'nalish tuzatmasi hamda karta varaqlarining koordinata zonasidagi o'rnini aniqlashni kamrab oladi. Bu xarakteristikalarni bilish kartaning batafsiligi va geometrik aniqligi haqida tushuncha olish, uning joyga mos kelish darajasi, masshtabi va nashr qilingan yili esa karta bo'yicha tayyorlanadigan hujjatlarda ko'rsatilishi lozim.

Har xil kartalar varaqlarida rel'ef balandlik qir qimi, nashr etilgan yili va yo'nalish tuzatmasi bir xil bo'lmasligi mumkin. Bir necha varqlarni yelimlashda bu ma'lumotlar qir qilgan yoki yelimlangan bo'lishi mumkin, shuning uchun bu ma'lumotlarni karta varaqlarining orqa tomoniga yozib qo'yish tavsiya etiladi. Kartadagi 1 sm ning joydagi masofasini yonbag'irlap qiyaligini 1 sm yoki 1 mm dagi joylashmasini, joyda koordinata turining chiziqlar orasidagi masofasini esda saqlash kerak bo'ladi. Buning hammasi karta bilan ishlashni osonlashtiradi.

Kartaga jangovar sharoitni tushirishni ishchi kartani olib borish deyiladi. SHaroit zarur bo'lgan aniqlikda, to'lalikka va ko'rgazmali qilib tushiriladi.

Ishchi kartani ko'rgazmaliligi jangovar holatni yorqin va aniq tasvirlanishi va uning asosiy elementlarini ajratish, taktik shartli belgilarni aniq chizish va yozuvlarni mohirlik bilan joylashtirishda maqsadga yerishiladi.

5-AMALIY MASHG'ULOT
Qutqaruv arqonlarini chidamliligi va ko'tarish kuchini hisoblash

6-AMALIY MASHG'ULOT

Qutqaruv ishlarini tashkil qilish va birinchi tibbiy yordam ko'rsatish Ishning masadi:

Avariya - qutqaruv ishlari va birinchi tibbiy yordam

Tabiiy ofat, avariya va xalokatlarning oqibatlarini tezrok bartaraf etish uchun, odatda, favqulodda vaziyatlar ta'siriga qarab katta kuch va vositalar talab etiladi. Favqulodda vaziyat oqibatlarini bartaraf etishda tuzilmalar, turli maqsadlarda tuzilgan shtatdagi bo'linmalar, zaruriyat tug'lsa ob'ektning ishchi-xizmatchilari, shuningdek yaqin atrofda yashovchi aholi nshtirok etadi. Qutqaruv ishlariga jalb etalغانlarning barchasi o'z faoliyati davomida xavfsizlik qoidalari bilan tanish bo'lishlari va ushbu qoidalarga kat'iy amal qilishlari ila zarurligi haqida ogoxlantiriladilar.

Avariya- qutqaruv ishlarini o'tkazish to'g'risida tezda qaror qabul qilish bilan birga vazifalarni ijrochilarga o'z vaktida tezkor yetkazilishining ham, ular bajarilishini anik tashxil etishning ham ahamiyati katga.

Fuqaro muxofazasi vazifalarini organlariga, o'z tasarrufidagi tuzilmalar ushbu vazifalar komandirlariga, birlashtirilgan qismlar (bo'linmalar)ga fuqaro muxofazasi boshlig'ining shaxsan o'zi tomonidan yoki fuqaro muxofazasi organlari orkali buyruklar yoki farmoyishlar shaklida beriladi. Fuqaro muxofazasi boshligi tasarrufidagi fuqaro muxofazasi kuchlarini boshqarish va ular tomonidan qo'yilgan vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun to'la javobgardir. Fuqaro muxofazasi boshligining karorini to'la amalga oshirishga imkon yaratuvchi boshkaruvning to'lik, samarali va moslashuvchan tizimisi Favqulodda vaziyatlar sharoitida murakkab vazifalarni bajarish mumkin emas.

Favqulodda vaziyatlarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish.

Favqulodda vaziyatlarda jaroxatlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish eng zaruriy qutqaruv ishlarini tarkibiy bo'limidir.

Birinchi tibbiy yordam ko'rsatishning asosiy yullari quyidagilar:

- jabrlanganning boshini yonboshiga burib, og'zini qum va loyqalardan tozalash. Oshqozon va nafas olish yullaridan suvni chiqarib tashlash. Ushbu ishlarni bajarish uchun 15 sekund vaqt ketishi zarur; jabrlanganning nafas olishini va pul'sini aniqash. Pul'si yuq bulsa, "og'izdan-og'izga" usuli bilan sun'iy nafas oldirish kerak bo'ladi;

- bo'yni ostiga to'p qilib o'ralgan kiyim qo'yiladi va jabrlanganning boshi maksimal darajada orqaga tushirilgan holda turishi talab etiladi. Qutqaruvchi chuqur nafas olib, bor energiyasi bilan jabrlanganning ogziga nafas puflaydi. Nafas oldirish oraligi 1 minutiga 12 — 15 marotaba.

- sun'iy nafas oldirish bilan birga yurak tashqaridan massaj qilinadi.

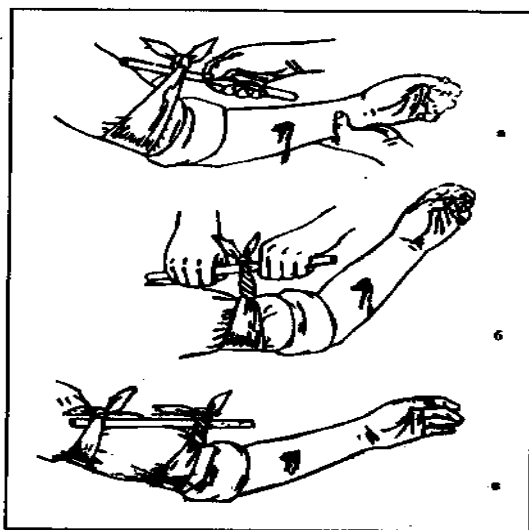
- jabrlanganning nafas olishi tuxtagandan keyin 6 minut ichida uni hayotga qaytarish mumkinligini esda tutish kerak.

Jaroxat - organlar va tuqimalar (teri, shilliq, parda, kupincha muskul, nerv, yirik tomir, suyak, butim, ichki organ va gavda bushliklari)ning tashki ta'sir natijasida anatomik butunligi yoki fiziologik funksiyalarining buzilishi. Agar jaroxatlar sanchilgan, kesilgan va majaqlangan kam yiring bog'laydi. Iirtilgan, lat yegan,

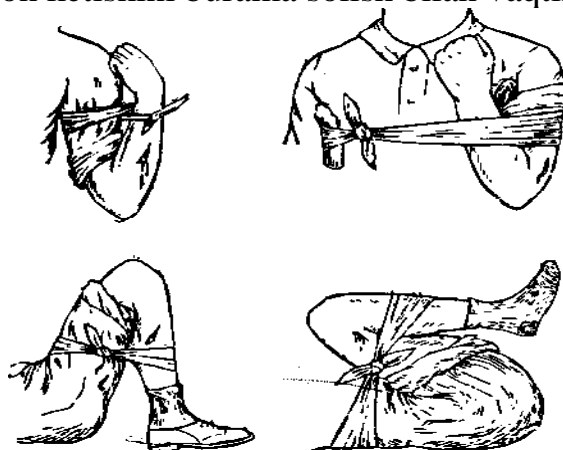
tishlangan va o'q tekkan jaroxat katta jaroxatga kiradi. Yirtilgan bunday jaroxatlarda teri tagi bilan ko'chib ketishi, teri osti to'qimalari qattiq shikastlanishi mumkin.

Kon ketishi - kon tomirlari devori shikastlanishi yoki biror kasallik oqibatida yemirilishi, o'tkazuvchanligining oshishi sababli ulardan kon okishi. Kon ketishini tuxtatish uchun turli vositalar qo'llaniladi. Vaqtinchalik va tamoman tuxtatish bir-biridan farq qiladi.

Arteriyani barmok bilan bosish kon ketishini bir zumda tuxtatish imkoniyatini beradi. Bo'yinning yuqori va o'rta qismidagi, jag osti va yuzdagi jaroxatlardan kuchli kon ketishida umumiy uyku arteriyasini bosish qulay.

Rasm. Arteriyadan qon ketishini burama solish bilan vaqtincha to'xtatish

Rasm. Arteriyadan qon ketishini vaqtincha to'xtatishda qo'l-oyoqni imkoni boricha bukish usuli.

Oyoqdagi jaroxatlardan kuchli kon ketganida son arteriyasi bosh barmoq yoki shunt bilan bosiladi. Tashki kon ketishini vaqtincha tuxtatish uchun bosuvchi boglamlar, asosan, maydarok venalar va kapigshyarlar hamda kichikrok arteriyalardan kon ketishnda ftlam. Jaroxat ustiga steril doka yopiladi, uning ustidan dumalok qilib o'ralgan paxta yoki steril bint kuyiladi, keyin bint bilan qattik qilib o'raladi.

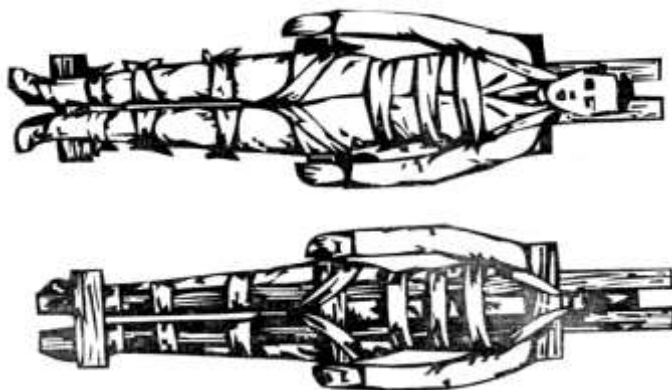
Suyak singanida singan suyakii urniga kuyishga urinish, ya'ni suyak yopik singanda uzgargan oyok yoki kul shaklini to'g'rilashga, ochik singanda esa chikib

gurgan suyakni urniga solib kuiishga harakat qilish mutlako yaramaydi. Shikastlangan odamni myuji boricha tezrok davolash muassasasyaga yetkazib borish zarur. Suyak kanday sinmasin, birishsh galda uni kimirlamaydigan kilib Kuyish kerak. Suyak singan joyga xar kanaka kattik narsa (yogoch, metall, plastmassa)dan darrov taxtakach kuyish lozim. Xassa, soyabon, tayok, taxta, chizgich va boshkalar taxtakach bo'lishi mumkin. Taxtakach singan kul yoki oyokka bir necha joyidan, yaxshisi bint bilan, bint bo'lmasa kamar, gazlama, tizimcha va boshkalar bilan boglab kuyiladi. Taxtakach qilishga xech narsa bo'lmasa, shikastlangan oyokni sot oyokka boglab kuyish mumkin. Yedka suyagi singanda shikastlangan kulni uzatilgan xolicha gavdaga boglab kuysa buladi.

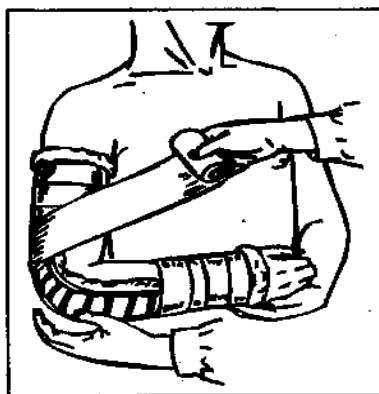
Suyak ochik sinib, suya;< singan joyda jaroxat ham bulsa, uning atrofidagi teriga yoD surtib, jaroxatga toza paxta-doka boglamidan kuyib boglash lozim

Rasm. Kalla suyagi singan odamning boshi ostiga yumshoq yostiqcha qo'yib transport vositasida tashish.

Rasm. Umurtqa pog'onasi shkastlangan Odamni transport vositasida tashish.

Rasm. Yelka suyaklari singanda immobilizatsiya qilish.

Rasm. Son suyagi singanda qo'llanadigan Diterexs shinasasi

Kuyganda birinchi yordam ko'rsatish uch'un tezlikda tez yordamni chakirish va kuYgan joyga xullangan yeochik yoki boshke bironta matoni bosish lozim, Bu kompress ustiga suv kuyib, uni doim sovuk tutib turing.

I darajali kuyishda birinchi tibbiy yordam ko'rsatganda kuygan joyni sovuk suv okimi ostida 20-25 dakika davomida ogrik tuxtaguncha u'shlab turish lozim. Kaliy permanganatning xuchsiz yeritmasi shimdirilgan doka, sungra steril boglam kuymi zarur. Kuygan joyga spirt, atir, krem, yog surtish yaramaydi.

II - III - IV-darajali kuyishda kuygan joyga steril boglam kuyish va tezlikda vrachga mCHfojaat qilish kyorak.

Kislotadan kuyganda zararlangan joyni avval 20 daqiqa davomida sovuk suv okimiyada tutib turish, keyin sovun yeritmasi bilan yuvish kerak.

Ishkor bilan zararlanganda sovuk suv okimida yuvib, toza mato bilan yopish kerak. Suddirilmagan oxak bilan kuyganda zarar kurgan joyga yog, moy surish kerak.

Kuyosh nurlaridan kuyganda organizmda yuz bergan uzgarishlar utab ketgunicha bir necha kun davomida kuyosh nurlaridan sakdamish lozim. Sutra qisqa muddztli kuyosh vannasi qabul kilsa buladi. Birinchi yordam ko'rsatish uchun terpni spirt, odekolon bilan artiladi.

Birinchi yordam – kimyoviy moddani kuchli suv oqimi bilan tez yuvib tashlashdan boshlanadi. Modda qoldiqlarini esa neytrallash kerak. Kislotalarni neytrallash uchun 2% li ichimlik soda yeritmasi qo'llaniladi. Qattiq kuyishda bu sohaga bo'r kukuni sepiladi. Ishqorlarni 2% li sirka kislota yoki limon kislota yeritmasi bilan neytrallanadi. Terigsha yonib turgan fosfor bo'lakchalari tushganda gavdaning bu qismini suvga botirib turish va fosfor qoldig'ini pintset bilan olib tashlash kerak. SHikastlangan sohaga 5% li mis kuprosi yeritmasiga ho'llangan bog'lam qo'yiladi yoki talk kukuni sepiladi. Fosforgia qarshi turli xil pastalar yaxshi naf beradi.

Zaxarlanish - zaxarli modda organizmga me'da-ichak, nafas yullari orkali kirganda, teridan surilganda, teri ostita, muskul orasiga, venaga yuborilganda ruy beradigan kasallik holati.

Maishiy kimyoviy vositalar bilan zaxarlanish sodir bulsa, darxol "tez yordam"ni chakirish lozim, Tibbiyot xodimlari yetib kedkunga kadar birinchi tibbiy yordam ko'rsatish zyorur. Buning uchun avvalo zaxarlanishga kanday vosita sabab bo'lganligini aniqlash kerak. Sungra zaxarni organizmdan chikarib yuborish yoki uni kuchsizlantirish choralarii kurish lozim.

Agar zaxar organizmga teri yoki tashki shillik pardalar orkali kirgan bulsa, uni kup mikdordaga suyuklik - fiziologik yeritma, ichimlik sodasi yoki limon kislotasi

kushilgay yeritma bilan yuviladi. Oshkozondagi zaxarli modda oshkozenni yuvish yoki kusish orkali chtskarib tashlanali. Jabrlanuvchiii kustirim uchun unta 0,25-0,5% li ichimlik sodasi yeritmasi yoki kaliy permanganat (margantsovka) ning nim pushti rang yoki osh tuzining ilik yeritmasi (1 stakan suvga 2-4 choy koshek)dan bir necha stakan ichiriladi. Jabrlanuvchi ko'p mikdordy suyukdik ichishi lozim.

Zaxarli moddalar bilan birlashib, uni zararsizlantiruvchi moddalarga zaxar kuchini kesuvchi moddalar deyiladi. Bunday xossaga faollashtirilgan kumir, tanin kabilar ega.

Kislota bugidan zaxarlanganda bemorni ochik xavoga olib chikib, tomokyai suv yoki 2% li ichimlik sodasi yeritmasi bilan chayish yordam beradi. Ichimlik sodasi kushilgan ilik sut ichirish lozim. Kuzni yuvish kerak va zaxar organizmga ogiz orkali kirganida kup mikdordagi suv bilan oshkrzonni yuvish lozim. tuxum oksili, kraxmal, kisel, 100 g usimlik yogi yoki sut ichirish tavsiya etiladi.

O'tkir zaxarlanishda avvalo zaxarning organizmga to'plashini cheklash va organizmga tushgan zaxarni chikarib tashlash choralarini kurish lozim. Nafas yullari zaxarlanganda jabrlanuvchiga gaznikob kiydirish va zararlangan hududdan' olib chiqish kyorak. Gaznikobni yechgach, kuzlarni suv bilan yuvish, xadkumni chayish kerak. Zaxar teriga tushganda terini sovunlab yuvish kerak. Zaxar xuzga tushganda 10-15 dakika davomida kuzlarni yuvish lozim. Zaxar ichga ketgaiida oshkozenni yuvish zarur.

Ishkorlar (kaustik soda, novshadil spirti, sundirilgan va sundirilmagan oxak va x.k)dan xujalikda foydalanganda xavfsizlik qoidalariga rioya kilinmaea ulardan zaxarlanish mumkin. Bunday xolda ogiz, kizilungach, oshkazon shillik pardalari kuyishidan ka/gtik ogrik turadi. CHankov kuchayadi. Tomir tyrtishib kolishi mumkin.

Tezlik bilan oshkozenni yuvish, 0,5 % li limon kislotasi yeritmasi, apeľsin yoki limon sharbati ichirish zarur.

Uxlatadagan va tinchlantiradigan dorilar katta dozada ichilganda kishida xolsizlik, mudrash, bosh ogirlashishi kuzatiladi. Bemorning ogzi va burnida xul sulak yigiladn, avval tez-tez nafas oladi, keyin nafasi siyrak va yuza bo'lib keladi, tomir urishi sezilmaydi. Bemor uxlab koladi, xushdan ketimi mumkin. Bunday zaxarlanish xayot uchun juda xavflidir. SHu boisdan tezda vrach chakirish. u yetib kelgunga yeddar bemorni yotkizib, boshini kutarib kuyish zarur. Yoka va kamarini yechish, 1-2 l ilik suv ichirib, me'dasini yuvish, keyin ogziga koshek solib kustirish lozim. Sungra achchik choy yoki kaxva ichirib, 100 g kotgan noy yediriladi. Bemorga aslo sut ichirmaslik kerak. CHunki sut zaxarlanishga sabab bo'lgan preparatning ichakka utishim tezlashtirib, uning organizmdan chikib ketishiga yul kuymaydi. Xushidan ketgan bemorlarga sun'iy nafas oldiriladi.

Xlor bilan zaxarlanganda birinchi yordam ko'rsatish uchun jabrlanuvchiga I gaznikob kiydirish va tezda gaz ta'siri ostida bo'lgan hududdan olib chikib ketish zarur. Gaznikob bo'lmagan xollarda nafas olish organlarini nam rumoyacha bilan berkitib olish zarur. Nafas olishii kiyinlashtiragtgan kiyimlarini yechish, yoxalarini bushatish lozim. Jabrlanuvchini fakat yotkizgan xolda olib chiqish kerak.

Nafas olmayotgan bulsa, sun'iy nafas oldirish, yaxshisi bu ishni "ogizdan ogizga" usulida amalga oshirish kerak. Kuz va teri achishsa, ogrik utib ketmaguncha suv bilan yuvib tashlash, ilik ichimlik berish zarur.

Ammiak bilan zaxarlanganda gaznikob, kiydirish va zudlik bilan xavfli hududtsan olib chiqish zarur. Ilik suv bugida nafas oldirish kerak. Bunda sutga sirka yoki limon kislotasdashng bir nechta kristallarini kushib yuborish yaxshi samara beradi. Kuzlarni yaxshilab suv bilan yuvish lozim. Ammiak teriga tushganad, kup mikdordagi suvda yuvish, teri kuygan bulsa, byglam kuyish zarur.

Nafas olish tuxtab kolgan bulsa, "ogizdan ogizga" usulida nafas oldirish lozim.

Elektr toki urgan kishiga yordam berishda dastavval uni elektr toki ta'siridan qutkarish kerak, chunki tok urgsh kishi xushidan keggan bo'lishi yoki yukori kuchlanishli elektr simidan uzini uzib olishga majoli yetmasligi mumkin. Bunday xollarda elektr manbaini uchirish, buning iloji bo'lmasa kuruk yogrch taek bilan simni yoki kuruk arkon bilan shikastlangan kishini tortib olish kerak.

Badanning tok tegib yaralangan joyiga kuruk sterilla'ngan boglam kuyish lozim. Agar tok urgan odam xushidan ketmagan bulsa, osmonga karatib, oyoklarini yerdan 30 sm kutarib yoki yonboshi bilan boshini biroz kutaryab yotkiziladi. Elektr tokidan kuyganda sovuk suvdan foydalanmang va tezda tez tibbiy yordam xizmatini chaqiring.

Oftob urgan yoki issik elitgan kishini darxol toza xavoga olib chikib soyaga utk.azib kuyish, tanasini sikib turgan kiyimlarini yechib, yelpigich yoki choyshab bilan yelpish, badanini sovitish, boshini sovuk suv bilan namlash kerak. Unga suyaklik tuz kushilgan sovuk suv, sovuk choy va kaxva ichirish tavsiya etiladi.

Nafas olishni kuzgatish uchun shikastlangan kishining yuzi sovuk suvga xullangan sochik yoki dastrumol bilan shapatiladi. Bemorning boshiga va yirik kon tomirlari utadigan joylar - buyinning ikki yoni, kultiq va chotiga muz solingan xaltacha yoki sovuk suv solingan idish kuyish mumkin. Bemorni xul choyshabga urab kuyish ham yaxshi samara beradi.

Issik urgan kishiga novshadil spirta xidlatiladi, badani ukalanadi. Bemorning nafasi kiyinlashib yoki tuxtab kolgan bulsa, sun'iy nafas oldirish kerak.

Xushdan ketgan bemorni xushiga keltirish uchun sof xavo bilan ta'minlanadi. Sikib turgan kiyimlari bushatiladi, bosh tomonini pastrok kilib chalkanchasiga yotkiziladi. Yuzi va kukragiga sovuk suv purkaladi yoki sochik xullab bosiladi. Noshatir spirti xidlatiladi yoki burun chekkasiga surtiladi. Novshadil spirti bo'lmasa, sirka yoki odekolon ham ishlatsa bulaveradi. Oyokdari dagalrok mato bilan ishkalanadi yoki issik suv solingan idish kuyiladi, Bemor xushiga kelgach issik choy yoki kaxva beriladi.

Jaroxatlanganlarni kuchirishda qo'l ostidagi vosityalardan foydalanish. Odam tusatdan kasal bo'lib kolganida, turly baxtsiz xodisalar ruy, berganida, albatta, tez yordam mashinasini chakirish zarur. Noiloj kolgan xollarda.ina kasal yoki shtskastlangan kishini duch kelgan transportda davolash muassasasiga olib borishga to'g'ri keladi. Tibbiyot muassasasi yakinrok bulsa, shikastlangan kishiii ikki kishi kulga, stuja o'tkazib yoki zambilda kutarib olib borsa ham buladi.

Engil va urtacha ogir darajada jaroxatlanganlarni yaqin masofaga ryukzak va tayoq yerdamida olib borish mumkin. Buning uchun bush ryukzak tasmalari orasidan uzunligi taxminan 1 m keladigan tayok tikilady va ryukzak orkaga osiladi. Jabrlanuvchi orka tomondan tayokda utirali va yordam beruvchining yelkalarkdan kuchoklab oladi.

Tayokning jabrlanuvchining soilari va yordam beruvchining orkasiga tushadigan bosimini kamaytirish uchun uni biror yumshok narsa, masalan, kostyum bilan urash kerak.

Ryukzakning uzidan foydalanib ham jabrlanuvchini tashish mumkin. Buning uchuk ryukzakning yon choklarini tubidan boshlab 30 santimetrcha sukiladi. Jabrlanuvchining oyoklarini maxsus teshiklarga tikib, ryukzakni shimga uxshab kiydiriladi va kukrak kafasi ustidan boglab kuyiladi.

Jabrlanuvchini ikky kishi bo'lib tayokdar va kurtka yerdamida ham odib borish mumkin. Buning unun ikkita ryukzak, uzunligi 2 m keladigan ikkita taek yoki changi, 3-4 ga kurtka kerak buladi.

Kurtkalarning yenglari ichidan tayokdar o'tkaziladi, tugmalari takiladi. Tayoklarning uchlari yordam beruvchilarning orkalariga rsilgan ryukzaklar tasmalari orasidan o'tkaziladi. Jabrlanuvchini yotkizib xay, yarim o'tkazib ham olib borish mumkin.

Tayok yerdamida olib borishning yana bir usuli uchun uzunligi 3 m keladigan tayok, kop yoki zambil, 60-70 sm uzunlikdagi chup kerak buladi. Kop yoki zambilni tayok uchlaridan oldinda boruvchi ushlashi uchun 45-50 sm, orkada boruvchi ushlashi uchun 65-70 sm joy koldirib tayokka boglanadi. Kutarish oson bo'lishi uchun kopni tayokka yakinrok kilib boglanadi. Jabrlanuvchining ko'kragi rugarasida tayokka kundalang qilib chup boglanadi. CHup kop yoki zambil chetlarini ochilgan xolda ushlab turish uchun kerak.

6-AMALIY MASHG'ULOT

Qutqaruv arqon bilan ishlash. Bog'lash usullari
Ishning masadi:

AVARIYA –QUTQARUV ISHLARI
fanidan

SEMINAR MASHG'ULOT
TOPSHIRIQLARI

1 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: O'zbekiston Respublikasida fuqaro muhofazasining qonunchilik asoslari. O'zbekiston Respublikasida favqulodda vaziyatlarni oldini olish va oqibatlarini bartaraf qilish strukturasi. Qutqaruvchilarning ma'qomi.

REJA:

1. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlar.
2. Favqulodda vaziyatlarni oldini olish va bartaraf etishni tashkil etuvchi davlat va xo'jalik boshqaruv organlarining vazifalari.
3. "Qutqaruv xizmati va qutqaruvchi maqomi to'g'risida"gi qonunning mazmun mohiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarni yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish. Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.*

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, fuqaro muhofazasi, FVDT, normativ-huquqiy hujjat, qutqaruvchi, tuzilma, qutqaruvchi maqomi, davlat organi, xo'jalik boshqaruv organlari..*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi "Fuqaro muhofazasi to'g'risida"gi qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasi 2008 yil 26 maydagi "Qutqaruv xizmati va qutqaruvchi maqomi to'g'risida"gi qonun.
4. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.
5. <http://www.ziyo.net.uz>
6. www.fvv.uz
7. www.arxiv.uz
8. www.referat.uz

2 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: Texnogen avariylar, xalokatlardan va tabiiy ofatlar tushunchalari va tasnifi.

REJA:

1. Texnogen tushunchasidagi favqulodda vaziyatlar tasnifi.
2. Tabiiy ofatlar va ularning oldini olish chora-tadbirlari.
3. Tabiiy va texnogen tushunchasidagi FV oldini olishda bugungi kunda olib borilyotgan davlat siyosati

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarini yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarini shakllantirish. Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.*

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, fuqaro muhofazasi, geologik, gidrometeorologik, epidemiya, epizootiya, epifitotiya, radioakti, kimyoviy xavfli ob'ekt, gidrotexnik inshoot.*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 oktyabrdagi 455-sonli qarori
3. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.
4. <http://www.ziyo.net.uz>
5. www.fvv.uz
6. www.arxiv.uz
7. www.referat.uz
8. www.aim.uz

3 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: Qidiruv-qutqaruv ishlarini tashkillashtirish va olib borish. Viloyat qidiruv–qutqaruv tuzulmalari.

REJA:

1. Qidiruv qutqaruv ishlarini olib borish tartibi.
2. FVV va ularning hududiy boshqaruv organlarining faoliyati.
3. Ishlarni mexanizatsiyalashgan yig'ma komandalarning faoliyati

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarni yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish. Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.*

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, fuqaro muhofazasi, FVV, FVB, qiduruv-qutqaruv, tuzilma, yig'ma komanda, viloyat, tuman.*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 4 martdagi 1378-sonli farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 iyundagi 5066-sonli farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 2 iyundagi 3029-sonli qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 11 apreldagi 143-sonli qarori
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 9 iyundagi 369-xdfu-sonli qarori.
7. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.

4 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: Favqulodda vaziyatlar, texnogen avariya, xalokatlar va tabiiy ofatlar tushunchalari va tasnifi. Insonlarni qutqarish borasida qo'llanadigan usullar.

REJA:

1. Favqulodda vaziyatlar tasnifi.
2. Jabrlanganlarni qutqarish borasida foydalaniladigan usullari.
3. Jabrlanganlarni zararlangan hududlardan olib chiqish tartibi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarni yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish. Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.*

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, texnogen, tabiiy ofatlar, zararlangan hudud, jabrlangan, qutqaruvchi,*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. Gazinazarova S., Yuldashev O "Avariya-qutqaruv ishlari" ma'ruzlar matni Toshkent-2003.
3. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.

<http://www.ziyo.net.uz>

www.fvv.uz

www.arxiv.uz

www.referat.uz

5 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: Avariya turlari (iqtisodiyot ob'ektlarida, transport sistemalarida va h.k.) va ularni kelib chiqish sabablari. Iqtisodiyot ob'ektlarida favqulodda vaziyatlar oqibatlarining zarar va talofatlarni aniqlash.

REJA:

1. Avariya sodir bo'lish sabablari.
2. Iqtisodiyot ob'ektlarida favqulodda vaziyatlarning oldini olish tadbirlari.
3. Iqtisodiyot ob'ektlarida favqulodda vaziyatlardan ko'rgan zararni aniqlash.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarni yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish. Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.*

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, transport tizimidagi avariya, iqtisodiyot ob'ektlari, talofat, fuqaro muhofazasi boshlig'i,*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. Gazinazarova S., Yuldashev O "Avariya-qutqaruv ishlari" ma'ruzlar matni Toshkent-2003.
3. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.
4. Qudratov O.Q. va G'aniev T. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. Toshkent, „Yangi asr avlodi“, 2005.
5. Qudratov O.Q. va boshqalar. „Hayot-faoliyat xavfsizligi“. Ma'ruzalar kursi. Toshkent, Aloqachi. 2005

6 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: Favqulodda vaziyatlarni oqibatlarini bartaraf etishning tashkiliy asoslari. Tuzilmalarning ishlarini tashkillashtirish. Favqulodda vaziyatlarda qutqaruv va shoshilinch avariya – tiklash ishlarini tashkillashtirish.

REJA:

1. Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishning tashkiliy asoslari.
2. Favqulodda vaziyatlarning bartaraf etish tuzilmalarning ishlarini tashkillashtirish.
3. Favqulodda vaziyatlarda avariya-tiklash ishlarini olib borishda me'yoriy-huquqiy normalar.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarni yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.*

Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, fuqaro muhofazasi tuzilmalari, shtat birligi, qutqaruvchi, hamkorlikda harakat qilish, avariya, fuqaro muhofazasi boshlig'i,*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. Gazinazarova S., Yuldashev O "Avariya-qutqaruv ishlari" ma'ruzlar matni Toshkent-2003.
3. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.
4. Qudratov O.Q. va G'aniev T. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. Toshkent, „Yangi asr avlodi“, 2005.
5. Qudratov O.Q. va boshqalar. „Hayot-faoliyat xavfsizligi“. Ma'ruzalar kursi. Toshkent, Aloqachi. 2005

<http://www.ziyo.net.uz>

www.fvv.uz

7 – SEMINAR MASHG'ULOT

MAVZU: Avariya-qutqaruv ishlarni tarkibi va ketma-ketligi. Halokat yuz bergan joyni nazorat qilish. Avariya holatiga qarab himoya vositalarni tanlash.

Avariya holatida havoning tarkibida zararli moddalar miqdorini aniqlash. Avariya-qutqaruv signallarining turlari va belgilari. Evakuatsiya qilinganlar hayot faoliyatini ta'minlash.

REJA:

1. Avariya-qutqaruv ishlarini tashkil etish ketma-ketligi.
2. Halokatlarni yuz bergan joylarni aniqlash va nazorat qilish.
3. Avariya holatiga qarab muhofaza vositalarini tanlash.
4. Xavfli hudud zonasida havoning tarkibida zararli moddalarni aniqlash.
5. Evakuatsiya qilish va xavfsiz hududga ko'chirilgan aholini hayot faoliyatini ta'minlash.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: *Maxsus (kasbiy) va umum o'quv ko'nikmalarini yaxshi o'rganish hamda amaliy ko'nikmalarini shakllantirish. Blits-so'rov, o'z-o'zini nazorat.*

Kalit so'zlar: *favqulodda vaziyat, fuqaro muhofazasi tuzilmalari, shtat birligi, qutqaruvchi, evakuatsiya, avariya, evakuatsiya komissiyasi, xavfli hudud, halokat, signallar.*

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi 1999 yil 20 avgustdagi "Aholi va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni.
2. Gazinazarova S., Yuldashev O "Avariya-qutqaruv ishlari" ma'ruzalar matni Toshkent-2003.
3. Nigmatov I. Tojiev M., "Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi" Toshkent "Moliya-iqtisod" 2011 y.
4. Qudratov O.Q. va G'aniev T. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. Toshkent, „Yangi asr avlodi“, 2005.
5. Qudratov O.Q. va boshqalar. „Hayot-faoliyat xavfsizligi“. Ma'ruzalar kursi. Toshkent, Aloqachi. 2005